

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2015

Bc. Aleš Mikeš

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra Filozofie a společenských věd

**Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické
filosofii 20. století**

diplomová práce

Autor:	Bc. Aleš Mikeš
Studijní program:	N6101 Filozofie
Studijní obor:	Filozofie
Vedoucí práce:	Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Hradec Králové, 2015

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Aleš Mikeš

Studium: F12111

Studijní program: N6101 Filozofie

Studijní obor: Filozofie

Název diplomové práce: Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století

Název diplomové práce AJ: Different Approaches to the Phenomena of Totalitarianism in the Political Philosophy of the 20th Century

Anotace:

V této bakalářské práci budou na třech průřezových studiích - Hannah Arendtová, Karl Raimund Popper a Raymond Aron -, demonstrovány tři rozdílné přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století. H. Arendtová nachází původ totalitního jevu, který svou podstatou překračuje rámec despotie i tyranie, v úpadku a rozkladu národního státu a vzestupu moderní masové společnosti, která postrádá vnitřní vazby, třídní struktury a jejíž členové žijí izolované životy. Popper zkoumá historické kořeny totalitárního uvažování a zaměřuje svou pozornost na fenomén historicismu, což jej částečně spojuje s Raymondem Aronem, avšak těžiště Aronova myšlení leží od konce 50. let 20. století spíše v analýze industriálních společností a totalitní režimy zkoumá jako fenomén industriální společnosti.

Literatura: Arendtová, Hannah. 1994. Krize kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení. Praha: Mladá fronta. Arendtová, Hannah. 1995. Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla. Praha: Mladá fronta. Arendtová, Hannah. 2004. O násilí. Praha: Oikoymenh. Arendtová, Hannah. 1996. Původ totalitarismu I - III. Praha: Oikoymenh. Aron, Raymond. 1993. Demokracie a Totalitarismus. Praha: Atlantis. Balík, Stanislav a Kubát, Michal. 2004. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. Popper, Karl Raimond. 1994. Otevřená společnost a její nepřátelé I. Uhranutí Platónem. Praha: Oikoymenh. Popper, Karl Raimond. 1994. Otevřená společnost a její nepřátelé II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha: Oikoymenh. Novák, Miroslav. 2007. Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

Garantující pracoviště: Katedra filosofie a společenských věd, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Oponent: Mgr. Ladislav Koreň, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 8.10.2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 22. dubna 2015

Anotace

MIKEŠ, Aleš. *Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století*.

Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2015. 93 s.

Diplomová práce *Různé přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filosofii 20. století* pojednává o fenoménu totalitarismu v dílech filozofů věnujících se politické filosofii. V práci jsou rozebrány a analyzovány tři rozdílné pojetí totalitarismu, konkrétně u H. Arendtové, R. Arona a K. R. Poppera. Nedílnou součástí práce je také vysvětlení modernistického a primordialistického přístupu pojetí totalitarismu.

Klíčová slova: totalitarismus, původ totalitarismu, Arendtová, Aron, Popper

Annotation

MIKEŠ, Aleš. *Different approaches to the phenomenon of totalitarianism in the political philosophy of the 20th century*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2015. 93 pp.

Master thesis *Different approaches to the phenomenon of totalitarianism in the political philosophy of the 20th century* deals with the phenomenon of totalitarianism in the works of philosophers dealing with political philosophy. In this work are discussed and analyzed three different concepts of totalitarianism, specifically H. Arendt, R. Aron and K. R. Popper. The integral part of it is also clarification of the modernist approach and primordialist concept of totalitarianism.

Keywords: totalitarianism, the origins of totalitarianism, Arendt, Aron, Popper

Zde bych rád poděkoval mému vedoucímu práce Mgr. Jaroslavu Danešovi, Ph.D. za ochotu, trpělivost, komentáře a cenné rady při vedení mé práce

Obsah

Úvod	8
1. Vymezení pojmů, charakteristika totalitarismu.....	11
1.1 Dva pohledy na původ totalitarismu	12
1.1.1 Primordialita totalitarismu.....	12
1.1.2 Modernita totalitarismu	14
1.2 Charakteristika totalitarismu	16
1.2.1 C. J. Friedrich a Z. Brzezinski.....	16
1.2.2 Giovanni Sartori	18
1.2.3 Juan José Linz	20
1.3 Legitimita.....	22
1.3.1 Druhy legitimacy	22
1.3.2 Legitimita v totalitarismu	23
1.3.3 Udržení legitimacy v totalitarismu	24
1.4 Autoritarismus	25
2. Hannah Arendtová.....	26
2.1 Na cestě k totalitarismu: antisemitismus a imperialismus	26
2.1.1 Antisemitismus.....	26
2.1.2 Imperialismus	28
2.2 Krize moderní společnosti	31
2.2.1 Rozpad národního státu	31
2.2.2 Krize autority a svobody	32
2.2.3 Masová společnost	33
2.2.4 Elity a poválečná generace	36
2.3 Totalitarismus	38
2.3.1 Propaganda totalitního hnutí	38
2.3.2 Organizace totalitního hnutí.....	39
2.3.3 Totalitní stát.....	41
2.3.4 Tajná policie a teror.....	44
2.3.5 Totální nadvláda.....	47
2.3.6 Ideologie.....	49
2.4 Reflexe pojetí totalitarismu H. Arendtové	50
3. Raymond Aron	56

3.1 Režim jediné strany	56
3.2 Režimy „ostří meče“	57
3.2.1 Podobnosti a rozdíly mezi fašistickým a komunistickým typem režimu.....	60
3.3 Totalitarismus	60
3.3.1 Historičita totalitarismu.....	62
3.3.2 Srovnání totalitních režimů	64
3.3.3 Analýza historie a ideologie	65
3.3.4 Vláda monopolní strany jako cesta k totalitarismu	68
3.3.5 Politické náboženství.....	69
4. Karl R. Popper	72
4.1 Uzavřená společnost a její rozpad.....	72
4.2 Historicismus	75
4.3 Platón jako nositel totalitních myšlenek	78
4.3.1 Totalitní atributy obce	78
4.3.2 Spravedlnost v dokonalém státě.....	79
4.3.3 Princip vůdcovství.....	82
Závěr	85
Seznam literatury	91

Úvod

Meziválečné období v první polovině dvacátého století dalo vzniknout novým politickým systémům, které se vymykaly všem doposud popsaným a vysvětleným politickým teoriím. Jednalo se o nacistický režim v Německu a komunismus v Rusku. Ačkoliv se tyto dva režimy staví proti sobě jako protiklady, jako boj krajní pravice s krajní levicí, mají toho mnoho společného.

Oba režimy se shodně označují jako totalitní. Na jedné straně hrůzy nacistické vlády v podobě koncentračních táborů, poprav a likvidační rasové války, na straně druhé třídní boj a hromadné zabíjení všech nepřátel třídní revoluce a jejich likvidace v gulazích. S odhalením těchto praktik si demokratická část světa musela položit otázku, jak je možné, že ve 20. století je možné páchat takové zločiny ve jménu určitých ideálů a bylo to o to horší, že se k vykonávání a přinejmenším ke schvalování těchto zločinů přidala široká veřejnost v těchto totalitních státech. Mohlo by se zdát, že ve 20. století díky totalitním zřízením se objevilo na Zemi zlo ve své čisté podobě.

Zodpovědět otázku, jak vůbec totalitní režimy mohly spatřit světlo světa a na jakých principech a základech fungují, se začala pokoušet řada intelektuálů v čele s filozofy věnujícími se politické filozofii. Vysvětlení fenoménu totalitarismu ve 20. století se různí v závislosti na každém autorovi a teoretikovi, který se této otázce věnoval.

Ve své práci se zaměřím na Raymonda Arona, Hannah Arendtovou a Karla Poppera a to nejen z toho důvodu, že každý z nich zastupuje jiný názor na vznik totalitarismu, ale také všichni žili v centru dění a mohli jako přímí účastníci pozorovat vznik totality a ničení demokratických hodnot. Hannah Arendtová musela emigrovat ze svého rodného Německa nejen proto, aby si jako občanka židovského původu zachránila život, ale také pro své politické názory. Stejný osud potkal Karla Poppera, ten musel emigrovat z Rakouska a rovněž měl židovské kořeny. Raymond Aron byl francouzský občan, ale až do roku 1935 se pohyboval v Německu a měl možnost na vlastní oči pozorovat nové totalitní praktiky. Po porážce Francie emigroval do Velké Británie. Všechny tyto osobnosti měly zkušenosti s totalitním režimem, což se také odrazilo v jejich snahách o zodpovězení mnoha otázek týkajících se totalitarismu.

V první části své práce se zaměřím na teoretický výklad a rozlišení základních pojmů, které jsou nutné pro pochopení dalších částí práce, rozliším mezi totalitní vládou a dalšími typy vlád, které máme tendenci chápat jako nedemokratické, například autoritativní režim atd. Součástí bude také krátký exkurz do historie, kde se pokusím nalézt analogie mezi současným totalitarismem a dřívějším despotismem, tyraníí atd. Vysvětlím, co je ideologie a jakou úlohu v totalitarismu plní, jestli je totalitarismus legitimní a jak si svou údajnou legitimitu udržuje. Dále shrnu hlavní charakteristiky totalitarismu v podání několika hlavních myslitelů věnujících se tomuto fenoménu.

Následovat budou kapitoly věnované přímo jednotlivým politickým filozofům. Výklad rozdělím do tří částí, největší důraz a prostor bude věnován Hannah Arendtové a jejímu stěžejnímu dílu *Původ totalitarismu I-III*¹. S ohledem na přehlednost se budu držet v členění jmenovaného díla s důrazem na kapitolu Totalitarismus. Jako doplňující literatura poslouží především knihy *Krise kultury*² a *O násilí*³. V druhé části bude zpracováno pojetí totalitarismu a autoritarismu Raymonda Arona v jeho stěžejním díle *Demokracie a totalitarismus*.⁴ Závěrečná kapitola bude věnována Karlu Popperovi. Budu vycházet především z jeho díla *Otevřená společnost a její nepřátelé I*.⁵ Budu se opět držet struktury této studie s důrazem na výklad o totalitním státě v podání ideálního Platónského státu.

Hlavní cíle mé práce lze shrnout do tří bodů. Prvním cílem je provést analýzu a rozbor pojetí totalitarismu v dílech tří výše jmenovaných autorů a demonstrovat rozdílné přístupy k fenoménu totalitarismu v politické filozofii 20. století. Druhým cílem je zodpovědět otázku, jaký je původ totalitarismu a jestli má své kořeny v historii nebo se jedná o čistě moderní fenomén. Třetím cílem je pokusit se nalézt v odlišných

¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, 679 s. ISBN 80-86005-13-5.

² ARENDT, Hannah. *Krise kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Přeložil Martin Palouš. Praha: Mladá fronta, 1994, 157 s. ISBN 80-204-0424-4.

³ ARENDT, Hannah. *O násilí*. 2. vyd. Přeložil Jiří Příbáň. Praha: Oikoymenh, 2004, 78 s. ISBN 80-7298-128-5.

⁴ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993, 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. 1. vyd. Přeložil Miloš Calda. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994, 354 s. ISBN 80-85241-53-6.

charakteristikách totalitarismu jednotlivých autorů společná kritéria, ze kterých by bylo možné vytvořit nějakou univerzální definici tohoto fenoménu.

1. Vymezení pojmů, charakteristika totalitarismu

V souvislosti s různými způsoby vlády se dnes setkáváme s velkým množstvím pojmů označujících nedemokratické systémy. Mnoho z těchto pojmů je však násilně vytrženo ze svého kontextu a následně vzniká velký problém v názvosloví. Je běžným jevem, že se v novinových článcích, reportážích a dalších případech setkáváme s označením nějakého vládce nebo vlády té či jiné země pojmem jako tyran, despota atd. Je nutné odlišit tyto pojmy v jejich historickém nebo významovém kontextu. Jedná se především o následující pojmy: absolutismus, autarchie, autokracie, autoritarismus, despotie, diktatura, oligarchie, plutokracie, teokracie, totalitarismus, tyranie. Z historického hlediska vymezujeme pojmy typické pouze pro určité historické období a nelze je smysluplně přenášet do dnešní doby a používat pro označení nedemokratického systému v moderní době. Z významového hlediska rozlišujeme pojmy, které nepatří pouze do vymezeného historického období, ale můžeme je označit na univerzální.

Mezi univerzální pojmy patří diktatura, autokracie, oligarchie, plutokracie a teokracie. Diktatura je obecně řečeno taková vláda, která nemá svůj základ v ústavě. Taková vláda si ústavu změní nebo vytvoří zcela novou v takové podobě, aby jí vyhovovala a poskytla vládcům neomezenou pravomoc. Podle G. Sartoriho teorie diktatury ještě nebyla přesně vymezena a diktatura je stále na pomezí teorie a praxe. Autokracie je čistě teoretický pojem označující vládu jedince nebo vymezené skupiny privilegovaných, kteří svou vůlí dávají legitimitu státním orgánům. Teokracie je forma vlády založená na reprezentaci Boží moci. Vládce nebo vládnoucí skupina je chápána jako zástupci Boží moci na zemi a mají vykonávat Boží vůli. Příkladem takové formy vlády může být starověký Egypt (faraon = Bůh), ale v současné době nalezneme teokratické principy ve Vatikánu nebo některých muslimských zemích. Oligarchie a plutokracie je založena na vládě privilegované skupiny osob, jejichž majetek a společenské postavení mají ve společnosti hlavní slovo. V případě oligarchie je kromě bohatství důležitý také „urozený“ původ, v plutokracii postačí patřit k elitě bohatých obyvatel. Tyto dvě formy vlády mají své historické zastoupení a období oligarchie můžeme nalézt v dnešní době ve východní Evropě, například v Rusku nebo na Ukrajině,

kde skupiny bohatých oligarchů jsou díky svému bohatství svým způsobem postaveni nad zákonem.⁶

Formy vlády vymezené historickou epochou jsou absolutismus (autarchie), despotie, tyranie, totalitarismus a autoritarismus. Absolutismus je označením pro absolutistické monarchie existující v období 16. -18. století, zejména Anglie, Francie, Prusko a carské Rusko. Monarcha byl neomezeným vládcem a nebyl kontrolován a usměrňován ústavou, parlamentem ani žádným jiným státním orgánem. Autarchie je synonymem pro absolutismus. Jako despotie jsou označovány starověké egyptské, sumerské, perské a další východní monarchie. Tato vláda byla založena na neomezené vládě děděného titulu monarchy, který byl jako jediný tvůrcem práv a zákonů. Tyrannie označuje formu vlády v antickém Řecku, kdy tzv. tyran využíval rozbroje mezi lidem a aristokracií a s pomocí lidu se dostal pod příslibem různých změn k moci.⁷ Totalitarismus a autoritarismus jsou pojmy typické pro 20. století, znaky těchto typů vlády jsou popsány dále v mé práci.

1.1 Dva pohledy na původ totalitarismu

Politologický koncept totalitarismu vznikl jako reflexe a hodnocení nacistického a bolševického režimu. Později se toto hodnocení vztáhlo i na země „východního“ bloku⁸, kde byly zavedeny nástupnické komunistické systémy. S pokusy o hodnocení a zjištění původu totalitních režimů vznikl spor o tzv. historicitu totalitarismu. Základní otázkou bylo, jestli totalitarismus jako politický systém je výlučně doménou 20. století nebo se s drobnými změnami vyskytoval už v průběhu historie. Vznikl spor o modernitu či primordialitu⁹ totalitarismu.

1.1.1 Primordialita totalitarismu

Mezi zástupce primordiality totalitarismu patří zejména filozofové a historikové jako E. H. Carr, K. R. Popper, J. L. Talmon, V. Čermák a další. Tato skupina zastává názor, že totalitarismus je imanentním rysem lidské přirozenosti a nejedná se pouze

⁶ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012, s. 18

⁷ Tamtéž, s. 19.

⁸ Nejednalo se pouze o země ve východní Evropě, ale všeobecně o státy, kde byl zaveden komunismus, např. Kuba, Vietnam, Čína, Severní Korea atd.

⁹ „prvotnost, prapůvod“

o fenomén 20. století. Podle K. R. Poppera lze nalézt prvky totalitního režimu už v Platónově výkladu o ideálním státu.¹⁰

Dalším, kdo nachází totalitní prvky už v antice, je i český filozof V. Čermák, který je toho názoru, že totalitní prvky obsahovala už starověká Sparta. Podle Čermáka je totalitarismus historicky podmíněný a musíme ho zkoumat s ohledem na předchozí historické období a vývoj. Podstata totalitarismu spočívá v psychice, chování jednotlivců a struktuře společnosti.¹¹ Tyto tři prvky se nezměnily natolik, aby se dalo mluvit o vzniku nového typu totalitarismu. Znaky totalitarismu z 20. století jsou přítomné už v historii a používá se pro ně pouze jiná terminologie, ale jejich podstata zůstává stejná. Psychologické kořeny totalitarismu můžeme podle něj nalézt kdekoli v historii. Pro totalitní režimy 20. století je typické používání moderních technologií, ale to není důvod používat pro moderní totalitní režimy jiné pojmy než pro totalitarismus vyskytující se v historii. Pro označení režimu za totalitní není důležité používání moderních technologií, ale především samotná snaha o totální ovládnutí společnosti.¹²

Podobný přístup má i E. H. Carr. Ten zastává názor, že k hodnocení totalitarismu jsou směrodatné totalitní snahy a myšlení bez ohledu na historické období. Totalitarismus existoval a bude i nadále existovat, protože je výsledkem snahy vlády, strany, církve a jiných organizovaných institucí o získání monopolu na pravdu.¹³

Historickou obdobu totalitarismu hájí také francouzský filozof J. Talmon. Totalitarismus považuje za nedílnou součást západní kultury a vytvořil koncept tzv. totalitní demokracie, kterou staví proti klasické liberální demokracii. Tyto dva druhy demokracie tvoří krajní body politického spektra a jsou si protipóly. Totalitní demokracie podle Talmona vznikla během jakobínské diktatury po Francouzské revoluci, ale je toho názoru, že základy totalitní demokracie existují už v období před revolucí. Základy totalitní demokracie spatřuje v myšlení osvícenských filozofů, kteří uznávali jako jedinou autoritu rozum. Právě osvícenské myšlenky byly hlavní inspirací

¹⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, 388 s.

¹¹ Tento názor vychází z tzv. esencialistické teorie, podle které mají různé sociální jevy pevně daný přirozený vývoj a průběh.

¹² ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie I, Demokracie a totalitarismus*. 1. vyd. Praha: Academia, 1992, s. 109-113, 154-155.

¹³ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 197.

pozdějšího jakobínského představitele M. Robespiera a dalších jakobínů. Totalitní a liberální demokracie je v mnoha ohledech odlišná. Zásadní rozdíl je v chápání lidské svobody a politického života. V liberální demokracii je svoboda chápána jako absence donucování k něčemu, tak v totalitní demokracii je svoboda chápána jako kolektivní snaha o dosažení kolektivních cílů. V liberální demokracii je politika dynamická a neustále dochází k přijímání nových a změnám starých politických rozhodnutí. V totalitní demokracii je vydané rozhodnutí od vládnoucí skupiny nebo jednotlivce považováno za závazné a není možné jej vyvracet – stává se kolektivní pravdou. V totalitní demokracii platí princip, že „*v politice je obsažena jediná a úplná pravda.*“¹⁴ Chování každého člena společnosti je v totalitní demokracii posuzované z politického hlediska a toto chování musí odpovídat rozhodnutí představitelů moci, v opačném případě následuje trest. Talmon pro tento směr používá název politický mesianismus. Politický mesianismus má vytyčený hlavní cíl, kterým je „*předem určený, harmonický a dokonalý řád věcí, k němuž je lidstvo neodolatelně puženo a k němuž nevyhnutelně musí dospět*“¹⁵ Jak už bylo řečeno, vše je posuzováno z politického hlediska a samotná politika je chápána jako věda, která má aplikovat na společnost poznatky vycházející z filozofie. Politického cíle je dosaženo, až bude filozofie zahrnovat a ovládat všechny aspekty společnosti, přičemž k dosažení tohoto cíle používá totalitní demokracie násilí a teror.¹⁶

1.1.2 Modernita totalitarismu

Zástupci modernity totalitarismu jsou zejména G. Sartori, J. J. Linz, H. Arendtová a také R. Aron. Modernisté kritizují zastánce historicity totalitarismu hned z několika důvodů. Podle nich se musí na totalitarismus nahlížet jako na politický režim a ne pouze jako na totalitní myšlení. Tyto dva pojmy jsou rozdílné a nesmějí být zaměňovány. Totalitní myšlení je jedním ze znaků totalitarismu jakožto politického režimu. Samotná myšlenka ještě neznamená reálnou existenci systému a spojování totalitního myšlení s totalitarismem je zjednodušení tohoto problému. S tím souvisí námitka, která tvrdí, že totalitní myšlení není nutně důkazem existence totalitarismu a ani nemusí vést k jeho vytvoření. Tím je kritizováno označení starověké Sparty nebo jakobínské Francie za totalitní režimy. Kdyby byl každý režim, kde se vyskytoval

¹⁴ TALMON, J. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, s. 15.

¹⁵ Tamtéž, s. 15.

¹⁶ Tamtéž, s. 10-20, 231-232.

panovník nebo vládnoucí skupina s totalitním myšlením, označen jako totalitní, došlo by ke zmatku, protože by došlo k neúnosnému rozšíření pojmu totalitarismu. Tímto pojmem by pak bylo možné označit velké množství systémů, které by měly společné jen to, že jejich vládce měl nějakou formu totalitního myšlení, ale nešlo by najít jiné společné znaky – došlo by k rozmělnění definice totalitarismu.¹⁷

Modernisté uznávají, že totalitní myšlení je jedním z hlavních znaků totalitarismu, ale pouze tento znak není důkazem existence totalitarismu. Důležitý je fakt, že v historii neexistovaly technické a společenské podmínky pro naplnění totalitních snah. Nepopírají skutečnost, že v historii byli vládci, kteří chtěli nastolit ničím neomezenou moc. Ale hlavní problém je v tom, že až ve 20. století vznikly vhodné podmínky pro nastolení totalitního státu. Zejména technický rozvoj ve 20. století umožnil aplikovat totalitní snahy a myšlenky. Díky technickým prostředkům je možné ovládat a kontrolovat všechny členy společnosti a podrobit je i politické indoktrinaci pomocí masových médií. Další důležitou okolností byly prudké změny ve společenských strukturách, které nastaly při přechodu z tradiční na moderní technicko-vědeckou společnost. Podle modernistů je znakem moderní společnosti skutečnost, že byly přetřhány společenské vazby a jedinci jsou izolováni od společnosti. Můžeme konstatovat, že totalitarismus vzniká až spojením totalitního myšlení s důsledky moderní masové společnosti a masové kultury dvacátého století doplněné o technologické prostředky, které umožnily šířit ideologii¹⁸ a ovládat tak každého jedince ve společnosti.¹⁹

¹⁷ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 194-196. Dále pak BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012, s. 24-30.

¹⁸ Pojem ideologie byl poprvé použit ve Francii roku 1796 a od té doby prošel jeho význam celou řadou proměn v závislosti na historickém období a zpracování v dílech různých myslitelů (K. Marx, K. Mannheim a další). Obecně se dá říci, že ideologie je souhrnem názorů, postojů, idejí určité skupiny, která formuluje politické cíle založené na politických, hospodářských, společenských a dalších zájmech. V souvislosti s totalitarismem dostává ideologie nový význam. Totalitní ideologie jsou tzv. uzavřené a nárokují si monopol na pravdu a popírají politickou pluralitu a politickou soutěž. Ideologie je v tom případě sekulární náboženství odmítající tolerovat myšlenky a názory neslučující se s oficiálně uznávanou pravdou. Působí na společnost jako totalizující prvek s cílem ovlivnit a ovládnout smýšlení každého jednotlivce. Viz ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 131 s.

¹⁹ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 194-198. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, s. 225-226.

1.2 Charakteristika totalitarismu

Znaky a charakteristika totalitarismu se liší v závislosti na autorovi, který se tomuto tématu věnoval. Přesto se v mnoha ohledech podobají nebo dokonce překrývají a ve výsledku tyto jednotlivé charakteristiky podávají věcný obraz, jak takový totalitní stát vypadá a jaké má prvotní znaky. Níže uvádím několik definic totalitarismu od autorů modernistického směru.²⁰

1.2.1 C. J. Friedrich a Z. Brzezinski

Dodnes mnohými chápáno jako stěžejní a klíčovou charakteristiku totalitarismu i přes častou kritiku vytvořili C. J. Friedrich a Z. Brzezinski, kteří vycházeli z analýzy nacismu a komunismu. V roce 1953 ve své knize *The Unique Character of Totalitarian Society* sepsal C. J. Friedrich pět základních bodů charakteristických pro totalitarismus. V roce 1956 vydali společně práci s názvem *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Pět základních bodů bylo doplněno o další šestý bod a v roce 1965 vyšlo zrevidované vydání, kde jsou všechny charakteristiky totalitarismu ve své finálně podobě a jsou považovány za základní klíč k definici totalitarismu.

Totalitarismus chápou jako moderní fenomén, který má svůj základ ve starých autokraciích, ale značně se od nich odlišuje. Totalitární diktaturu popisují jako druh autokracie v moderní masové společnosti s jejími komunikačními technologiemi. Podle nich je nacistický a komunistický systém v mnoha ohledech podobný, protože oba režimy mají společné charakteristiky a podobají se navzájem víc, než když je srovnáme se staršími systémy – totalitarismus je historická inovace autokracie. Příčinou vzniku totalitarismu jsou antikonstituční a antidemokratické hnutí s revolučním nábojem.²¹

Následujících 6 bodů charakterizujících totalitarismus je podle samotných autorů nutné chápat jako dynamickou konstrukci, protože se jednotlivé body doplňují a nepůsobí jako izolované prvky.²²

²⁰ Větší váhu na modernistický přístup kladu z toho důvodu, že tento přístup je v akademických kruzích považován za součást konsenzu.

²¹ FRIEDRICH, C. J.; BRZEZIŃSKI, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, p. 15-16.

²² Tamtéž, p. 20-22.

1. Existuje propracovaná oficiální ideologie, která odůvodňuje nárok vládnoucí skupiny na moc. Všichni členové společnosti musí tuto ideologii alespoň pasivně zastávat.
2. Politický a společenský život je vedený jedinou masovou stranou, která je vedena jedním mužem. Strana je organizována hierarchicky a stojí nad vším ostatním. Státní byrokracie, soudnictví a další orgány jsou jen loutkou, která je ovládána vládnoucí stranou. Nezávislé soudnictví neexistuje, zákony a jejich dodržování se určuje podle aktuálního zájmu strany. Vládnoucí strana se většinou skládá z malého procenta celkové populace. Ještě menší procento členů strany tvoří tzv. tvrdé jádro, které je vždy připraveno za každých podmínek hájit oficiální ideologii strany.
3. Je zaveden systém teroru. Teror může být fyzický nebo psychický a většinou se jedná o kombinaci obojího. Teror je vykonáván pomocí tajné státní policie, která je absolutně podřízena straně a vykonává striktně její příkazy. Tajná policie svým terorem podporuje stranu proti vnějšímu světu, ale také dohlíží na stranu zevnitř. Teror je vedený proti existujícím nepřátelům, ale také náhodně proti různým skupinám v obyvatelstvu, aby si nikdo nemohl být jistý svou nedotknutelností. Policie zasahuje také uvnitř strany a provádí stranické čistky.
4. Strana má monopol ve vedení a kontrole všech médií a prostředků masové komunikace. Strana nejenom, že provádí cenzuru, ale také pomocí médií šíří svou propagandu.
5. Vůdce a strana mají monopol na vedení ozbrojených složek státu. Kontrolu armády a policie provádí přímo strana nebo jí podřízený loutkový státní aparát byrokracie. Vedení armády je díky tomu úzce napojeno na stranu a i nižší úrovně v armádě a policii jsou aktivně zapojeny do strany a jejích politických cílů. Tím je zaručena spolehlivost armády a policie vládnoucí straně a vůdci.
6. Ekonomika státu je centrálně řízena a plánována a podléhá také státní kontrole. Tento bod z hlediska hodnocení nacismu a komunismu je sporný, komunismus tento bod splňuje. Nacismus kontrolovanou ekonomiku nezavedl a spíše podporoval soukromé podnikání.

K těmto šesti bodům můžou být doplněny další charakteristiky, ale ty nejsou už typické pro každou totalitu, proto nejsou v základním vymezení totalitarismu. Jedná se například o snahy expanze. Autoři jsou zastánci modernistického pohledu na

totalitarismus. Jak uvádějí, základní charakteristika totalitarismu je podmíněna moderní dobou a technologickým aspektem. Další prvky typické pro totalitarismus, jako jsou ideologie a strana, jsou výsledkem moderní masové společnosti.²³

Tato charakteristika a zejména poslední dva body bývají často kritizovány a to z následujících důvodů. Mnohdy je autorům vyčítáno, že těchto šest bodů vytvořili tak, aby přesně odpovídaly charakteristikám sovětského režimu a mohla být tato charakteristika použita v ideologickém boji Západu proti SSSR během studené války. Další kritice jsou vystavené poslední dva body, které nejsou typické pouze pro totalitní režimy, ale jsou součástí i demokratických režimů. Monopol moci není typický pouze pro totalitarismus, ale pro moderní demokratické i nedemokratické systémy. Každý stát se snaží mít monopol na své ozbrojené složky, protože v opačném případě je z mezinárodního hlediska chápán jako slabý. Centrálně řízená ekonomika je dalším sporným bodem, protože v případě nacistického Německa přítomna nebyla, v sovětském režimu přítomna byla. To může svědčit o úmyslu vytvoření tohoto bodu pouze pro sovětský režim a ne pro obecnou charakteristiku totalitarismu – tudíž je kritika vytvoření těchto šesti bodů přímo namířených proti sovětskému režimu, do jisté míry oprávněná.²⁴

1.2.2 Giovanni Sartori

G. Sartori se věnuje ve své knize *Teorie demokracie* vymezení demokratických systémů, ale jelikož jsou na politickém žebříčku jako krajní body demokracie a totalitarismus, dotýká se i tématu totalitarismu, který používá jako protiklad demokracie a popisuje ji v kontrastu s totalitarismem. Totalitarismus popisuje jako absolutní negaci demokracie. Kontrasty používá i při srovnání totalitarismu s autoritářským systémem nebo absolutismem. Podle něj jakýkoliv totalitní systém je i autoritativní, ale opačně to neplatí, každý totalitní systém je absolutistický, ale opačně to neplatí, absolutismus nemusí být totalitární. Z tohoto popisu vyplývá, že Sartori považuje totalitarismus za nejhorší možný politický systém, a kterýkoliv jiný „nedemokratický“ systém je pořád lepší než totalitarismus.²⁵

²³ FRIEDRICH, C. J.; BRZEZIŃSKI, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, p. 22-27.

²⁴ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, s. 228-230.

²⁵ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 192-194.

Klade si podstatnou otázku, jestli je fenomén totalitarismu typický pouze pro naši dobu, nebo se vyskytoval už v historii. Zastává názor, že z důvodu vyvarování se dvojznačnosti je totalitarismus moderní záležitostí. Je toho názoru, že „*totalitarismus je nový názov pro niečo doteraz nepomenované.*“²⁶ Pokud bychom nějaký starý režim, byť byl despotický, absolutistický označili zpětně jako totalitní, tak bychom akorát vnesli do výkladu o totalitarismu ještě větší zmatek.

Sartori se vyjadřuje k ostatním teoretikům totalitarismu, například kritizuje základních 6 charakterových vlastností totalitarismu v podání Friedricha. Myslí si, že tento výčet moc vytyčuje krajní body a totalitarismus je nutné chápat v dynamičtějším pojetí. Je podle něj těžké do těchto 6 bodů zařadit všechny totalitní režimy, protože některé body jsou typické i pro ostatní režimy. Navíc je těžké rozhodnout, které z těch bodů jsou určující a které náhodné.²⁷

Sartori předkládá svůj vlastní výčet prvků, typických pro totalitarismus:²⁸

1. Základem jsou moderní technologie. Koncept totalitarismu je moderním fenoménem a je podmíněn právě moderními technologiemi, které umožňují, aby se rozšiřovala totalitární moc.
2. Ideologie je stavebním materiálem pro každý totalitní režim. Ty režimy, které jsou například autoritářské, nejsou podle Sartoriho totalitní, protože jim chybí právě ideologie, která by se stala novým typem náboženství.
3. Pro totalitarismus je typický totální průnik a rozšíření totalitní politiky do všech částí společnosti a do všech jejích činností. Celá společnost je uzavřena v bariérách, které totalitní režim vytvoří. Totalitarismus ovládá společnost jako celek, ale svou rozpínavost a zájmy směřuje i na jednotlivé členy společnosti – každý člověk je totalitarismem ovlivňován a omezován. Cílem totalitarismu je politické ovládnutí všeho včetně mimopolitického života člověka.
4. Totalitarismus je režim založený na strachu. Tento strach je vyvoláván exemplárními zásahy režimu s cílem dokázat, že je všemocný. Tyto zásahy

²⁶ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 195.

²⁷ Tamtéž, s. 196-197.

²⁸ Tamtéž, s. 198-202.

nemusí být časté, stačí udržovat strach na dostatečné úrovni, aby byl všudypřítomný.

1.2.3 Juan José Linz

Juan J. Linz vychází ve svém popisu totalitarismu z již popsaných prvků u jiných autorů, nejvíce se opírá o šest základních bodů dvojice Friedrich a Brzezinski. Totalitní systém charakterizuje jako systém, pro který je typická ideologie, jedna masová strana a koncentrovaná moc v rukou vůdce nebo malé skupiny lidí, kteří nejsou odpovědní voličům a nemůžou být od moci odstaveni mírovými prostředky. Linz upozorňuje na fakt, že i netotalitární systémy se mohou vyznačovat těmito vlastnostmi, ale pouze u totalitarismu jsou přítomny všechny tyto prvky.²⁹

Linz dále připomíná, že pro totalitarismus je typické, že instituce, které měly váhu před jeho nastolením, jsou rázem odsunuty na druhou kolej a plní pouze sekundární funkci. Jedná se především o instituce, jako jsou církve, armáda³⁰ a ekonomické celky. Tyto instituce mají na společnost velký vliv, proto je pro totalitarismus prioritní zmíněné instituce oslabit a podřídit vedení strany a vůdce. Totalitní systém charakterizuje snahou oslabit nebo zcela zničit všechny instituce, které existovaly dřív, než vůdce a vládnoucí strana nastolili nový režim. Tento princip nazývá monopolem na moc a z toho vyplývá, že totalitarismus je monistický systém.³¹

Podle Linze je systém totalitní, pokud pro něj platí následující charakteristika:³²

1. Systém je monistický, a pokud je v systému pluralismus, tak se jedná o uměle vytvořený jev, který byl vytvořen vládnoucí elitou.
2. Existuje jen jedna, autonomní a myšlenkově propracovaná a promyšlená ideologie. S touto ideologií se naprosto ztotožňuje vládnoucí skupina nebo vůdce a na ně navázaná skupina společnosti oddaná straně a vůdci. Ideologie je používána pro získání legitimacy a také má vymezené hranice, které pokud jsou překročeny, tak následuje trest. Často bývá obsahem ideologie vytyčený cíl, který má charakter dějinného poslání.

²⁹ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 66-67.

³⁰ Otázka role armády v totalitarismu je problematická. Armádě je svěřen úkol expanze a totalitní vláda má snahu armádu vyloučit z vnitropolitických záležitostí.

³¹ Tamtéž, s. 68.

³² Tamtéž, s. 70.

3. Společnost a občané se aktivně účastní politických a společenských úkolů. Účast na těchto úkolech je vládnoucí stranou podporována a i požadována a pro motivaci následně odměňována. Pasivní účast nebo nezájem o plnění politických a společenských úkolů je nežádoucí, považuje se za odpor a bývá trestána.³³

Tři typické prvky pro totalitarismus (ideologie, masová strana, moc omezené skupiny a vůdce) se navzájem ovlivňují a nepůsobí jako izolované prvky. Vzájemně se posilují, ale v krajním případě vede oslabení jednoho prvku ke zhroucení celého systému. Tyto tři prvky nejsou jediné, jsou jen jádrem, na které se vážou další prvky a charakteristiky. Mezi tyto další charakteristiky patří například napjatý vztah mezi umělci a inteligencí na jedné straně a na straně druhé autoritami. Pro totalitní režimy je dále typické, že celý systém vzdělání je podřízen ideologii a rozhodnutí vládnoucí strany, co je ve vzdělání správně a co už nežádoucí nebo dokonce ohrožující samotnou totalitní moc. Tento princip Linz nazývá jako „vzdělávání státem“ a přiznává, že to není prvek typický pouze pro totalitní režimy, ale je zastoupen i v demokracii. Totalitní režimy založené na moci v úzkém kruhu lidí se stávají postupně nedílnou součástí celé společnosti a prorůstají do všech aspektů života, od politického života přes průmysl a kulturu. V takovém prostředí jsou občané často nuceni vstoupit do strany nebo alespoň jí být nápomocní. Tím strana dále šíří svoje „chapadla“ moci, ale dává tím obyčejným lidem určitý pocit angažovanosti a prosazení se. Linz to nazývá jako participaci na totalitním procesu.³⁴

Linz dále popisuje dva prvky, které se v totalitarismu mohou časem také objevit a stávají se pro něj také typické, ale nejsou jeho součástí od samého začátku. Jedná se o násilí s terorem a jeden politický vůdce. Násilí a teror nejsou dostatečným prvkem pro posuzování totalitarismu, protože existují definované totalitní systémy neobsahující násilí a teror. Přesto se násilí a teror ve většině totalitních systémů objeví alespoň v jedné z vývojových fází totalitarismu. Linz zdůvodňuje absenci násilí a teroru ve své charakteristické verzi totalitarismu z důvodu, že si můžeme představit stabilní

³³ Tento bod ve smyslu aktivní účasti občanů je podle Linze ideálním stavem pro demokracie.

³⁴ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 71-74.

a fungující systém, který má všechny prvky totalitarismu kromě násilí.³⁵ Z tohoto důvodu nemůže být násilí zařazeno jako stěžejní prvek vyskytující se ve všech totalitních režimech. Podobný přístup zastává v otázce jednoho lídra nebo vůdce v totalitním režimu. Není to pravidlem, přestože výskyt jednoho vůdce a kultu osobnosti je v totalitních systémech docela častý, ale není to zákonitostí.³⁶

1.3 Legitimita

Klíčovým pojmem souvisejícím s každým druhem vlády je legitimita. Legitimita je základní podmínkou pro demokratické, ale také totalitní a autoritářské režimy. Vysvětlit, co to je vlastně legitimita, je složité, ale pro můj výklad postačí základní vymezení tohoto pojmu. Legitimita vyjadřuje uznání a respekt k nějaké autoritě, politickému režimu nebo vládci. Aby byla vláda legitimní, musí vzniknout podle práva a také musí splnit podmínku, že řádně funguje a společnost ji uznává. V demokratickém režimu je základním způsobem zajištění legitimacy uspořádat svobodné volby, kterými občané legitimitu předávají svobodně vybrané straně nebo autoritě. Jiná situace je v totalitarismu a autoritarismu.³⁷ Pozornost je v následující části věnována obecně legitimitě a pak legitimitě totalitarismu.

1.3.1 Druhy legitimacy

Můžeme vymezit 4 základní koncepce legitimacy, které mají svůj původ u autora moderního pojetí legitimacy M. Webera.³⁸

1. Tradiční koncepce legitimacy – panství je legitimní, pokud vykazuje vnitřní a transcendentní hodnoty jako božský původ, božské vnuknutí, přirozená práva, tradice, dějinné poslání.
2. Liberální pojetí legitimacy – panství je legitimní, pokud zaručuje širokou a vědomou účast svých obyvatel v politickém procesu. Pasivní souhlas

³⁵ V tomto bodě se dá s Linzem polemizovat, jak si představit totalitní stát, který by si udržel monopol na absolutní moc bez použití násilí a teroru vůči opozici a konkurentům.

³⁶ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 74-75.

³⁷ MILLER, David. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Vyd. 2. Brno: Barrister & Principal, 2000, heslo: legitimita.

³⁸ WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. Vyd. 1. Praha: Oikoyomenh, 1998, 166-171. K pojmu legitimita dále BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012, s. 66-69.

a podřízenost nejsou zdrojem legitimacy. Společnost musí vědomě omezit svou svobodu a vložit ji do rukou vládě.

3. Legitimita jako přesvědčení – v panství panuje přesvědčení podporované vládnoucí skupinou, že současná politická situace je pro všechny nejlepší a nemá smysl nic měnit.
4. Behaviorální legitimita – legitimita panství vyplývá sama ze sebe, z existence samotného panství, chybějící alternativy nebo beznadějnosti o zpochybnění současného panství.

Důležitou součástí legitimacy jsou prvky vedoucí k jejímu vzniku a udržení.³⁹

Jedná se o:

1. Kvantitativně dominující argumenty – původ panství, vlastnosti panství, vize panství do budoucna.
2. Procedurální prvky – právní a systémové prvky jako volby, odpovědnost, ale i cenzura a jejich působení ve všech oblastech společnosti (ekonomika, kultura, vojenství, politika, sport atd.).
3. Symboly – jedná se o státní a stranické symboly společně se státem určenými svátky a výročími.

Hlavní výhoda legitimacy je pro vládu v tom, že společnost je sama aktivní bez donucování a zásahu donucovacího aparátu. Stát je stabilní a otevírají se mu možnosti působení v různých mezinárodních spektrech.

1.3.2 Legitimita v totalitarismu⁴⁰

Původně převládal takový názor, že v případě totalitarismu nemůže být o legitimitě vůbec řeč. Legitimita, jak jsem ji specifikoval výše, předpokládá aktivní účast obyvatelstva, a to se v totalitním státě postaveném na násilí a ideologické indoktrinaci těžko podle badatelů hledá. Tento radikální názor vylučující možnost legitimacy totalitního státu je nutné přehodnotit díky výsledku výzkumů, které probíhaly v 70. a 80. letech 20. století. Přejmenším třetí a čtvrtá koncepce legitimacy (legitimita jako přesvědčení a behaviorální legitimita) jsou pro totalitní státy typické a mnohdy

³⁹ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012, s. 66-69.

⁴⁰ Tamtéž, s. 74-79.

díky propracované ideologii k aktivní účasti společnosti dochází. Je nutné podotknout, že otázka legitimacy totalitarismu je stále otázkou sporu.

Způsoby, jak se totalitáři snaží legitimizovat svou moc:

1. Teleologická legitimita. Podstatou teleologické legitimacy je fakt, že většina totalitních režimů nefunguje na omezené období, ale snaží se sami sebe a společnost přesvědčit, že jejich vláda je věčná. Důvodem k věčné vládě je nějaký předem vytyčený cíl, který má svůj původ v dějinách. Tak například nacismus měl jako svůj dějinný cíl získat životní prostor a vyhladit Židy, zatímco bolševismus měl za svůj cíl nastolení beztřídní společnosti.
2. Ideologická legitimita. Ideologie je jedním z hlavních znaků totalitních režimů a samotná ideologie tvoří prostředek pro získání legitimacy. Ideologie je živnou půdou pro totalitní režim. Útok na ideologii se rovná útoku na režim a opačně. Ideologie a politika jsou v totalitním zřízení úzce propojeny.
3. Ritualistická legitimita. Totalitní režimy zavádějí povinné rituály ve společnosti, které mají společnost přesvědčit o správnosti veškerého dění. Totalitní režimy fungují vnitřně protikladně a rituály jsou prostředek, jak to skrýt. Nejvíce vypovídajícím příkladem mohou být volby, ve kterých je možné volit pouze jednu stranu, volební povinnost je navíc pro všechny. Výsledek je samozřejmě blízky 100% a společnost to má přesvědčit o tom, že si vlastně sama vybrala.

1.3.3 Udržení legitimacy v totalitarismu⁴¹

Udržení legitimacy v totalitním režimu je problém, protože se pravidelně nekonají svobodné volby, které jsou základním nástrojem pro tvorbu a udržení legitimacy moci.

V totalitním režimu je několik možností, jak si udržet legitimitu:

1. Nalézt novou dějinnou úlohu pro nastolený režim, která dodá novou legitimitu.

⁴¹ BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2., přeprac. vyd. Praha: Dokořán, 2012, s. 79-80.

2. Zesílit represe a doufat, že státní policie potlačí opozici a legitimita zůstane zachována.
3. Vyvolat mezinárodní konflikt a prezentovat ho jako nutnost, vedoucí k zabezpečení a zachování společnosti (ohrožení nepřítelem nebo získání prostoru atd.)
4. Zavedení do pseudodemokratických prvků, které uchlácholí společnost a uměle vytvoří novou legitimitu.
5. Sám totalitní režim se postaví do čela demokratizace ve snaze zůstat dál u moci.

1.4 Autoritarismus

Vedle demokratických a totalitních režimů existují ještě režimy autoritářské, které se svou charakteristikou nepřibližují ani jedné z těchto krajních variant. Jedná se o samostatnou kategorii režimů. Autoritarismu se věnovali ve velké míře J. J. Linz a R. Aron. R. Aronovi je věnována samostatná část práce, proto se zde budu věnovat charakteristice autoritářských režimů z pohledu J. J. Linze. Linz vypracoval základní znaky autoritářských režimů společně s totalitními režimy, proto se jeho dílo považuje za nejpřínosnější v problematice studie nedemokratických režimů.⁴²

Linz charakterizuje autoritářské režimy následovně:⁴³

1. Jedná se o režimy, které dovolují omezený politický pluralismus a politickou soutěž.
2. Tyto režimy jsou typické absencí propracované a vůdcovské ideologie.
3. Nepraktikují intenzivní nebo extenzivní politickou mobilizaci, a když ano, tak pouze v určité části svého vývoje.
4. Moc je vykonávána vůdcem nebo malou skupinou lidí a tato moc nemá jasně definované hranice, na druhou stranu jsou tyto hranice zjištělné.

⁴² ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, s. 238-239.

⁴³ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 264-285.

2. Hannah Arendtová

Jedna z prvních strukturálních analýz fenoménu totalitarismu vyšla roku 1951 a nesla název *Původ totalitarismu*. Tato studie se skládá ze tří samostatných částí, které tvořila H. Arendtová v průběhu let 1943 až 1949. V průběhu druhé světové války vznikly části věnované antisemitismu a imperialismu a poslední část věnovaná totalitarismu vznikla do jisté míry jako přímá reflexe a reakce na odhalené praktiky nacistického a komunistického režimu.⁴⁴ Pro Arendtovou byl fenomén totalitarismus něčím novým, co se v historii nevyskytovalo. Pro totalitarismus nešlo používat charakterové znaky tyranie nebo diktatury, proto bylo nutné se na totalitarismus dívat zcela novým způsobem. Tento nový typ vlády není možné vysvětlit, ale je v zájmu všech, snažit se mu porozumět. A jako prostředek k porozumění totalitarismu má sloužit rozsáhlé dílo *Původ totalitarismu*.⁴⁵

Pro vytvoření uceleného pohledu na vznik totalitarismu je nutné se věnovat také historicky popisným kapitolám o antisemitismu a imperialismu, kde se nachází základy moderního totalitarismu. Arendtová sleduje postupný vývoj, prvky z doby antisemitismu se rozvíjely v době imperialismu a jejich plný rozvoj a použití nadešlo v době totalitarismu.

2.1 Na cestě k totalitarismu: antisemitismus a imperialismus

2.1.1 Antisemitismus

Arendtová se věnuje historii Židů a antisemitismu ve střední a západní Evropě v časovém rozmezí od tzv. dvorních Židů 18. století až k Dreyfusově aféře na přelomu 19. a 20. století. Vznik moderního antisemitismu se datuje na období 18. a 19. století. Tedy na období, kdy došlo k rozpadu starých feudálních systémů, vzniku koncepce rovnosti a úpadku tradičního nacionalismu⁴⁶. Největší rozmach antisemitistické ideologie ovšem nastal až v době imperialismu a především v době zániku národních

⁴⁴ BALLESTREM, Karl a Henning OTTMANN. *Politická filosofie 20. století*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1993, s. 14-24.

⁴⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 9-11.

⁴⁶ S úpadkem tradičního nacionalismu v 19. století dává do souvislosti skutečnost, že i nacionální socialismus v Německu odmítal tradiční úzkoprsé pojetí nacionalismu v rámci národnostního státu. Nový typ nacionalismu bylo univerzální a mezinárodní hnutí bez omezené působnosti v rámci jednoho národa. Toto dokazuje také skutečnost, že první antisemitistické politické strany neměly těžiště na národní úrovni, ale vystupovaly jako mezinárodní uskupení.

států. Od té doby tvořili Židé národ bez vlastního státu nebo jinak řečeno také národ uvnitř dalšího národa.⁴⁷

Postavení členů společnosti bylo hodnoceno s ohledem na jejich příslušnost k národu, třídě a vztahu k ostatním třídám. V případě Židů nastala neobvyklá situace. V době feudalismu měli Židé určitá privilegia, ale také mnohá omezení. Rozpad feudálního systému přinesl rovnost ve společnosti. Židé ztratili svá privilegia a také byli zbaveni omezení. Ona rovnost ve společnosti měla být budována státní byrokracií, která měla také hájit národnostní zájmy. Nově vytvořená státní byrokracie musela být financována velkým množstvím peněz. Tyto finance mohli poskytnout bohatí Židé, kteří měli už velké zkušenosti s půjčkami a měli nashromážděné množství bohatství. Skupina nejbohatších Židů měla navíc velmi dobré kontakty po celé Evropě mezi šlechtou a dalšími privilegovanými třídami. Díky jejich bohatství a kontaktům se s Židy nadále zacházelo jako se zvláštní skupinou ve společnosti. Židé, kteří financovali státní záležitosti, byli „*jedinou společenskou skupinou, která působila dojem, že zastupuje stát.*“⁴⁸ Židé si získali pověst státních bankéřů. Toto spojení Židů se státem se podle Arendtové stalo osudným, protože „*každá společenská třída, která se dostala do rozporu se státem, jako takovým, se stala antisemitskou.*“⁴⁹ Rovnost ve společnosti se jich z tohoto důvodu netýkala, a proto se nestali nikdy členy žádné společenské třídy a zůstali postaveni mimo společnost a národ jako zvláštní skupina obyvatelstva.

Podle Arendtové je zajímavé, že „*antisemitismus dosáhl svého vrcholu tehdy, když Židé ztratili své veřejné funkce, svůj vliv a když jim nezůstalo nic jiného než jejich bohatství.*“⁵⁰ V době, kdy Židé zastávali veřejné funkce a patřili mezi mocnou skupinu ve společnosti a mohli být snadno terčem nenávisti, se antisemitismus v takové míře nevyskytoval. Nenávist se objevila až ve chvíli rozpadu národních států po první světové válce. Židé nezastávali veřejné funkce a zůstali v pozadí veřejného dění. Bohatství jim však zůstalo a to se stalo důvodem rozvoje antisemitismu. Lidskou přirozeností je respektovat a do jisté míry se obávat reálné moci spojené s bohatstvím. V případě, že jedinec má pouze bohatství, ale nikoliv skutečnou moc, která by mu zajistila autoritu, tak je společností nenáviděn. Je to z toho důvodu, že zbytkem

⁴⁷ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 61-63.

⁴⁸ Tamtéž, s. 79.

⁴⁹ Tamtéž, s. 79.

⁵⁰ Tamtéž, s. 53.

společnosti je toto bohatství považováno za nezasloužené a neoprávněně získané, protože nejsou viditelné zásluhy na jeho získání.⁵¹ Židé se z tohoto důvodu „stali předmětem všeobecné nenávisti pro své bezúčelné bohatství a předmětem pohrdání pro nedostatek moci“.⁵²

2.1.2 Imperialismus

Arendtová datuje vznik imperialismu na konec 19. století, přesněji tvrdí, že „*imperialismus nezačal svou politiku expanze pro expanzi dříve než kolem roku 1884*“.⁵³ Imperialismus podle ní nahrazuje dřívější kolonialismus. Příčinou vzniku imperialismu je rozpor mezi ekonomickým a průmyslovým rozvojem a systémem národních států, který vznikl právě v závěru 19. století. Období od roku 1884 až do roku 1914, tedy do vypuknutí první světové války, je charakteristické vznikem některých prvků, které poté můžeme dávat do souvislosti s totalitarismem 20. století.⁵⁴

Hlavním ekonomickým a politickým cílem imperialismu je expanze. Právě expanze je nástrojem růstu bohaté třídy kapitalistů, kteří byli omezeni novým národním státem. Expanze v ekonomické sféře je neomezená a nemá žádné předem dané hranice, problém nastává v případě politické sféry, kterou nelze donekonečna rozšiřovat, protože politický systém má své hranice. Rozvoj imperialismu úzce souvisel s faktem, že v evropských státech bylo akumulováno velké množství finančních prostředků, které bylo vhodné dále investovat. Možnosti investování byly ovšem omezeny díky novým omezením ze strany státu a tak nebylo bohatství možné využít. To nevyhovovalo kapitalistům, protože chtěli pro své bohatství uplatnění a jeho zhodnocování pomocí investic. Důsledkem byl export tohoto bohatství mimo Evropu do kolonií. Arendtová dodává, že do tohoto systému investic do kolonií byli od samého počátku zapojeni bohatí židovští finančníci, kteří poskytovali velké finanční půjčky s mezinárodní zárukou.⁵⁵

Výše popsaný proces můžeme nazvat jako vývoz peněz do kolonií. Brzy poté následovala další fáze imperialismu a to vyvážení státní moci do kolonií. Státní moc

⁵¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 52-53.

⁵² Tamtéž, s. 66.

⁵³ Tamtéž, s. 21.

⁵⁴ Tamtéž, s. 201.

⁵⁵ Tamtéž, s. 204-216.

v koloniích měla fungovat jako nástroj pro kontrolu a zabezpečení investic. Do vzdálených a necivilizovaných kolonií byl z mateřských zemí rozšiřován státní byrokratický aparát včetně aparátu bezpečnostního. Do kolonií byli přepraveni jak úředníci, tak i armáda a policie. Přičemž byl vyřešen i problém lůzy⁵⁶, která byla do kolonií vyvezena společně s kapitálem. Instituce v koloniích byly nadále řízeny ze své mateřské země a v koloniích fungovaly v roli „*reprezentantů národa v necivilizovaných či nerozvinutých zemích*“.⁵⁷ Bezpečnostní aparát se stal v koloniích nástrojem k vykonávání násilí a členové tohoto aparátu se v koloniích a ve výsledku i ve svých mateřských státech stali členy nově vznikající třídy, která získávala moc. Arendtová hovoří o principu expanze pro expanzi, která je založena na shromažďování kapitálu a především na shromažďování moci. Tento princip expanze zabráňuje vzniku nových politických celků a rozvrací ty staré. Expanze přispívá ke zničení existující společnosti jak v koloniích, tak v mateřském státě. Dojde k rozvratu kolonizované společnosti, ale také k rozvratu společnosti kolonizátorů. Běžný politický útvar má za cíl dosáhnout stability, politika imperialismu, tedy politika expanze pro expanzi má základ v dynamičnosti a změnách, které možnou stabilitu ničí a narušují.⁵⁸

Arendtová se věnuje provázanosti mezi imperialismem a rasismem. Podle ní by se koncepce rasismu v rámci politiky imperialismu vymyslela, i kdyby žádný skutečný rasismus neexistoval, protože rasismus fungoval jako vysvětlení, odůvodnění a omluva činů, které se odehrávaly v koloniích. Imperialismus měl základy ve dvou nástrojích pro ovládnutí a organizování života v koloniích. Prvním nástrojem byl pojem rasa, rasa sloužila k organizování politického života v koloniích. Druhým nástrojem byla byrokracie a bezpečnostní aparát, sloužící k přímému ovládnutí kolonizované společnosti. V mateřském státě existovala vláda a národ, v koloniích tyto instituce nahradila byrokracie a rasa. Byrokracie vznikla v Alžírsku, Egyptě a Indii. Rasa vznikla v Africe, kde byl pojem rasa „*náhražkou za vysvětlení lidských tvorů, jimž žádný Evropan či civilizovaný člověk nedovedl porozumět*“.⁵⁹ Kolonizovaní Afričané neměli z pohledu Evropanů lidské vlastnosti, byli označeni jako jiná rasa, která postrádala

⁵⁶ Lůzu považuje Arendtová za vedlejší produkt kapitalismu. Lůzu není možné ztotožnit s masou nebo lidem, protože lůza je tvořena „odpadem“ ze všech tříd společnosti. Masa a lůza mají společné to, že stojí mimo tradiční společenské struktury a nemají politické zastoupení. Rozdílné jsou v tom, že lůza přebírá postoje vládnoucích elit, zatímco masu postoje a normy přetvářejí k veřejným záležitostem všech tříd.

⁵⁷ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoyemnh, 1996, s. 218.

⁵⁸ Tamtéž, s. 218-219.

⁵⁹ Tamtéž, s. 278.

lidský charakter. Byli považováni spíše za přírodní bytosti než za lidi. Z tohoto důvodu docházelo k četným násilnostem a masakrům, protože evropští kolonizátoři nepovažovali zabití Afričana za vraždu.⁶⁰

Nastala situace, kdy se byrokracie stala nástrojem k ovládnutí národů jen za pomoci předpisů a nařízení vydanými úředníky v koloniích. Tito úředníci vycházeli z předpokladu, že vládnou nad nižším druhem lidí a jen limity britské demokracie jim zabránili v zavedení totalitní vlády založené na rasismu. Arendtová to nazývá zkušeností lůzy s hodnotou bílé kůže. Tato lůza zastoupena v byrokracii a bezpečnostním aparátu je přesvědčena o své nadřazenosti a vrozených vlohách k vládnutí jen na základě svého původu bez ohledu na univerzální právo. Právě toto je prvním náznakem vzniku podmínek pro všechny následující hrůzy ve 20. století.

Nebezpečí byrokracie spočívá v tom, že se jedná o anonymní aparát, který funguje jako celek a je těžké v něm najít konkrétní osobu, která by byla za něco zodpovědná. Páchané zločiny nejsou činností konkrétní osoby, ale celé neosobní byrokracie, která vládne. Jedná se o složitou strukturu úřadů, kde nikdo není za nic zodpovědný. Jedná se o panství, kde nikdo nevládne. Můžeme ho nazvat jako panství Nikoho. Vláda byrokracie může vézt až k nejnásilnějším způsobům vlády.⁶¹

Arendtová spatřuje předstupeň totalitarismu v imperialismu. Výboje vedené imperialismem mají své pokračování ve výbojích vedených totalitarismem. Byrokracie a bezpečnostní aparát vedený přesvědčením o své nadřazenosti a posláním ovládat určité skupiny lidí má své pokračování také v totalitarismu. Rozdíl je v tom, že všechny tyto prvky typické pro panování v koloniích byly v totalitarismu uplatňovány přímo ve svých mateřských zemích.

⁶⁰ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 277-278.

⁶¹ ARENDT, Hannah. *O násilí*. 2. vyd. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 30.

2.2 Krize moderní společnosti

Příčinu vzniku totalitarismu spatřuje Arendtová v radikálních sociálních a politických změnách, které nastaly na počátku 20. století a vygradovaly po konci první světové války. Mezi tyto dramatické změny patří zejména zánik národních států, vznik masové společnosti a s tím spojený úpadek uznávání tradičních autorit.

2.2.1 Rozpad národního státu

Konec první světové války v roce 1918 nepřinesl jen konec imperialismu a nárůst antisemitismu. Dalším negativním prvkem byl rozpad národních států. Ve společnosti vznikly dvě nové skupiny obyvatelstva. Jednalo se o menšiny a osoby bez státní příslušnosti a právě existence těchto dvou skupin vedla k zániku národních států. Osoby bez státní příslušnosti byly výsledkem rozpadu starých říší v důsledku konce první světové války. Mnozí z nich byli uprchlíci nebo osoby vyhoštěné a zbavené občanství ve svém státě. Právo na azyl bylo zrušeno a používané nástroje jako repatriace a naturalizace pro vyřešení důsledků migrace obyvatelstva se nezdařily. Osoby bez státní příslušnosti zůstaly postaveny mimo zákon státu, kde se nacházely a jejich status by se dal nazvat jako život v mimozákonném postavení. Neměly žádná práva a ani možnost zastání před státními institucemi. Národní stát přenesl problém osob bez státní příslušnosti do pravomocí bezpečnostního aparátu – policie, která se stala vládnoucí institucí nad těmito osobami. Toto samozřejmě vedlo ke zneužívání moci policie a vzniklo riziko vzniku policejního státu. Problém s osobami bez státní příslušnosti nebyl uspokojivě vyřešen a to narušilo základní princip národního státu a to sice ten, že národní stát nemůže existovat, pokud v něm neplatí rovnost před zákonem.⁶²

Existence osob bez státní příslušnosti neměla drtivý dopad jen na princip národního státu, ale také na samotná základní práva člověka. Bylo to z toho důvodu, že lidé bez státní příslušnosti neměli osobní práva, protože neexistovala instituce nebo autorita, která by měla na starosti dodržování jejich práv. Nejdříve ztratili svoje domovy, poté i svůj právní status a s tím spojenou právní ochranu. Následkem byla alarmující skutečnost, kdy ztratili svou pozici na tomto světě, nikam nepatřili a nikdo s nimi nechtěl mít nic společného.⁶³

⁶² ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 380-409.

⁶³ Tamtéž, s. 409-429.

2.2.2 Krize autority a svobody

Jedním z aspektů moderní společnosti je krize tradiční instituce, jakou byla autorita. Už z tohoto důvodu se podle Arendtové nemůžeme ptát, co je autorita, nýbrž co autorita byla, protože se stal „*sám pojem autority předmětem sporu a zmatku*“.⁶⁴ Autorita z moderního světa zcela vymizela a už není možné vycházet z autentické a všem společné zkušenosti. Krize autority se datuje na počátek 20. století a její původ je politický. Krizi autority je nutné chápat jako zhroucení a zánik tradičních forem autority. Právě zánik tradičních forem autority měl velký vliv na vznik a rozvoj politických hnutí, které usilovaly o odstranění politických stran a nastolení totalitní vlády. Je nutné brát v potaz skutečnost, že zhroucení tradičních forem autority nebylo výsledkem působení totalitních hnutí, ale totalitní hnutí pouze využila politickou a společenskou situaci, kdy dosavadní stranické systémy a vlády ztratily svou autoritu ve společnosti.⁶⁵

Vzniká otázka, jak chápat tradiční autoritu a co si pod ní představit. Arendtová odmítá existenci autority jako samotné kategorie a dává ji do úzké souvislosti s náboženstvím a tradicí. Základním principem autority je, že má právo ovládat a nikoliv moc ovládat. Pokud se podíváme na historii Evropy po zániku Římské říše, tak se podle mého názoru právo ovládat a moc ovládat prolínají. Autorita byla chápána čistě z náboženského hlediska a ztělesněním autority byla církev. Církev v mnoha případech svou autoritu vynucovala skrze svou moc. Proto je dle mého názoru problematické dělat hranici mezi „tradiční“ autoritou v podobě náboženství, jejím zhroucením a vzniku autority vynucované mocí v podobě autoritářských a totalitních režimů.

Často dochází k záměně autority a násilí hlavně v souvislosti s moderním typem diktatur. Je možné konstatovat, že ve společnosti převládá obecný názor, že autorita a stejně tak násilí nutí společnost k poslušnosti a autoritu je možné získat pomocí násilí a moci. Podle Arendtové „*autorita vždy vyžaduje poslušnost, a proto se obvykle omylem považuje za určitou formu moci či násilí*“.⁶⁶ To je ovšem vyloučené, protože tradiční autorita je postavena na hierarchickém řádu, který použití donucovacích prostředků vylučuje. Stejně tak je vyloučené přesvědčování. Násilí a přesvědčování jsou používány

⁶⁴ ARENDT, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 87.

⁶⁵ Tamtéž, s. 87.

⁶⁶ Tamtéž, s. 88.

až v případě, kdy autorita selhala.⁶⁷ Z důvodu záměny pojmů autority a násilí jsou moderní diktatury chybně označovány jako autoritativní. Autoritu v totalitním nebo autoritativním režimu nahrazuje přesvědčování a donucovací prostředky.⁶⁸

Kategorií, která má dialektický vztah ke kategorii autority, je svoboda. V moderní společnosti je podle Arendtové svoboda ohrožována v každém politickém zřízení bez ohledu na to, jestli je demokratické nebo nedemokratické. V demokratickém a autoritativním režimu (označováno také jako diktatura) je míra ohrožení svobody rozdílná, ale toto ohrožení je přítomné v obou režimech. Jediný režim, kde je svoboda zcela potlačena a odstraněna, je režim totalitní.⁶⁹ Hodnocení týkající se ohrožení svobody v demokratickém systému závisí do velké míry na tom, jak vnímáme vztah mezi donucováním a svobodou a kde vidíme hranice mezi anarchií a svobodou.

Otázce autority a svobody v moderní společnosti a s tím souvisejícím nebezpečím totalitarismu se věnoval konzervatismus a liberalismus. Každý k problému přistupoval rozdílným přístupem. Konzervatismus chápal totalitarismus jako důsledek narušení a poklesu tradiční autority. Naproti tomu liberalismus upozorňoval na úbytek míry svobody a z toho vznikající nebezpečí totalitarismu. Podle Arendtové mají oba myšlenkové proudy svoje teze dostatečně podložené argumenty. Teze liberalismu stojí na tvrzení, že po skončení první světové války došlo ve světě k nové vlně vzniku tyranie a s tím souvisejícím úbytkem svobody. Ve výsledku to vedlo ke vzniku totalitarismu. Konzervatismus hledá příčinu v moderní masové společnosti, ve které došlo k rozpadu tradičních forem autority. Společnost měla potřebu nalézt nový typ autority a tu jim nabídl totalitní režim a totalitní hnutí.⁷⁰

2.2.3 Masová společnost

Klíčovou roli v totalitarismu zastávají masy a schopnost totalitního hnutí tyto masy ovládat a směřovat požadovaným směrem. Třídní společnost je nutné přeměnit na společnost masovou, kde nebudou žádné třídy a zaniknou společenské vazby

⁶⁷ ARENDT, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 88.

⁶⁸ Tamtéž, s. 96-97.

⁶⁹ Tamtéž, s. 97.

⁷⁰ Tamtéž, s. 94-97.

a solidarita. Právě zánik společenských vazeb a tříd je hlavní podmínkou pro totální ovládnutí společnosti.⁷¹

V 19. století byly předmětem zájmu těch, co usilovali o moc, společenské třídy. V moderní době se totalitní hnutí zaměřila na masy. Masu můžeme charakterizovat jako početnou skupinu lidí, kteří díky své lhostejnosti „nemohou být začleněni do žádného organizovaného útvaru založeného na společném zájmu, do politických stran či městských rad, profesních organizací či odborů.“⁷² V moderní společnosti mají masy zastoupení v každém státě. Masy neuznávají kolektivní společenské zájmy a chybí jim kolektivní vědomí, stejně tak jako příslušnost a vztah k nějaké třídě. Dále postrádají cíle, kterých by se snažily dosáhnout. Masa je tvořena lidmi, kteří tvoří neutrální a politicky nevyhraněnou část populace, většinou se neúčastní voleb a k politickému životu jsou lhostejní. Klasické politické strany nemají o lhostejnou apolitickou masu zájem a nevěnují jí pozornost, protože „je považovaly za příliš apatické či hloupé a tím nehodné jakéhokoli zájmu“.⁷³ Právě proto se tyto masy staly cílem totalitních hnutí, která na masy působily pomocí propagandistických metod. Podle Arendtové totalitní hnutí dokázala, že „většinu zemí s demokratickou vládou mohou tvořit politicky neutrální masy.“⁷⁴ Totalitní hnutí využila do té doby neutrální a nečinné masy obyvatelstva, které měly negativní postoj ke klasickým politickým stranám, které je přehlížely. Tím došlo k vyvrácení dvou omylů, které do té doby byly brány jako pravdivé. První omyl spočíval na předpokladu, že v demokratickém státě je většina obyvatelstva politicky aktivní a podporují určitou stranu. Druhý omyl spočíval na názoru, že politicky lhostejné masy jsou málo početné a nejsou důležité. Totalitní hnutí tyto omyly vyvrátilo, protože se ukázalo, že velká část obyvatel demokratických států je k politickému životu lhostejná a tato početná skupina obyvatel může svou podporou vynést totalitní hnutí k moci. Z toho plyne závěr, že demokratické systémy svou moc čerpají z mlčenlivého souhlasu a nezájmu u nevyhraněných vrstev napříč společností.⁷⁵

Z lhostejné masy může být správnými propagandistickými metodami vytvořena politicky aktivní masa obyvatelstva, ale aktivita masy a podpora, kterou masa poskytuje

⁷¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 38.

⁷² Tamtéž, s. 437.

⁷³ Tamtéž, s. 437.

⁷⁴ Tamtéž, s. 438.

⁷⁵ Tamtéž, s. 438.

totalitnímu hnutí a vůdci, je podmíněna dynamičností onoho hnutí. V masách musí neustále probíhat změny, jinak se jejich aktivita vytratí. Totalitní hnutí může díky masám získat moc snadno a rychle, ale stejně tak ji může rychle a snadno ztratit, protože „*ohromující je rychlost, s níž tito vůdci upadají v zapomnění a ohromující lehkost, s jakou bývají nahrazováni*“.⁷⁶ Masa není tvořena jedinci se stejným cílem a zájmem, ale jejich početnost může k dosažení cíle určeného totalitním hnutím posloužit. Masa je ve svém prvotním stavu nestrukturovaný shluk atomizovaných jedinců a „*hlavním znakem masového člověka není brutalita či primitivnost, nýbrž osamocení a nedostatek normálních sociálních vztahů*“.⁷⁷ Snahou totalitního hnutí je tento stav rozšířit na co největší úroveň a společnost přeměnit na takovou podobu, kdy bude z větší části tvořena z individuálních jedinců bez společenských vazeb, tedy z nového typu tzv. masového člověka.⁷⁸

Totalitní hnutí, které mělo snahu o získání přízně mas a jejich následné organizování a ovládání s cílem nastolení totalitní vlády, mělo naději na úspěch pouze v početně obydlených zemích. Nastolení totalitní vlády je možné pouze tam, kde „*existují postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vylidnění*“.⁷⁹ Úspěch totalitního hnutí je závislý na počtu obyvatel a to z toho důvodu, že pro totalitní hnutí je stěžejní síla pouhého počtu a skutečnosti, že politika totální ovládnutí znamená velké populační ztráty. Jako příklad může posloužit například Čína a Indie. V obou zemích panoval tradiční orientální despotismus, který tam mohl po staletí fungovat z důvodu nevyčerpatelného počtu obyvatelstva. Tyto země měly nevyčerpatelné zdroje pro vražednou mašinerii totalitní vlády a navíc v těchto zemích panovalo po staletí přesvědčení o bezvýznamnosti jednotlivce chápaného jako masového člověka. Podle Arendtové je velmi nepravděpodobné, že by totalitní vláda byla nastolena v zemi s nízkým počtem obyvatel.⁸⁰

Arendtová klade až příliš velký důraz na demografický aspekt. Nutnost širokých mas je jistě základním předpokladem pro vznik totalitarismu, ale jak určit měřítko, jak musejí být masy početné, aby mohl totalitarismus vzniknout. Jejím tvrzení, že totalitní

⁷⁶ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoyemnh, 1996, s. 433.

⁷⁷ Tamtéž, s. 444.

⁷⁸ Tamtéž, s. 452-455.

⁷⁹ Tamtéž, s. 436-437.

⁸⁰ Tamtéž, s. 433-436.

vláda nemůže být nastolena v zemi s nízkým počtem obyvatel, jde snadno vyvrátit. Jako příklad může posloužit vláda Rudých Khmerů v Kambodži. V zemi, kde nebylo ani 10 milionů obyvatel, byla nastolena totalitní vláda, která se svým genocidním charakterem přinejmenším vyrovnala nacistickému Německu. Naopak mnoho zemí s velkým počtem obyvatel totalitní režim nikdy nepoznalo.

V Evropě existovaly dvě totalitní vlády, bolševické Rusko a poté nacistické Německo, ale v případě Německa zastává Arendtová názor, že v Německu nebyla nastolena zcela vyvinutá totalitní vláda, protože v něm nebyly přebytečné masy. Čistou formu totalitní vlády mohlo zavést až v případě, že by vyhrálo válku a mělo pod svou mocí obrovské počty lidí. Faktem zůstává, že po válečném tažení směrem na východ se do rukou nacistů dostal obrovský počet lidí z okupovaných území a Německo mohlo totalitní vládu zavést i v průběhu války.⁸¹

Důležitost mas a snaha totalitního hnutí je ovládat a přetvořit v masu celou společnost, jsou nezpochybnitelné. Důležité je si položit otázku, jestli masy jsou výtvorem totalitního hnutí nebo totalitní hnutí již existující masy jen využilo ve svůj prospěch. Odpověď najdeme při analýze jediných dvou totalitních vlád v Evropě. V případě Německa vznikly masy díky historickému vývoji, v důsledku prohry v první světové válce se společnost a třídy v Německu rozpadly a vznikla obrovská síla neangažovaných lidí, kteří hledali novou příležitost, a tu jim nabídlo totalitní hnutí. Jiná situace je v případě bolševického Ruska. Na počátku komunistické vlády byla ruská společnost rozdělena do tříd a masa tvořila malou část populace. To až díky násilnému působení komunistického aparátu byly tradiční společenské třídy násilně zlikvidovány a společnost přeměněna ve společnost masovou. Prvním na řadě byla vyšší a střední třída ve městech, poté přišli na řadu rolníci na venkově. Přeměna ruské společnosti v masu byla dokončena v letech 1936 až 1938 a proběhla v několika etapách.⁸²

2.2.4 Elity a poválečná generace

Důležité je upozornit, že totalitní hnutí nemají své sympatizanty nebo členy jen z řad lůzy, která stojí na okraji společnosti a tvoří ji různé živly. V mnoha případech

⁸¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 436.

⁸² Tamtéž, s. 445-449.

dokázala síla totalitního hnutí okouzlit i společenské elity⁸³ v podobě inteligence, umělců, vědců atd. Arendtová tento stav nazývá jako dočasné spojenectví mezi lůzou a elitou. Jak elita, tak lůza chtěla využít sílu mas k prosazení svých cílů. Tyto dvě skupiny se sjednotí a sledují své vlastní zájmy. Lůza, která je nespokojená se svou životní situací, chce zřídit nápravu a elita, která vidí v totalitním hnutí možnost získat větší moc a podílet se na nápravě a obnově společnosti ve jménu vznešených ideálů. Elita i lůza byla totalitním hnutím přitahována díky aktivismu a teroristickému charakteru jeho činnosti. Hlavním principem bylo provádět nějakou činnost a už nehrát velkou roli, jestli se jedná o hrdinství nebo páchání zločinu. Pro lůzu je už samo o sobě násilí a zlo přitažlivé a nyní bylo pácháno ve jménu určitého cíle. Hlavní přitažlivost terorismu byla v tom, že se jednalo o nový druh vyjádření politických názorů a sebeurčení, které vyvolávalo reakci ve společnosti.⁸⁴

Totalitní hnutí bylo přitažlivé i pro tzv. frontovou generaci, která zažila krvavé zákopové boje během první světové války. Obecným předpokladem by bylo, že se po takové zkušenosti z veteránů první světové války stanou pacifisté, ale nebylo tomu tak. Právě na své bývalé druhy ve zbrani působil Adolf Hitler a jeho nacistická propaganda, která působila na vazby a společnou zkušenost této „generace zákopů“. Výsledkem bylo, že váleční veteráni byli z velké části hnací silou nacistického hnutí v prvních fázích jeho vývoje.⁸⁵

⁸³ Důležité je konstatovat, že nacismus a komunismus slavily úspěch u jiných druhů společenských elit. V případě nacismu to byly společenské elity z hlediska bohatství a postavení, zatímco v komunismu z hlediska vzdělání.

⁸⁴ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoyemnh, 1996, s. 459- 462.

⁸⁵ Tamtéž, s. 456-459.

2.3 Totalitarismus

Ve stěžejní části své studie charakterizuje Arendtová již samotný totalitarismus a z této charakteristiky můžeme odvodit základní kritéria a znaky, která musí režim splňovat a obsahovat, aby mohl být označen za totalitní. Jedná se propagandu, organizaci uvnitř hnutí, vznik nových a destrukci starých institucí uvnitř státu, všudypřítomný teror, oficiální ideologii a expanzivní snahy.

2.3.1 Propaganda totalitního hnutí

Pro uchopení moci potřebuje totalitní hnutí početnou základnu ve společnosti a tu mu můžou poskytnout jen masy. Přízeň mas je nutné získat v první fázi uchopení moci legální cestou a „*masy je třeba získat propagandou*“.⁸⁶ Propaganda používá kromě přesvědčovacích argumentů také argumenty, které vycházejí z vědeckosti nebo se o vědeckosti těchto argumentů své posluchače snaží totalitní hnutí přesvědčit. Důležité je specifikovat určitý problém, který se dotýká celé společnosti a navrhnout jeho řešení, které nastane v budoucnosti a jen totalitní hnutí je schopno řešení problému uskutečnit. Většina bodů v programu totalitního hnutí je prezentována formou prorocství do budoucnosti, protože není lepšího argumentu než toho, který je možné vymanit z „*možnosti přítomné kontroly a prohlásit, že teprve budoucnost může ukázat její opodstatněnost*“.⁸⁷

Silnou stránkou totalitní propagandy je používání fikce. Propaganda nestojí na ověřitelných faktech, ale na konzistentním souboru fiktivních argumentů, které musí masy zasáhnout a oslovit, následně přimět svým působením k aktivitě. Jako příklad takové fikce může posloužit stěžejní bod nacistické propagandy o židovském spiknutí. Židovská otázka se stala ústředním tématem nacistické propagandy a postupně se z pouhých myšlenek a názorů stala součástí života běžných lidí. Židé byli zobrazováni jako tajní vládcí světa a ostatní národy jako jejich otroci. Kdo zbaví Židy jejich moci a sesadí z pozice vládců, získá jejich pozici. Do této pozice nového vládce světa, který ukončí židovskou vládu nad světem, byl propagandou dosazen německý národ, kterému byl předurčen dějinný cíl.⁸⁸ Působením propagandy vzniká nový typ fiktivního světa a nástroje propagandy totalitního hnutí „*jsou určeny k přenášení propagandistických lží*

⁸⁶ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 473.

⁸⁷ Tamtéž, s. 479.

⁸⁸ Tamtéž, s. 487-496.

*hnutí, konstruovaných kolem určité centrální myšlenky... do fungující reality, vybudování, i v netotalitních podmínkách, společnosti, jejíž členové jednají a reagují v souladu s pravidly smyšleného světa.*⁸⁹

Zcela jiný způsob využití propagandy přichází na řadu po převzetí moci totalitním hnutím a nastolením totalitní vlády. Propaganda už není směřována k masám uvnitř státu, ale míří za hranice k masám v ostatních státech s cílem vysvětlit a zidealizovat vnitropolitický stav v totalitním státu. Uvnitř totalitního státu už neprobíhá klasická propaganda, ale proces, který Arendtová nazývá jako totalitní indoktrinaci. Indoktrinace slouží u mas k uchování pocitu reálnosti a skutečnosti ve fiktivním světě pravd, které nastolil totalitní stát. Cílem indoktrinace je také ospravedlnit počínání totalitní vlády vůči svému obyvatelstvu. Indoktrinace je ve většině případů doprovázena systematickým terorem. Teror nesměřuje totalitní vlády jen proti svým nepřátelům, ale také proti svým vlastním stoupencům a fiktivním oponentům a teror se stává legitimním prostředkem totalitní vlády.⁹⁰

2.3.2 Organizace totalitního hnutí

Totalitní režimy se od jiných nedemokratických režimů, jakým je například autoritativní režim nebo tyranie, liší svou strukturou. Totalitní režim má strukturu cibule s několika vrstvami, zatímco další dva zmíněné režimy mají strukturu pyramidy. Ve středu totalitního režimu je vůdce a jinak je tento prostor prázdný. Na střed navazují další vrstvy tvořené například frontovými organizacemi, profesními spolky, členy strany, policií, sympatizanty atd. Každá vrstva působí na další vrstvy kolem ní. Na vnitřní vrstvu působí jako zdání normálního světa a na vnější vrstvu jako radikální extremismus. Každá vrstva je chráněna zvenčí a zároveň chrání další vrstvy pod sebou. Hlavní výhodou této struktury je to, že „v podmínkách totalitní vlády hnutí poskytuje každé ze svých vrstev zdání normálního světa spolu s vědomím, že se odlišuje a je radikálnější než on“.⁹¹ Takto rozvrstvené hnutí vytváří zdání normálního světa pro všechny vrstvy a členové jednotlivých vrstev si neuvědomují, jaká je propastná vzdálenost mezi nimi a faktickou reálností světa.⁹²

⁸⁹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 501.

⁹⁰ Tamtéž, s. 476-479.

⁹¹ ARENDT, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 94.

⁹² Tamtéž, s. 93-94.

Další odlišností od ostatních nedemokratických režimů je použití svých přívrženců. Autoritářské režimy využívaly svých přívrženců v době konání voleb a při dalších příležitostech souvisejících s politickou činností. Totalitní hnutí zaktivizují široké masy obyvatelstva a udržují je aktivní a zapojují je přímo do organizace totalitního hnutí. Není možné všechny sympatizanty náležící k masám absorbovat a udělat z nich členy strany, ale je možné z nich vytvořit aktivní složku náležící k hnutí. Nutno dodat, že totalitní hnutí ani nechce všechny sympatizanty za své členy, počet členů hnutí musí být omezený, aby tvořil pevné jádro organizace. V ostatních typech režimů jsou sympatizanti pasivním nástrojem. Sympatizanti jsou označováni jako organizace fronty a tvoří jednu z vrstev na pomyslné struktuře „cibule“. Ačkoliv nejsou přímo členy strany, jsou stejně důležití a možná i důležitější, protože sympatizanti dávají totalitnímu hnutí jeho dynamičnost. Sympatizanti obklopují členy strany a chrání je před vlivem z vnější, který je vně totalitního hnutí. Členové strany díky ochranné vrstvě sympatizantů získají pocit, že všichni ve společnosti sdílejí stejné názory a podporují totalitní hnutí ve všech jeho myšlenkách a rozhodování. Tím se strana utvrzuje o správnosti svého počínání. Ve skutečnosti bariéra ze sympatizantů působí jako oddělující prvek mezi stranou a vnějším světem, kde existují odlišné názory.⁹³

Sympatizanti neplní jen funkci ochranné vrstvy, ale působí také jako brána do vnějšího světa, přes kterou prochází myšlenky a vize totalitního hnutí do zatím netotalitní společnosti. Originální radikální myšlenky totalitního hnutí jsou přes vrstvu sympatizantů „přefiltrovány“ a dostávají se v přijatelnější podobě k lidem, kteří nebyli totalitním hnutím zatím vůbec nakaženi, a tím roste šance, že totalitní hnutí získá nové sympatizanty. V této fázi je totalitní hnutí skrytým nebezpečím, protože přes vrstvu sympatizantů není vidět, co se uvnitř hnutí odehrává a jaké jsou jeho skutečné cíle.⁹⁴

Ve struktuře totalitního hnutí najdeme další odlišnost od ostatních politických uskupení. Jedná se o snahu dynamičnosti a neustálého vnitřního pohybu a přeměny v organizaci samotné, což „*umožňuje neustále do ní začleňovat nové vrstvy a vymezovat v militantní hierarchii nové stupně*“.⁹⁵

⁹³ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 501-503.

⁹⁴ Tamtéž, s. 504-505.

⁹⁵ Tamtéž, s. 506.

Jak už bylo řečeno, vnější vrstvu tvoří největší skupina sympatizantů, kteří chrání členy strany, v samém středu je postava vůdce. Vůdce je od členů strany oddělen ideologicky spolehlivými elitními útvary, které slouží jako pevná hráz v případě vnitřního rozkolu strany a snahy o vnitřní stranickou revoluci. Ve středu je společně s vůdcem úzký okruh hlavních stranických zasvěcenců. Postava vůdce je pro hnutí zdrojem síly a pohybu. Vůdce musí mít demagogické schopnosti, také být schopný řešit a ustát vnitrostranické boje o moc v počátcích hnutí. Musí dostatečně intrikovat ve vnitřním kruhu zasvěcenců a vhodně obměňovat vedení hnutí. Jeho cílem musí být zajistit si pozici dostatečně silnou, aby ho nemohl sesadit žádný stranický konkurent. V pozdější fázi, kdy se totalitní hnutí dostane k moci, už vůdce o svou pozici nemusí soupeřit, protože jeho postava je ztotožňována a provázána se stranou a platí, že „*vůle vůdce je zákonem strany*“.⁹⁶ Sesazení nebo násilné svržení vůdce je nemožné, protože totalitní hnutí je postaveno na fikci jeho neomylnosti a vyvolenosti. Jeho svržením by se celý systém zhroutil, protože kdo ve straně má právo sesadit předurčeného vůdce a pokoušet se ho nahradit. Strana by se zcela rozpadla ve zmatku vnitřních strkanic.⁹⁷ Okruh zasvěcenců svého Vůdce podporuje v každém jeho počínání, nesouhlas by znamenal zpochybnění jeho neomylnosti a „*jádrem jejich lojality není víra v neomylnost vůdce, nýbrž přesvědčení, že neomylným se může stát každý, kdo ovládá nástroje násilí dokonalejšími metodami totalitní organizace*“.⁹⁸ Z vnitřního kruhu zasvěcenců by v případě smrti Vůdce vzešel nový, proto zasvěcenci tiše vyčkávají, jestli přijde jejich příležitost.

2.3.3 Totalitní stát

Síla a přitažlivost totalitarismu spočívá v nespočetném množství slibů, které byly cílené na masy, bylo jim naslibováno přesně to, co chtěly slyšet. Roli nehrál ani fakt, že většina slibů byla absurdních a nerealizovatelných. Masy na ně slyšely a dopomohly totalitnímu hnutí k vládě. Ve chvíli, kdy se totalitní hnutí skutečně chopí moci ve státě a ustanoví totalitní vládu, vzniká akutní problém. Vystává otázka, jakým způsobem řídit stát. Totalitní hnutí bylo ohroženo ze dvou stran. Na jedné straně hrozilo ustrnutí ve formě absolutistické vlády. To je v rozporu s hlavním principem totalitního hnutí,

⁹⁶ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 514.

⁹⁷ Tamtéž, s. 513.

⁹⁸ Tamtéž, s. 531.

kteře musí být vnitřně dynamické a svou hybnost si musí uchovat. Druhým nebezpečím je zaměření se na nacionalismus, který by snahy totalitního hnutí omezoval hranicemi území, kde se dostalo k moci a nebylo by možné naplnit princip expanze, která je pro totalitní vládu nezbytná.⁹⁹

Formu totalitní vlády nejlépe charakterizuje princip permanentní revoluce. Jádrem této revoluce je vůdcův slib nastolení stability a jejího udržování, ale hlavním záměrem je nastolit stav trvalé nestability. Vůdce se nachází v situaci, kdy „*musí na jedné straně ustavit fiktivní svět hnutí jako hmatatelnou fungující každodenní realitu, a na druhé straně musí zabránit vývoji tohoto nového světa k nové stabilitě, neboť stabilizace jeho zákonů a institucí by určitě zlikvidovala hnutí samo a s ním i naději na konečné dobytí světa*“.¹⁰⁰ Vnitřní stabilita by znamenala konec dynamických změn a následný konec totalitního hnutí samotného. Nebezpečím je dopustit, aby se v totalitním státě přijaly mezinárodní normy a výklad práva a s tím související způsob života. Totalitní stát by přišel o svoje poslání coby průkopníka a propagátora internacionálních myšlenek svého totalitního hnutí, které má za cíl svou expanzí rozšířit do světa a pokud možno celý svět ovládnout.

Svěrázně se totalitní hnutí vypořádalo s otázkou ústavy a nositeli autority a otázkou, z čeho jejich autorita pramení. Obě totalitní hnutí, jak v Německu, tak v Rusku, se s tímto problémem vypořádaly po svém.

V Německu po vítězství NSDAP v roce 1933 a následném převzetí moci totalitním hnutím nadále platila demokratická ústava Výmarské republiky z roku 1919, která byla označena zahraničními pozorovateli, jako jedna z nejvíce demokratických ústav na světě. Až do pádu nacistického Německa platila výmarská ústava. Za celou tu dobu byly vydávány upřesňující dekrety a nařízení, z nichž některá odporovala oné ústavě, ale oficiálně bylo nacistické Německo demokratickým státem. Problém zákonů vyřešil po svém Adolf Hitler, který zastával názor, že „*totalitní stát nesmí znát žádný rozdíl mezi zákonem a etikou*“¹⁰¹. Pokud se všeobecně zakořeněná etika shoduje s již

⁹⁹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 532.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 535.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 538.

vydaným zákonem, není již nutné vydávat další upřesňující dodatky k zákonu.¹⁰² Situace v komunistickém Rusku byla obdobná. Až v roce 1936 byla zrušena stará ústava a přijata nová, která splňovala demokratická kritéria, ale byla v nesouladu s komunistickou praxí.¹⁰³

Další specialitou totalitních vlád bylo vytváření zdvojených struktur. Na základě platné ústavy existoval oficiální státní aparát a ten byl posléze okopírován do vnitřní stranické struktury. Výmarská ústava dělila Německo do správních celků v podobě států a provincií. Tuto strukturu převzala strana a identické bylo rozdělení Německa na politické celky, které se nazývaly župy. Cílem bylo, aby každá státní funkce měla svou stínovou podobu i uvnitř strany. Strana se tak stala v podstatě druhým souběžně existujícím státem se svými úřady, které přesně kopírovaly své protějšky v státní administrativě. Na jedné straně toto zdvojení funkcí mělo výhodu v tom, že každý důležitý post byl obsazen i sympatizantem hnutí, takže zdvojené úřady fungovaly jako sobě rovné. Na straně druhé to přinášelo zmatek v zahraniční politice a především ve vnitřním uspořádání státu a společnosti.¹⁰⁴

V obou totalitních systémech docházelo k multiplikaci úřadu a organizací, k přenášení centra moci, autority a vůdcovy vůle dle potřeby z jednoho úřadu na druhý a z jedné části organizace do jiné, někdy nově vytvořené pro tuto příležitost. Tyto procesy jsou zdrojem proměnlivosti uvnitř hnutí a díky nim se neustále přesouvá centrum moci. Takovýto způsob organizace hnutí zajišťuje absolutní monopol na moc, protože odstraňuje z celého aparátu a jeho členů smysl pro odpovědnost, osobní zánícení a naopak podporuje slepou oddanost a fanatismus k hnutí a vůdci. Přístup k těmto změnám byl odlišný, protože „*Stalin kdykoliv přenesl mocenské těžiště uvnitř vlastního hnutí z jednoho aparátu na jiný, měl tendenci aparát včetně jeho personálu zlikvidovat, zatímco Hitler, navzdory svým pohrdavým výrokům o lidech, kteří nejsou s to překročit svůj stín, byl zcela svolný k tomu, nadále těchto stínů používat, i když v jiné funkci*“.¹⁰⁵

¹⁰² ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 537-538.

¹⁰³ Tamtéž, s. 538-539.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 540-543.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 547.

Podobný systém přesouvání moci fungoval v případě blízkého okruhu vůdcových zasvěcenců. Vůdce si svůj monopol na moc udržoval přesouváním moci a změnami svých blízkých straníků buď přesunutím na jinou pozici, nebo v případě Stalina jejich přímou fyzickou likvidací. Těmito postupy bylo vyloučené, že by v blízkém kruhu vůdcových spolupracovníků vznikla revoluční klika se snahou ho sesadit.¹⁰⁶

2.3.4 Tajná policie a teror

Cílem totalitní vlády je absolutní ovládnutí společnosti ve smyslu ovládnutí každého jednotlivého člověka. Dokud nemá totalitní vláda monopol na moc nad každým jednotlivcem, není jeden z hlavních prvků totalitarismus naplněn. Totální ovládnutí každého jednotlivce je umožněno díky technologické vyspělosti lidské kultury ve 20. století a je možné použít technické prostředky k potlačení svobody a následné ideologické indoktrinaci pomocí masivní propagandy. Součástí tohoto procesu je odstranění oponentů a kritiků hnutí. Jak už bylo několikrát zmíněno, totalitní hnutí je dynamickým útvarem, takže proces odstranění nepřátel probíhá v několika vlnách a jsou neustále označováni za nepřátele nové a nové skupiny, aby celý proces nikdy neustal.

Vzniká otázka, která organizace v rámci totalitního hnutí má na starosti odstraňování nepřátel a oponentů. V obou totalitních režimech, jak komunistickém, tak v nacistickém, plnila tuto funkci tajná policie. Existence tajné policie je s hnutím spjata už v období, kdy ještě nebylo hnutí u moci a teprve se chystalo k nastolení totalitní vlády. V předtotalitním období tajná policie plnila roli paravojenských jednotek, které dohlížely na stranické schůze, sloužila k zastrašování a dalším formám politického boje. K přeměně na orgán státní moci dochází až po nastolení totalitní vlády.¹⁰⁷

Hlavním nástrojem tajné policie je používání teroru. Teror se stává v mnoha ohledech samotnou podstatou totalitní vlády. Teror má zástupnou funkci za zákony vydané justicí, ale také zastupuje zákony univerzálního charakteru. Zákonem univerzálního charakteru je v případě nacistického Německa tzv. zákon přírody a v komunistickém Rusku se jednalo o tzv. zákon dějin. O teroru můžeme říct, že je *„realizací zákona pohybu, jeho hlavním cílem je umožnit přírodním nebo historickým*

¹⁰⁶ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 559.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 569-574.

*silám, aby svobodně zmítaly lidstvem, aniž by jim překáželo nějaké spontánní lidské jednání“.*¹⁰⁸ Teror je tedy prostředkem urychlení dějinného vývoje a neslouží pouze k potlačení opozice, ale jeho cíl je daleko vyšší. Jeho hlavním cílem je přeměnit společnost a vytvořit nový svět. Teror se neohlíží na blaho lidstva nebo jednotlivce, protože se zaměřuje na cílenou výrobu nového typu lidstva a „*eliminuje jednotlivce v zájmu druhu, obětuje části v zájmu celku“.*¹⁰⁹ Používání teroru je s totalitním hnutím úzce spojeno už od samého počátku, úlohou teroru je kontinuálně ničit vztahy mezi lidmi a pomocí ideologické indoktrinace také narušit a pokřivit vztah jedince s realitou a skutečným světem.¹¹⁰

Totalitarismus se od ostatních nedemokratických forem vlád liší v míře snahy o ovládnutí společnosti. Běžné nedemokratické režimy se snaží ovládnout veřejnou sféru a podrobit si ji. Naproti tomu totalitní režimy se snaží ovládnout především soukromou sféru. Ovládnutím soukromé sféry se snaží odstranit osobní záležitosti a prostor jednotlivců a podrobit si je ve veřejném zájmu. Soukromí je nepřijatelné, protože totalitní hnutí má právo zasahovat do soukromí každého jednotlivce. Tím se vytrácí bytostná podstata svobody, která bez prostoru a pohybu, které jedincům totalitní vláda odejmula, nemůže existovat.¹¹¹

Nedemokratické režimy, jako například autoritářství, diktatura apod., používají teror odlišným způsobem než totalitní režimy. Běžné nedemokratické režimy používají teror k odstranění a zastrašení nepřátel. V totalitarismu se teror používá nejen k odstranění nepřátel, ale především k ovládnutí mas a jejich kontrole. Primárním cílem teroru je dosáhnout hlavního principu totalitarismu a tím není nic menšího než totální ovládnutí společnosti a jedince. Tajná policie a bezpečnostní složky využívající teror za účelem dosažení totálního ovládnutí a udržení režimu u moci jsou spíše vedlejším produktem snahy o totální ovládnutí společnosti.¹¹²

Teror není namířen jen proti skutečným nepřátelům totalitní vlády, ale v prostředí totalitní vlády existuje ještě jeden druh nepřítele. Arendtová rozlišuje

¹⁰⁸ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 627.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 627.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 638.

¹¹¹ Tamtéž, s. 629.

¹¹² Tamtéž, s. 55, 571-574.

mezi tzv. podezřelým a objektivním nepřítelem, přičemž „*ten druhý je definován politikou vlády, a nikoli svým přáním vládu svrhnout. Nikdy není konkrétním jedincem, jehož nebezpečné myšlenky musí být provokací doloženy, nebo jehož minulost zakládá oprávněné podezření, nýbrž je vždy nositelem tendencí*“.¹¹³ Označení objektivního nepřítele neskrývá konkrétního jedince, ale celou společenskou skupinu, která je nositelem ideálů a myšlenek, kterými se cítí totalitní vláda ohrožena. V nacistickém Německu byli objektivním nepřítelem Židé a v komunistickém Rusku potomci vládnoucích tříd. Žádné této skupině nemohla být kolektivně dokázána snaha o svržení režimu nebo otevřené nepřátelství k němu, ale režim je chápal jako nebezpečné. Opět se jedná o jeden z prvků dynamičnosti totalitního hnutí, protože jako objektivní nepřítel mohou být označovány stále nové skupiny ve společnosti. To dokazují například nacistické záměry po vyhlazení Židů a Cikánů, jako další objektivní nepřátelé měli být odstraněni Slované a další skupiny. V komunistickém Rusku byly označovány jako objektivní nepřátelé postupně všechny třídy, až byla vytvořena zcela beztřídní společnost. Pojem objektivního nepřítele je proměnlivý a vždy se mění podle aktuálních potřeb, okolností a cílů totalitní vlády.¹¹⁴

Nebezpečí tak hrozí každému v totalitním režimu, nikdo si nemůže být jistý svou pozicí. Každý může být ze dne na den v kategorii objektivního nepřítele. Podezřelá je celá populace, protože „*lidské bytosti jsou podezřelé a priori*“¹¹⁵ z důvodu schopnosti myslet a měnit své názory, které se mohou dostat do rozporu s oficiálními názory a myšlenkami totalitního režimu, které jsou obsaženy v jeho ideologii. Díky tomu, že si vůdce a vedení totalitní vlády může kdykoliv rozmyslet, co je a co není trestné, není nikdo v bezpečí. Příslušníci bezpečnostního aparátu, kteří jeden den odstraňovali odpůrce režimu, mohou být následující den sami označeni jako objektivní nepřátelé a čeká je stejný osud jako jejich oběti. Jak dokládá historie, tak se takové případy skutečně stávaly, jako příklad může posloužit Noc dlouhých nožů. Pro totalitní režimy je charakteristická přítomnost atmosféry podezřívání a nedůvěry ve společnosti, ale nejen ve vztahu k cizím lidem. Podezření a provokace jsou přítomny i v úzkém kruhu rodiny, přátel apod.¹¹⁶

¹¹³ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 574.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 574-576.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 583.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 583.

V poslední fázi plně totalitního období a rozmachu tajné policie už pro vše obepínající teror nestačí ani označování objektivních nepřátel. Oběti teroru jako údajní nepřátelé jsou vybíráni zcela náhodně a bez viditelných důvodů. Totalitní vláda tím testuje a dokazuje své totální ovládnutí společnosti, svou moc a právo uskutečnit vše, co uzná za vhodné. Tajná policie slouží jako její nástroj ke zjištění možností a limitů nastolení totální nadvlády nad společností. Místem, kde se provádí pokusy s nastolením totální nadvlády, jsou koncentrační tábory.¹¹⁷

Vývoj tajné policie a teroru se dá shrnout do tří vývojových fází. V první fázi, kdy se totalitní hnutí dostává k moci, je teror namířen proti skutečným nepřátelům a oponentům nového režimu. Ve druhé fázi jsou definováni objektivní nepřátelé, kteří jsou určení politikou totalitní vlády, a nejedná se o nepřátele, kteří by chtěli skutečně ohrožit totalitní vládu. Ve třetí fázi „*jsou upuštěny i pojmy objektivního nepřítele a logicky možného zločinu, oběti jsou vybírány zcela náhodně*“.¹¹⁸

2.3.5 Totální nadvláda

Výše zmíněné tři fáze vývoje teroru mají směřovat k plně totalitnímu období, které lze nazvat jako období totální nadvlády. Znakem totalitní nadvlády je možnost redukovat lidské bytosti na soubor jedinců se stejnými a neměnnými reakcemi, kdy každý z těchto jedinců je nahraditelným. Přeměnou individuálních osobností na pouhý soubor stejných prvků by totalitní vláda dostala možnost plánovat a provádět změny s chladnou až matematickou přesností. Koncentrační a vyhlazovací tábory nebyly jen nástrojem teroru a místem k odstranění nepřátel, ale sloužily také jako „*laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno*“.¹¹⁹ Totalitní režim v nich měl možnost vyzkoušet v praxi totalitní ovládnutí jedinců, nikde jinde než v táborech nebylo vhodnější prostředí.¹²⁰ Tábory fungovaly jako centrální instituce totalitní organizační moci. Byly místem, kde probíhaly pokusy na osobnosti člověka ve snaze přeměnit osobnosti jednotlivců na pouhé věci bez projevu spontánnosti typické pro lidské chování. Každý jedinec měl stejnou hodnotu a význam a byl chápán pouze jako jedno z mnoha čísel v táboře. Po vstupu do tábora už nebyl

¹¹⁷ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996 s. 586-589.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 586.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 592.

¹²⁰ Tamtéž, s. 616.

považován za osobnost, natož za člověka a ztratil své právo na existenci a pozici svébytného jedince.¹²¹

„Zabít v člověku právní osobu“¹²² bylo hlavním z cílů totální nadvlády. Lidská práva ztratila svůj význam a platnost, protože „destrukce práv člověka, usmrcení právní osoby v něm je bezpodmínečnou podmínkou jeho naprostého ovládnutí“¹²³ Lidé byli zbaveni svých práv, osobnosti, ale také své morálky a zásad, když museli v izolovaném a pro lidskou mysl neskutečném světě koncentračního tábora existovat a bojovat o přežití. Koncentrační tábor byl anonymním světem, který se vymykal chápání. V konečné fázi bylo obyvatelům tohoto neskutečného světa odejmuto i základní lidské právo, právo na smrt. Podle Arendtové ztratil pojem smrti svůj význam, protože totalitní nadvláda odebrala „jedinci vlastní smrt a dokázala, že napříště nic nepatří jemu a on nepatří nikomu“.¹²⁴

Existence koncentračních a vyhlazovacích táborů byla pokud možno tajena a tato zařízení byla izolována od vnějšího světa, aby je halil závoj mýtů a pověr. To napomáhalo vytvoření dojmu neskutečnosti a pramalé věrohodnosti informací, které se o praktikách v těchto táborech mohly čas od času dostat na veřejnost. Pokud se zprávy o bestiálních praktikách dostaly k veřejnosti, tak „sama nesmírnost zločinů zaručuje větší ochotu věřit vrahům, kteří hlásají všemi způsoby lži svou nevinu, než obětem, kteří říkají pravdu.“¹²⁵

Arendtová dělí koncentrační tábory do tří kategorií, které nazývá podle tří druhů posmrtného života: podsvětí, očistec a peklo. Podsvětí tvoří nejmírnější formu, která se vyskytuje i v netotalitních režimech a slouží k izolování nebo převýchově jedinců různých typů (uprchlíci, nezaměstnaní, asociálové atd.). S tábory v komunistickém Rusku spojuje kategorii očiště. Jednalo se o pracovní tábory, které byly

¹²¹ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 592-593.

¹²² Tamtéž, s. 604.

¹²³ Tamtéž, s. 609.

¹²⁴ Tamtéž, s. 611.

¹²⁵ Tamtéž, s. 594. Mystifikace a vzbuzení nedůvěry ohledně poměrů v táborech se podařilo výtečně nacistickému Německu. Nejenom, že veřejnost a zahraniční pozorovatelé byli přesvědčeni o dobrých podmínkách v táborech, ale toto přesvědčení panovalo do jisté míry i po osvobození táborů a zveřejnění důkazů o páchaných zvěrstvech. Lidské chápání není schopno chápat tak brutální činy, proto je snadnější je považovat za smyšlené.

charakteristické chaotickým a neúčelným vedením.¹²⁶ Nejdůmyslnější kategorií táborů bylo peklo. Tento typ táborů byl doveden k dokonalosti nacisty, kteří v nich pečlivě až s matematickou pečlivostí zorganizovali život všech jedinců s cílem dosáhnout co největšího utrpení a ponížení.¹²⁷

2.3.6 Ideologie

Nedílnou součástí každého totalitního režimu a nejen jeho je oficiální a propagovaná ideologie. Ideologie se vyskytuje už v době imperialismu a dá se chápat jako myšlenkový systém založený na jediném názoru. Onen názor musí splňovat několik kritérií. Musí být silný, přesvědčený a schopný upoutat velkou část společnosti a dát jim odpovědi na otázky a problémy spojené s životem v moderní době a v moderní společnosti.¹²⁸ Totalitní ideologie má všezahrnující charakter a snaží se o objasnění všech historických událostí – podává „*totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti*“.¹²⁹

Ideologie je důležitá, protože totalitní režim potřebuje nástroj, kterým ovlivňuje chování ovládaných. Každý jedinec musí být ovlivněn a zpracován takovým způsobem, aby se „*hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti*“.¹³⁰ Z toho vyplývá, že cílem ideologie není přeměna vnějšího světa nebo revoluční proměna společnosti, ale proměna samotného člověka v jeho přirozenosti.¹³¹ Kromě již rozebraného teroru používají totalitní hnutí ve své snaze ovládat každého jednotlivce ve společnosti také ideologie, která sice není násilného charakteru, ale přesto patří do struktury donucovacího aparátu – snaží se ovládat jedince zevnitř a ovládnout jeho myšlení.¹³² Arendtová zastává názor, že všechny ideologie obsahují totalitní prvky a tyto prvky jsou rozvíjeny do maximální míry až totalitním hnutím, které s ideologií pracuje. To je podle ní důvod, proč se rasismus a komunismus označují jako totalitní ideologie. Ideologie odkrývá svou pravou podstatu až v roli, kterou jí přiřadí totalitní hnutí.¹³³

¹²⁶ To je také způsobeno rozdílností v povaze vedení a ostrahy táborů v SSSR a v Německu. V nacistickém Německu byl pro správu táborů zřízen speciální úřad SS a ostrahu prováděli speciálně školení příslušníci SS-Totenkopfverbände. Zatímco v Rusku byla ostraha tvořena trestnými jednotkami, které měly ostrahu táborů za trest a v mnoha případech těžké podmínky a hlad sdílely společně s vězni.

¹²⁷ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s 601-602.

¹²⁸ Tamtéž, s. 246.

¹²⁹ Tamtéž, s. 634.

¹³⁰ Tamtéž, s. 631.

¹³¹ Tamtéž, s. 619.

¹³² Tamtéž, s. 454.

¹³³ Tamtéž, s. 634.

V totalitní ideologii lze rozlišit tři hlavní prvky.¹³⁴

- 1) Totalitní ideologie má vysvětlení proto, co vzniká nebo pomíjí, ale nikdy ne proto, co zrovna je v tu danou chvíli. Zaměřuje se spíše na historii než na přítomnost.
- 2) Ideologie trvá na existenci „pravdivější reality“. To znamená, že ideologické myšlení je zcela nezávislé na skutečné realitě.
- 3) Ideologie nemůže změnit realitu, ale pokud je brána smrtelně vážně a hnána až do tzv. tyranie logičnosti, dostává konzistentní charakter, pak už se jí zkušenosti netýkají a není „poučitelná“ realitou.

V závěru lze konstatovat, že pouze dvě ideologie v celé lidské historii svou propracovaností převýšily všechny ostatní. První z těchto ideologií, komunismus, popisuje lidské dějiny jako boj mezi ekonomickými třídami. Druhá interpretuje lidské dějiny jako nikdy nekončící boj mezi rasami – z této ideologie povstal nacismus.¹³⁵

2.4 Reflexe pojetí totalitarismu H. Arendtové

Původ totalitarismu se stal v době svého vydání stěžejním dílem v otázce pochopení totalitarismu a svou pozici si udržuje do dnešní doby, přestože od jeho vydání uplynulo přes 60 let. Je pochopitelné, že se za tuto dlouhou dobu našlo velké množství autorů, kteří se k tomuto dílu vyjádřili kladně nebo ho podrobili kritice. Několik převážně kritických komentářů týkajících se pojetí totalitarismu u H. Arendtové předložím v této části práce.

Prvním, kdo podrobil kritice *Původ totalitarismu* a přístup Arendtové k totalitarismu, byl Eric Voegelin ve svém díle *Kouzlo extrémů*. Podle Voegelina lze jejímu pojetí totalitarismu vytknout několik bodů.

Prvním závažným problémem je „*neutěšený stav teorie*“¹³⁶, který se na díle Arendtové projevil a který vede k jednorozměrnosti v případě snahy o rozvíjení názorů do důsledků. Další výtkou je způsob a metoda práce, která je podložena emocemi a tím

¹³⁴ LEFORT, Claude (2002). Thinking with and against Hannah Arendt. *Social Research* 69 (2), p. 452.

¹³⁵ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 246.

¹³⁶ VOEGELIN, Eric. *Kouzlo extrémů: Výbor z textů*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 216.

je v rozporu s principem *sine ira et studio*, je tedy podle Voegelina porušena zásada objektivního a nestranného podávání informací.¹³⁷

Zásadní kritiku Voegelin směřuje na výklad o lidské přirozenosti. Pojem přirozenosti chápou oba autoři zcela rozdílně. Jak už bylo zmíněno, Arendtová je toho názoru, že totalitní ideologie mají za svůj cíl „*přeměnu samotné lidské přirozenosti*“.¹³⁸ Tímto tvrzením Arendtová připouští možnost změny samotné podstaty každého člověka. Ovšem Voegelin chápe pojem přirozenosti čistě jako filozofický pojem, který „*označuje to, díky čemu je určitá věc věcí tohoto a nikoli jiného druhu*“.¹³⁹ Podle něj nelze lidskou přirozenost pozměnit nebo podrobit transformaci, protože změna přirozenosti určitého subjektu v podstatě znamená jeho zánik. To, že Arendtová byla ochotna přijmout tezi o změně lidské přirozenosti, podle něj svědčí o intelektuálním úpadku a zhroucení naší západní civilizace jako takové.

Problém mas podrobil také kritice. Arendtová ve svém díle konstatuje, že „*nic snad neodlišuje moderní masy od mas minulých století tak radikálně jako ztráta víry v poslední soud, ti nejhorší pozbyli svého strachu a ti nejlepší své naděje. Tyto masy... přitahuje každé úsilí,... které slibuje vytvoření onoho ráje, po kterém toužily, a pekla, kterého se bály, člověkem samým*“.¹⁴⁰ Voegelin tuto myšlenku rozvinul ještě dále a konstatoval, že problémem moderních mas je „*duchovní nákaza agnosticismem*“¹⁴¹, jejímiž symptomy jsou *člověkem stvořený ráj a člověkem stvořené peklo. Masy touto chorobou trpí bez ohledu na to, zda jsou ve svém ráji nebo v pekle.*“¹⁴² Arendtová i Voegelin se tedy shodují na tom, že moderní masy jsou charakteristické náchylností k politickému náboženství, které Voegelin označuje za „*duchovní nákazu*“. Voegelin považuje za chybu vymezovat studium totalitarismu zhroucením národního státu a vznikem nadbytečných mas, jak to dělá Arendtová, ale je podle něj nutné také hledat původ totalitarismu „*ve vzestupu imanentistického sektářství od dob vrcholného středověku.*“¹⁴³ Tuto myšlenku staví Voegelin na lidské potřebě po náboženství. Arendtová podle něj ignoruje své vlastní teoretické závěry, které plynou z jejího

¹³⁷ VOEGELIN, Eric. *Kouzlo extrémů: Výbor z textů*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 216-217.

¹³⁸ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 619.

¹³⁹ VOEGELIN, Eric. *Kouzlo extrémů: Výbor z textů*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 222.

¹⁴⁰ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1996, s. 603-604.

¹⁴¹ Přesvědčení, že člověk nemůže poznat nic, co přesahuje jeho zkušenost: základy světa, poslední příčiny věcí, náboženské skutečnosti.

¹⁴² VOEGELIN, Eric. *Kouzlo extrémů: Výbor z textů*. Praha: Mladá fronta, 2000, s. 221.

¹⁴³ Tamtéž, s. 221.

výkladu, když sama odsouvá do ústraní svá vlastní tvrzení o „duchovní nákaze“ přítomné v masách.

Dalším, kdo podrobil pojetí totalitarismu H. Arendtové reflexi, byl francouzský filozof Claude Lefort ve svém článku *Thinking with and against Hannah Arendt*. Ve svém článku podrobně analyzuje kapitolu Totalitarismus ze studie H. Arendtové a kritizuje několik bodů v jejím pojetí totalitarismu. Jednu kritickou poznámku směřuje na organizaci společnosti, kterou popisuje Arendtová. Arendtová tvrdí, že totalitarismus je schopen držet občany pospolu díky své schopnosti organizovat společnost. Místo organizace se podle Leforta hodí spíše používat pojem začlenění. Organizování nevytvoří proces identifikace, který v totalitarismu probíhá. Naopak začleňování znamená onu integraci, při které je vládce a jím ovládaní jedinci začleněni do jednoho společenství.¹⁴⁴ Další výtku směřuje na roli propagandy v totalitním systému, kterou podle něj Arendtová podceňuje. Podle Arendtové je role propagandy cílená na masy důležitá před převzetím moci a poté směřuje mimo totalitní stát do zahraničí. To Lefort odmítá a zastává názor, že propaganda je součástí vnitrostátních záležitostí i po převzetí moci totalitním hnutím.¹⁴⁵

Lefort si dále pokládá otázku, proč se Arendtová nevěnuje roli strany v totalitním systému. Pozornost jí proto věnuje sám a označuje stranu za nositelku autority ve společnosti. Podle něj jsou strana a totalitní (masové) hnutí nedílnými prvky totalitní společnosti. Stranu charakterizuje jako mytickou, věčnou a pevně propojenou se stranickými orgány, které působí ve společnosti.¹⁴⁶ Dále Arendtové vyčítá občas se vyskytující matoucí výklad, který obsahuje kontradikce. Tuto svou námitku prezentuje na výkladu o ideologii. Arendtová nejprve tvrdí, že ideologie je požadována zákonem hnutí k přípravě každého na roli oběti nebo kata¹⁴⁷ a následně se dozvídáme, že ideologie je zdrojem zákona hnutí. Jde tedy o argumentaci kruhem, kdy není jasné, co z čeho vychází a co má jakou roli.¹⁴⁸

¹⁴⁴ LEFORT, Claude (2002). Thinking with and against Hannah Arendt. *Social Research* 69 (2), p. 449-450.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 448.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 453-454.

¹⁴⁷ Viz podkapitola Ideologie v této práci.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 453.

Klíčovým problémem nejen pro Leforta je otázka masového teroru v podobě, v jakém ho prezentuje Arendtová. Pro Arendtovou je přítomnost masového teroru v totalitním systému samozřejmostí a jedná se o jeho základní charakteristiku. S tím Lefort nesouhlasí, podle něj není masový teror vhodné označit za základní vlastnost totalitarismu, protože se nemusí vždy vyskytovat.¹⁴⁹ Přítomnost teroru v totalitním systému nepovažují za samozřejmost ani G. Sartori a J. Linz. Jak už bylo zmíněno, Linz připomíná, že někteří autoři definují totalitní systémy s absencí násilí a teroru. Linz je toho názoru, že teror a násilí v totalitarismu se může vyskytovat, ale nelze to považovat za směrodatnou podmínku totalitního systému. Uznává možnost, že se masový teror jako stěžejní prvek může v určité fázi totalitního vývoje vyskytovat.¹⁵⁰ Podobný názor zastává G. Sartori. Sartori neřadí teror mezi hlavní charakteristiky totalitarismu, protože ho lze pozorovat jen v některých fázích vývoje. Tvrdí, že „*uzavreté politické režimy, uzákoněné pomocou ideologickej indoktinácii, sa nemusia uchýľovať k teroru*“.¹⁵¹ Tento svůj argument opírá o výzkum a analýzu komunistických režimů, které od teroru postupně opouštěly po stabilizaci vnitřních poměrů. Možným vysvětlením je to, že H. Arendtová se ve své studii věnovala nacismu, kde je masový teror nepopíratelný a v případě komunismu se věnovala období Stalinovy vlády, kde byl masový teror také přítomný. Tudíž je tato kritika proti ní možná postavena jen na špatném pochopení, protože v prostředí a časovém období, kterému se věnovala, byl teror přítomen a to se vyvrátit nedá. Celá kritika přítomnosti teroru v totalitarismu stojí na vratkých základech. Z empirických zkušeností jasně vyplývá, že všechny totalitní systémy obsahovaly teror a jde jen o to, v jaké míře se vyskytoval. Podle mého názoru je totalitarismus charakteristický přítomností teroru a represí. V případě, že teror v režimu přítomen není, už ho nemůžeme označit za totalitní ani v případě, že bude splňovat ostatní kritéria přisuzována totalitním systémům.

Dnes již jako klasickou autorku věnující se politické filozofii H. Arendtové můžeme označit Margaret Canovan, která k tématu vydala několik článků a jednu monografii. Některá tvrzení od H. Arendtové považuje za nepodložená a mnoho používaných pojmů za nedefinované a nevysvětlené. Vážnější problém je však v metodě, pomocí které hledá Arendtová původ totalitarismu. Označuje za chybu pátrat

¹⁴⁹ LEFORT, Claude (2002). Thinking with and against Hannah Arendt. *Social Research* 69 (2), p. 447.

¹⁵⁰ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 74-75, 100-101.

¹⁵¹ SARTORI, G. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, s. 200.

po původu totalitarismu v idejích a historických okolnostech posledních dvou století, protože je v tomto směru těžké vybrat podstatná data od těch nepodstatných a kauzální prvky od nekauzálních. Arendtová sleduje zákonitosti a souvislosti, ale vzniká otázka, jestli jsou z tohoto sledování vyloučeny náhody a v případě rozporů mezi daty není preferována konzistence celé teorie bez ohledu na rozpory. Na druhou stranu právě takto pochybná metoda práce a rozporuplnost dělá studii H. Arendtové zajímavou a zatraktivňuje problém totalitarismu.¹⁵² I přes tuto svoji kritiku nalézá Canovan v *Původu totalitarismu* hodnotné dílo. Považuje například za stěžejní část věnující se imperialismu. Podle Canovan jsou v této části dobře shrnuty a představeny opomíjené charakteristiky imperialismu, které poté přispěly ke vzniku totalitního hnutí. Canovan považuje imperialismus za předchůdce moderních totalitních režimů ve 20. století.¹⁵³ Další velký přínos Arendtové spočívá v rozdílném pojetí mas, než je běžné u ostatních autorů. Arendtová nepovažuje masy za soubor jedinců z nejnižších společenských tříd. Arendtová rozdělila společnost na tři hierarchicky uspořádané skupiny. Nejnižší je lůza, poté následují masy a na vrcholu jsou společenské elity. Princip mas spočívá v tom, že jsou složeny ze všech společenských složek a všech tříd společnosti. Tudíž jsou tvořeny jak členy lůzy, tak i členy společenských elit. Masy jsou tvořeny jedinci, kteří mají pocit odcizenosti a jsou lhostejní k politickému životu a světu jako celku. Příslušnost k mase tak není závislá na bohatství nebo vzdělání, ale na osobní ztrátě identity.¹⁵⁴ Další odlišností pojetí totalitarismu u Arendtové je rozdílné chápání totalitních režimů. Někteří autoři charakterizují totalitní režimy jako všemocné, díky stálému a soudržnému totalitnímu aparátu. Na rozdíl od nich Arendtová pojímá totalitní režim jako nestálý a dynamický útvar, jehož cílem je neustálá revoluce a expanze.¹⁵⁵

Samostatnou skupinu kritizující pojetí totalitarismu H. Arendtové tvoří zastánci primordality totalitarismu. Odmítají vysvětlení fenoménu totalitarismu jako nového typu nedemokratického režimu, které se podle Arendtové vyskytuje ve dvou modifikacích – nacistické Německo a komunistické Rusko. Příkladem kritika z řad primordialistů je O'Sullivan, který odmítá prezentování totalitarismu jako fenoménu,

¹⁵² DOSTÁL, Radim. „Původ totalitarismu“ Hannah Arendtové. In *Politologický časopis*, 1997, roč. 4, č. 4. Brno: Nadace Mezinárodního politologického ústavu Právnické fakulty Masarykovy univerzity, s. 395.

¹⁵³ CANOVAN, Margaret, Arendt's theory of totalitarianism: a reassessment. In: VILLA, Dana (ed.), *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*. Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 30.

¹⁵⁴ CANOVAN, Margaret, The Contradictions of Hannah Arendt's Political Thought. *Political Theory*, Vol. 6, No. 1, 1978, p. 10.

¹⁵⁵ CANOVAN, Margaret, Arendt's theory of totalitarianism: a reassessment. In: VILLA, Dana (ed.), *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*. Cambridge University Press, Cambridge 2000, p. 29.

který zcela odporuje politické tradicí. Naopak zastává podobné názory jako J. Talmon, když tvrdí, že totalitarismus je přirozenou součástí politické tradice už z dob francouzské revoluce.¹⁵⁶

¹⁵⁶ DOSTÁL, Radim. Původ totalitarismu Hannah Arendtové. In *Politologický časopis*, 1997, roč. 4, č. 4. Brno: Nadace Mezinárodního politologického ústavu Právnické fakulty Masarykovy univerzity, s. 395.

3. Raymond Aron

Raymond Aron se otázce totalitarismu a autoritarismu věnuje ve své knize *Demokracie a totalitarismus*. Kniha je souhrnem politologických přednášek, které Aron měl v akademickém roce 1957/58 během svého působení na Sorbonně. Raymond Aron se totalitarismu věnoval ještě před vydáním již zmíněného uceleného díla *Demokracie a totalitarismus*. Během druhé světové války se v několika svých článcích a esejích¹⁵⁷ věnoval otázce sekulárního náboženství, které je v ideologii totalitního systému obsaženo.

3.1 Režim jediné strany

Tento typ zřízení je charakteristický monopolem politické moci, kterou má pouze jediná strana. Důležitou otázkou je, jak je možné tento monopol na moc v rukou malé vládnoucí skupiny zdůvodnit? Odůvodnění se liší v závislosti na typu režimu, který vládnoucí strana nastolí, ale jako příklad může posloužit režim sovětský, který je podle Arona „nejčistší, nejdokonalejší z režimů jediné strany“¹⁵⁸ Komunistická strana SSSR nabízela dva hlavní systémy zdůvodnění monopolu na moc. Tím prvním je autentické zastoupení a druhým je historický cíl. Autentické zastoupení spočívá na principu, kdy „výběr legitimních držitelů autority pomocí voleb je nesprávný, nespravedlivý, protože je zmanipulovaný společenskými silami“.¹⁵⁹ K zajištění autentické volby a prosazení vůle lidu je potřeba jediné strany. Na tento systém zdůvodnění monopolu na moc navazuje druhý. V komunismu je monopol na politickou moc strany nezbytný pro vytvoření nového typu společnosti. K nastolení beztrždní společnosti je nutný zásah strany do všech skupin obyvatelstva a změna společnosti nenastane, když strana připustí svoje oslabení jiným zdrojem moci. Strana musí mít monopol moci, aby mohla společnost vézt k vytyčenému historickému cíli.

V režimu jediné strany se prolíná funkce strany a státu. Stát se stává zpolitizovaný a neoddělitelným od strany. Útok na stranu je útokem i na samotný stát a opačně. Od režimu jediné strany se neočekává umírněnost a legálnost, protože to by ve své podstatě odporovalo poslání strany. Tyto strany jsou revoluční a kladou si za cíl

¹⁵⁷ Jedná se například o ARON, Raymond. *L'ère Des tyrannies d'Élie Halévy* in *Revue de Métaphysique et de Morale* 46, p. 283-307(1939). Dále pak ARON, Raymond. *Bureaucratie et fanatisme (juillet/1941)* In: *L'homme contre les tyrans, op. cit., pp. 455-56. (1941)*.

¹⁵⁸ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 43.

¹⁵⁹ Tamtéž, s 44.

kompletní změnu společnosti, a té lze dosáhnout jen potlačením zákonnosti, protože ta probíhající revoluční proces omezuje. Režim jediné strany nezakládá svou činnost na tom, co bylo nebo co právě je, ale směřuje do budoucnosti k vytyčenému cíli a je jedno, jaké prostředky k němu povedou. Z tohoto důvodu revoluční strany obsahují ve větší či menší míře prvky násilí a ujímají se moci ne ve shodě se zákony a ústavou, ale pomocí síly.¹⁶⁰ Aron se snaží najít hnací princip monopolní strany. V případě pluralitního demokratického zřízení se jedná o úctu k zákonitosti a smysl pro kompromis. Oba tyto principy monopolní systémy odmítají. Aron dochází k závěru, že principem pro takové systémy je především víra. Víra je hnací silou pro členy strany a i pro běžné občany. Neustálé opakování historického cíle strany a příslib šťastné budoucnosti tvoří poselství a učení strany, které podporuje víru ve stranu. Druhým principem je strach. Strach musí pociťovat všichni nepřátelé strany a musí mít pocit své bezmocnosti. Kdo nemá víru ve stranu, musí být ochromen strachem a rezignovat na jakýkoliv odpor.¹⁶¹

Aron rozlišuje tři podoby režimu monopolní strany:¹⁶²

1. Čistý typ obsahující jednu jedinou stranu, vedenou silnou ideologií¹⁶³, která má za cíl dosáhnoutí kompletní přeměny společnosti a splynutí státu se společností.
2. Strana nemá oficiální silnou ideologii, ale zaměřuje se na silný a samostatný stát – fašistické strany.
3. Strana, která vznikla jako provizorní řešení nějaké situace a má za cíl provést revoluční změny, ale připouští návrat k pluralitě po dosažení revolučních cílů.

3.2 Režimy „ostří meče“¹⁶⁴

V každém režimu se podle Arona vyskytuje část obyvatelstva, která není loajální, nebo je dokonce otevřeně nepřátelská k nastolenému systému. V pluralitním režimu má tato opozice v mezích zákona právo na prezentování svých postojů. Režim má naopak právo na potlačení opozice, která překročí zákonnou hranici. Nebezpečí

¹⁶⁰ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 44-45.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 47-48.

¹⁶² Tamtéž, s. 49-51.

¹⁶³ Aron chápe ideologii ve smyslu „globální představa historického světa, minulosti, přítomnosti i budoucnosti, toho co je, i toho, co být má“ Tamtéž, s. 49.

¹⁶⁴ Jedná se o francouzskou slovní hříčku. Tzv. hedvábné vlákno označuje zákonné pluralitní režimy, zatímco ostří meče označuje režimy jedné strany s monopolem na moc.

vzniká, pokud režim sám překročí zákonnou hranici a nezachová hranici ústavnosti. Pokud je opozice tvořena většinou obyvatelstva, pak její potlačení vede k tomu, že se režim sám svrhne. Aron k vyjádření zákonnosti používá přirovnání k hedvábnému vláknu, které je tím mezníkem. V případě porušení tohoto milníku nastává režim ostří meče, který nestojí na zákonnosti.¹⁶⁵

Aron tyto režimy charakterizuje jako revoluční, založené na násilí, které vyprovokovala menší skupina obyvatelstva se zbraní v ruce. Rozlišuje celkem tři revoluční režimy.¹⁶⁶

1) Systém zaměřený proti pluralitě stran než proti ústavnosti.

Příkladem je Portugalsko za vlády Salazara. Tento režim přijímal ústavu, ale snažil se do velké míry omezovat moc a vliv ostatních politických stran. Vylučoval rivalitu a soutěžení o moc mezi stranami, ale tvrdil, že vládnoucí strana nesmí být všemocná a musí být stále podřízena zákonům, morálce a také náboženským zvyklostem a tradicím. Tento režim není demokratický, ale ani totalitární a krajně rigidní, protože se v něm nacházejí stopy liberalismu. Lze ho charakterizovat jako vládu silné, ale ne všemocné strany, která má snahu svůj lid „odpolitizovat“.

2) Systém nepřátelský pluralitě stran, upřednostňující jedinou stranu splývající se státem.

Příkladem takového režimu jsou režimy fašistické. Tyto režimy odmítají demokratické a parlamentní praktiky. Rozlišujeme španělský, italský a německý typ. **Španělský typ** obsahoval prvky moderního fašismu, ale nebyl zcela fašistický. Uznával tradicionalistické hodnoty a struktury a odmítal boření starých pořádků. Jako autorita posloužila církev - moc byla určovaná shora a lidé nemají právo si moc podřízovat. Tento typ režimu není totalitní, spíše se jedná o konzervativní autoritářský režim. **Italský typ** byl založen na jediné státní straně, etatistické ideologii a snažil se zachovat staré struktury. Poskytoval státu absolutní autoritu, protože byl odstraněn parlament. Jednotlivým prvkem pro společnost byla snaha vytvořit silný stát. **Německý nebo také**

¹⁶⁵ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 128.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 129-130.

nacionálně socialistický (nacistický) typ reprezentuje nejlépe fašistické režimy. Tento režim byl antidemokratický, antiliberální, vedený jedinou státní stranou s cílem celou společnost zfanatizovat. Hlavním cílem byla revoluce, která měla rozbít staré struktury. Jednotícím prvkem nebyl ani tak silný stát, ale silný a zdravý národ, který byl i nadřazenou rasou.

3) Systém odmítající pluralitu stran s jedinou revoluční stranou s cílem sjednotit společnost v jednu třídu.

Příkladem je komunistický režim. Tento režim se otevřeně nestaví proti demokracii a liberalismu. Naopak se snaží působit jako demokratický a proces ustanovení režimu probíhá zpočátku zcela v rámci demokratických struktur a mechanismů. Cílem je nastolení nejčistší formy demokracie. Této demokracie dosáhne zrušením plurality stran, protože v klasickém pluralitním systému jsou kapitalistické struktury bránící demokracii. Přeměna společnosti a vytvoření beztřídní společnosti je chápáno jako vytvoření demokracie v čisté podobě. K dosažení tohoto cíle je potřeba absolutní moci jediné státní strany.

Aron se nadále věnuje převážně komunistickému režimu a to z několika důvodů, které vysvětluje. Aron se věnuje pouze režimům, které vznikly na základech moderní industriální společnosti a dle Arona první autoritativně konzervativní režim „vznikl v Evropě pouze v zemích, které jsou na okraji vývoje industriální civilizace“¹⁶⁷ Fašistickému režimu se věnuje pouze s ohledem na stručnou komparaci s komunistickým režimem. Důvodem, proč se fašismu nevěnuje více, je fakt, že fašistické režimy otevřeně prohlašují, že jsou nepřátelské vůči demokracii, nebo to dokazují násilím a brutalitou, která je pro ně typická. Navíc podle Arona jsou fašistické režimy minulostí a jejich význam bude natrvalo v Evropě menší než význam režimu komunistického.¹⁶⁸ Důvody, proč se věnuje komunistickému režimu, jsou následující: komunismus neodmítá demokracii, ale spíše vychází z vlastní představy o podobě demokracie, dále stojí na základech industriální společnosti a je to aktuální téma.

¹⁶⁷ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 131.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 131.

3.2.1 Podobnosti a rozdíly mezi fašistickým¹⁶⁹ a komunistickým typem režimu

Komunismus i fašismus obsahuje pouze jednu stranu, která má absolutní monopol politické moci ve státě. Tato strana má revoluční ideologii, která má za cíl kompletní přeměnu stávající společnosti. Stranu vždy řídí silná osobnost, v případě nacismu to byl vůdce s božskými atributy, v komunismu byl také kult osobnosti, ale bez božských atributů. Další podobnosti se týkají použití teroru. Oba režimy používaly v menší či větší míře v závislosti na okolnostech nástroje teroru, které vycházely z jejich ideologie. Teror byl používán proti odpůrcům režimu ve jménu oficiální ideologie. Ideologičtí zločinci byli považováni za větší provinilce než zločinci, na které se vztahovalo obyčejné trestní právo. Pro oba režimy je typické soustředění svých odpůrců v nápravných táborech.¹⁷⁰

Komunistický a fašistický režim má několik rozdílností. Tím prvním je voličská a členská základna. Pro komunismus je základnou převážně dělnická třída. Pro fašismus je typické, že je zmobilizována celá společnost spektrem sociálních tříd. Z toho vychází i rozdílnost v názoru fašistického režimu na komunistický režim a opačně. Fašistické režimy byly podporovány a financovány převážně vyšší a střední třídou, která ve fašistickém režimu viděla ochránce svého postavení a bohatství. Podle Arona se zdá, že *„jednou z nezbytných podmínek těchto tyranských nekomunistických hnutí jsou sympatie významné části starých vládnoucích tříd“*.¹⁷¹ Naopak komunistický režim si kladl za cíl chránit chudou a okrádanou dělnickou třídu a zbavit moci bohaté továrníky a průmyslníky. Další rozdíl je v ideologii a z toho vyplývajících cílů.¹⁷²

3.3 Totalitarismus

V kontextu Aronova výkladu o režimu monopolní strany se setkáme s nutností rozlišovat mezi režimy jedné monopolní strany (autoritářský režim) a další fází, do které se může vláda jedné strany dostat. Jedná se o fenomén totalitarismu. Totalitarismus je jev vyskytující se v rámci vlády monopolního režimu. Tento jev Aron označuje jako patologickou formu despotismu. Jedná se o stav kdy *„jedna osoba a pouze jediná osoba rozhodovala o osudu všech ostatních, pokrývala je slávou nebo je zahrnovala hanbou, proměňovala věrné služebníky režimu ve zrádce... nakonec se žilo v podivném světě,*

¹⁶⁹ V tomto případě se jedná o nacionální socialismus v Německu.

¹⁷⁰ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 132.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 133.

¹⁷² Tamtéž, s. 132-133.

*který dával každé události smysl, ale jako celek byl absurdní.*¹⁷³ Dle Arona jsou totalitarismem komunistický režim v Rusku v letech 1934-1938, 1949-1952 a poslední roky existence nacistického Německa.

Oba dva tyto režimy v těchto obdobích splňují následující kritéria, která podle Arona jsou charakteristické pro totalitarismus:¹⁷⁴

1. Totalitarismus je režim, kde má monopol na politickou činnost jedna jediná strana.
2. Monopolní strana má ideologii, která straně dává absolutní autoritu a tím se stává tato ideologie jedinou pravdou.
3. K šíření této jediné pravdy si strany vyhrávají monopol k prostředkům přesvědčování (masová média atd.) a monopol k prostředkům násilí.
4. Velká část ekonomických a profesních aktivit je podřízena státu a tím se vlastně stává součástí státu a ztrácí svou nezávislost. Stát je řízen ideologií strany, tudíž ideologie přenáší svou oficiální pravdu i do soukromého sektoru.
5. Každá chyba v ekonomickém nebo profesním sektoru se posuzuje jako chyba vedená proti ideologii a straně a je také tak trestána.

Vyústěním všech těchto prvků je ideologický teror, který celý stát dokáže paralyzovat v chorobném strachu, protože si nikdo nemůže být jistý, že se teror vládnoucí strany neobrátil proti němu samotnému. Proti teroru nejsou ochráněni ani členové a pohlaváři strany. Stranické čistky jsou pro totalitarismus také typickým jevem. Aron jako základní rys totalitarismu považuje monopol strany nebo ideologický teror. V případě, že jsou naplněny všechny výše popsané body, jedná se o dokonalý stav totality.¹⁷⁵

¹⁷³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 157-158.

¹⁷⁴ Novák, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2007, s. 110.

¹⁷⁵ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 158.

Aron pokládá v souvislosti s totalitarismem tři základní otázky.¹⁷⁶

1. Je totalitarismus jevem historicky jedinečným, nebo je to jev známý a opakující se?
2. Do jaké míry lze srovnávat totalitarismus komunistický s totalitarismem nacistickým?
3. Má každý autoritativní režim jedné strany předurčeno stát se postupem času také totalitarismem?

3.3.1 Historicita totalitarismu

Odpověď na stěžejní otázku týkající se historicity totalitarismu hledá Aron v komunistickém režimu za pomoci rozboru teorií věnujících se vzniku komunismu v Rusku. Jelikož komunismus vychází z marxismu, čerpá Aron z marxistických teorií.

Marxistická teorie sovětského režimu je v podstatě autointerpretací režimu sebe samotného. Tato teorie vychází z proletářské revoluce, kdy byla strana tlumočnickem dělnické třídy a svrhla vládu kapitalismu a nastolila prozatímní socialismus na cestě ke komunismu. Tento výklad má podle Arona několik faktických chyb. Tato teorie odmítá uznat historický fakt, že se revoluce proletariátu uskutečnila v zemi, kde byl proletariát v menšině a kapitalistický vývoj teprve ve své počáteční fázi a nedokázal se zcela rozvinout. Dějinná fáze kapitalismu byla v případě sovětské revoluce přeskočena a zajímavostí je, že si sovětský komunismus dal za cíl vybudovat ekonomiku, těžký průmysl atd., chtěl vybudovat to, co měl podle Marxe vybudovat kapitalismus. Další chybou této interpretace je absence výkladu o politickém režimu. Tvrzení, že politickou moc vykonává proletariát, který je souborem milionů dělníků, je scestné. Mezi další slabiny lze zařadit absenci výkladu o totalitních jevech a vyjadřování samotných interpretů, kteří používají neurčité výrazy a časové údaje (přechodné, definitivní apod.)¹⁷⁷

Dalším marxistickým výkladem je výklad sociálních demokratů a menševiků. V této interpretaci je nejdůležitější tvrzení, že socialistickou revoluci není možné provést v zemi, která neprošla fází kapitalismu. Podle menševiků proběhla v Rusku

¹⁷⁶ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 159.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 167-168

bolševická revoluce, po které se bolševici chopili moci a vytvořili systém jedné monopolní strany, což je podle menševiků protikladem k demokratickému režimu.¹⁷⁸

Třetím stěžejním výkladem je neomarxistická teorie zabývající se asijským typem despotismu. Tuto teorii rozvinul americký sociolog Karl Wittfogel, který našel v Marxově knize výrobní proces asijského způsobu. Typická pro asijská impéria je organizace kolektivní práce, aniž by impérium bylo přímo vlastníkem výrobních prostředků. Dalším typickým prvkem je jednoduchá, ale pevná společenská struktura. Po analýze lze některé prvky asijských režimů nalézt také v komunistickém režimu v Rusku. Mezi tyto prvky patří zejména existence státu, který funguje jako jediná řídicí síla kolektivní práce. Dále pak složitá státní byrokracie v čele s privilegovanou třídou.¹⁷⁹

Aron se z těchto teorií snaží vyvodit závěr. Konstatuje, že z těchto teorií a prvků nelze vyvodit jednoznačný závěr o teorii sovětského zřízení. Bolševici podle něj mají jednoznačně zásluhu na tom, že objevili zcela novou techniku industrializace, aniž by věděli, jak se bude tento proces vyvíjet. Tuto novou techniku použil politický režim, který byl kombinací absolutní moci vládnoucí strany a složité a početné byrokracie vykonávající všechny funkce ve společnosti. Byrokratický absolutismus, jak tento režim lze nazvat, připomíná podobné režimy v minulosti. Rozdíl je, že sovětský režim obsahuje i revoluční prvky ze svého počátku. V jeho případě byrokratický absolutismus nevyklučuje revoluční vůli a uchovává si svou dynamiku na poli expanze ideologie a moci. Rozdíl je v tom, že despotismy v minulosti měly své základy v náboženství a moci seslané shůry, zatímco komunistický despotismus se obrací také na ideologii západního původu v podobě racionalistických inspirací. Podle Arona tak vznikla syntéza mezi starým a novým typem absolutismu a despotismu a to především díky moderní industriální společnosti, která „*dala sovětskému režimu akční prostředky, jimiž nedisponoval žádný despotismus minulosti, monopol přesvědčování prostředků a nové techniky psychologického působení.*“¹⁸⁰

¹⁷⁸ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 169.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 172-173.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 175.

3.3.2 Srovnání totalitních režimů

Při snaze srovnat oba totalitní režimy vznikly dva směry argumentace. První směr popírá příbuznost a podobnost. Naopak druhý směr se snaží dokázat, že oba totalitní režimy jsou si podobné a vycházejí ze stejných základů. Oba směry jsou podle Arona nepřesvědčivé a mají velké nedostatky, na které upozorňuje.

Argumenty popírající podobnost:¹⁸¹

1) Sociální složení členů a příznivců komunismu a nacionálního socialismu je odlišné. Podle Arona je to nezpochybnitelné, ale nevidí v tom argument, protože ať je složení jakékoliv, neodpovídá to na otázku, vysvětlující rozdílnost v obou totalitách. Ať je členská základna v dělnické třídě nebo ve střední třídě, může to vyvolat zcela stejné totalitní jevy, protože bez ohledu na sociální složení existují společné postoje.

2) Nacionální socialismus je neoddělitelný od kapitalismu, protože kapitalisté vytvořili nacionální socialismus ve snaze ubránit své bohatství a postavení. Aron přiznává, že nacistickou stranu v předválečném období sponzorovali bohatí průmyslníci, podnikatelé a bankéři ve snaze zajistit si své postavení. Ale ani těmto kapitalistům se nevyhnuly represe, které nacionální socialismus v posledním období své vlády zavedl.

3) Komunismus a nacismus jsou nepřátelé a protivníci v ideologickém boji. Podle Arona je to do jisté míry pravda, ale podle něj to „*není poprvé, co bratři bojují proti sobě*“.¹⁸² Svou příbuznost oba režimy přiznaly podepsáním společného paktu Molotov-Ribbentrop o neútočení a rozdělení východní Evropy v roce 1939.

4) Oba režimy mají zcela odlišné a rozporné ideologie. Aron tento fakt uznává, ale opět to podle něj neřeší otázku o odlišnosti těchto totalit. Komunistická ideologie je univerzalistická a humanistická a na straně druhé je nacistická rasová a nacionalistická ideologie. Protichůdné ideologie nedokazují, že lidé nejsou jejich jménem schopni sáhnout ke stejným praktikám a totalitní praxi.

¹⁸¹ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 160-161.

¹⁸² Tamtéž, s. 160.

Argumenty zastávající příbuznost:¹⁸³

1) Obě totality mají podobné nebo dokonce stejné prvky. Jsou to například vláda jediné strany, oficiální státní ideologie, absolutní moc jednoho vůdce, všemocná tajná policie, teror a i to, že se oba režimy ke svému totalitnímu extrému dostaly až v průběhu toho, kdy byly u moci.

2) Další argument se týká ideologií, podle tohoto argumentu není až tak důležitá samotná ideologie, jako spíš moc z ní vycházející. To je podle Arona zavádějící, odmítá představu, že konkrétně pro komunismus je jeho humanistická a univerzalistická ideologie pouze zástěrkou, jak se dostat k moci.

Podobnosti a rozdílnosti jsou na obou totalitních režimech patrné, nejde v žádném případě pouze o náhodný stav. Podobnosti dokazují určitou příbuznost, stejně jako rozdílnosti vyvracejí totožnost těchto režimů. Nacházíme rozdílnosti v idejích, cílech a samotné inspiraci pro jejich vznik. Posouzení, do jaké míry se liší, nebo podobají, je závislá na konkrétních aspektech, ve kterých je budeme srovnávat. Najít odpověď také komplikuje fakt, že nacionální socialismus neměl dlouhého trvání a nestihl se rozvinout do takové míry jako komunismus. Srovnávat tyto ideologie není možné pouze na základě sociologické analýzy, proto Aron předkládá další dvě metody srovnání postavené na analýze historie a ideologie.

3.3.3 Analýza historie a ideologie

Komunistický režim historicky vychází z humanitních ideálů francouzské revoluce v roce 1789. Jeho dějinnou úlohou bylo nastolit nejhumánnější režim, který může vůbec existovat, nastolit naprostou rovnost mezi lidmi vytvořením jediné sociální třídy, kde by každý měl stejné podmínky. Ovšem k tomuto cíli se vydal za použití všech dostupných prostředků včetně násilí, protože pouze násilí mohlo svrhnout vládu proletariátů a nastolit onu rovnost a harmonii v podobě čisté demokracie bez kapitalistů. Komunismus se nebál použít násilí, protože „*nechce být chápán takový, jaký je, nýbrž takový, jaký bude, komunismus se definuje méně svou současnou praxí než představou,*

¹⁸³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 161.

kteřou si dělá o sobě samém, a cíli, jichž se snaží dosáhnout.“¹⁸⁴ Z tohoto důvodu je nutné na komunismus nahlížet i s ohledem na to, co chce uskutečnit. Komunistický režim prošel během své existence v Rusku několika fázemi vývoje. První fází byla občanská válka a teror, který ji doprovázel. Druhou fází bylo období po občanské válce, kdy došlo ke zmírnění teroru a snaze obnovit zpustošenou zemi. V roce 1929 přichází na řadu třetí fáze, nazvaná jako druhá revoluce vedená státem k přetvoření sociálních struktur, tzv. kolektivizace. Kolektivizace byla doprovázena stupňujícím se terorem všech jejích odpůrců. V polovině třicátých let došlo k překvapivému zvratu, kdy začíná velká čistka a začíná období splňující všechny prvky totalitarismu. K čistce a terorismu, vedenému proti samotným členům strany a nejen jejím odpůrcům, došlo i přes dobře se vyvíjející zemědělskou revoluci a absenci ohrožení režimu. Příčin této proměny v totalitu může být několik. Jednou z nich může být kult osobnosti. V určitý moment se centrální demokratický systém vedení strany změnil na absolutní moc jednotlivce, tedy Stalina. K čistce mohlo dojít kvůli vnitrostranickému boji, snahu o ortodoxii (likvidace potenciálních budoucích nepřátel) nebo snaze zachovat ve společnosti revolučního ducha dynamické společnosti, která se mění. Dalším možným vysvětlením, ale méně pravděpodobným je potřeba naplnit pracovní tábory levnou pracovní silou.¹⁸⁵

Nacionálně socialistický režim v Německu vychází historicky z jiného důvodu než režim komunistický. Vznikl, aby obnovil národní hrdost německého národa, který utrpěl díky porážce a povinnostem splácet válečné škody a navíc sliboval územní zisky pro německý národ. Přeměna a nacizace Německa byla postupná a k největším vlnám teroru docházelo až v posledních letech války.¹⁸⁶ Mohlo by se zdát, že právě válkou se dá teror vysvětlit, ale to by musel mít onen teror racionální zdůvodnění. Naopak působí iracionálně, jak lze zdůvodnit rozhodnutí úzkého vedení nacistické strany vézt vyhlazovací válku v týlu, když to nemělo na vítězství ve válce vliv. Právě naopak, v období, kdy bylo lidskou silou a dopravní prostředky nutné nasadit na frontě, jezdily stovky vlaků do vyhlazovacích středisek. Takový jev neměl a nemá v moderní historii obdoby, jednalo se pouze o naplnění cíle, který měl svou podstavu v nenávisti k určitým

¹⁸⁴ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 133.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 162-163.

¹⁸⁶ Teror, tedy páčání násilí a vyvolávání strachu, byl přítomen ještě před uchácením moci nacisty. Od 20. let se angažovaly pouliční bojůvky SA, poté se přidala organizace SS. Ihned po uchopení moci v roce 1933 vznikl první KZ Dachau. Následovaly Norimberské zákony, Křišťálová noc, projekt Euthanasie atd. Teror byl přítomen po celou dobu nacistického Německa a otázkou je jen míra a rozsáhlost represí a teroru.

skupinám. V tom je rozdíl oproti komunistickému teroru. Komunistický teror měl vést k nastolení ideálního stavu čisté demokracie a tolerance, měl tedy ideál. Nacionální socialismus měl ve své totalitní fázi za cíl vyhlazování a to za ideál považovat nelze.¹⁸⁷ Tím se podle Arona dostáváme k hlavnímu rozdílu mezi těmito dvěma totalitními režimy. Tím hlavním rozdílem je ideje, která poháněla oba totalitní režimy a jejich činy přičemž „v prvním případě je vyústěním pracovní tábor, ve druhém plynová komora“¹⁸⁸

Aron své hodnocení a srovnání obou režimů uzavírá následovně: „pokud jde o sovětský experiment, připomněl bych banální rčení „kdo chce z lidí udělat anděly, nadělá z nich šelmy“; pokud jde o hitlerovský experiment, řekl bych „člověk by si neměl klást za cíl podobat se dravé šelmě, to se mu totiž daří až moc dobře“.¹⁸⁹

Aron tedy staví komunismus zakládající se na humanitních idejích na vyšší morální příčku než nacismus a považuje za nespravedlivé přímo srovnávat tyto dva totalitní režimy jako celky. Tato teze se stala terčem velké kritiky. Hlavním kritikem byl A. Besancon, který zcela odmítl jakoukoliv morální a lidskou nadřazenost komunismu nad nacismem. Podle něj není rozdíl mezi šelmou, která se snaží tvářit jako anděl a člověkem, který ze sebe šelmu dělá, protože obě šelmy jsou stejně nebezpečné. Naopak komunismus je v tomto horší, protože se snaží vydávat za něco jiného a své zločiny maskovat jako dobro. V případě nacismu se jednalo o zlo, které nebylo ani maskováno. Komunismus je nebezpečný díky tomu, že z dobrých lidí může udělat špatné, zatímco nacismus udělá z těch špatných ještě horší, ale nemění jejich zločineckou podstatu. Rozdíl mezi komunismem a nacismem není v míře dobra a zla, lidskosti a nelidskosti, ale hlavní odlišnost je v jednoznačnosti a dvojznačnosti. Komunismus je na příčce totalitních režimů výše než nacismus, protože má funkcionální převahu.¹⁹⁰

V případě komunismu a nacismu platí, že nebezpečnější je ten režim, který se vydává za něco jiného a snaží se svou podstatu maskovat a lhát o své politické praxi a s tím spojeným terorem a násilím. Z mého hlediska byl komunismus propracovanější

¹⁸⁷ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 165.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 166.

¹⁸⁹ Novák, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2007, s. 128.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 129.

a tím pádem i nebezpečnější, protože dokázal zamaskovat svou pravou podstatu a vše dokázal vydávat za veřejné blaho a nutnost na cestě k „dobru“. V případě nacismu už velká část jeho přívrženců prohlédla a chápala, že nacismus je slepou uličkou, která je lemována utrpením a válkou. Je pravdou, že například elitní svazy Waffen SS bojovaly až do posledních chvil existence Třetí říše. Ale jak vyplývá z výpovědi veteránů, tak nebojovali za nacistické ideály nebo kvůli svému Vůdci, ale v posledních měsících války už si byli vědomi prohry a ve velké míře i pochybnosti ideálů, za které bojovali. Otázkou tedy je, proč bojovali? Nebojovali za Hitlera nebo Himmlera, ale bojovali za Německo, které chtěli co nejdéle ušetřit válečného běsnění a pomsty za válku, kterou nacionální socialismus vyvolal. Naproti tomu komunistické režimy dokázaly až do svého svržení udržet většinu populace v domnění správnosti celkové situace a za vnitřní nestabilitu byli obvinováni „západní“ agenti a reakcionáři z řad asociálů apod. Pád komunistického režimu tak nebyl výsledkem nespokojenosti většiny obyvatel, ale důsledkem mezinárodní ekonomické a politické situace.

3.3.4 Vláda monopolní strany jako cesta k totalitarismu

Podle Arona ve 20. století existují autoritativní režimy s pluralitním systémem a stejně tak režimy s jednou stranou, které se nestaly totalitními. Režimy jedné strany, které nejsou totalitní, se vyznačují tím, že „nerozvíjejí oficiální ideologii a nechtějí pomocí své ideologie modelovat všechny aktivity.“¹⁹¹ Přesto v režimu jedné strany je neustále přítomné nebezpečí, že jednou nastane totalitní vývoj. Toto nebezpečí pramení z toho, že základem pro většinu režimů je industriální společnost, která je společností městského typu. V takové společnosti už nemají vládcové a vládnoucí skupiny tradiční legitimitu a autoritu, jak tomu bylo dříve. V industriální společnosti musí vládnoucí skupina vysvětlovat ostatním členům společnosti, proč zrovna tato skupina vládne a jaký je zdroj jejího práva na vládnutí a čím jménem poroučejí a vládnu ostatním. Vzniká tak diskuze, kde se musí vládnoucí skupina hájit a ospravedlňovat. Tato diskuze však končí, když v režimu jedné strany dojde k otázce, proč nemají lidé právo organizovat politický život i v jiných stranách. V tu chvíli přichází na řadu ideologie, která monopol strany na vládnutí má vysvětlit. Čím je ideologie agresivnější, tím vzniká větší nebezpečí, že se režim přemění ve svém obhajování monopolu na moc v totalitní

¹⁹¹ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 159.

režim. Jako příklad režimu jedné strany, který nebyl totalitní, může posloužit fašistický režim v Itálii.¹⁹²

Aron je toho názoru, že původem totalitarismu a „*podstatným jevem, původní příčinou je sama revoluční strana.*“¹⁹³ Podle něj se režimy nestávají totalitními postupným vývojem, ale prvek totalitarismu musí být už zakořeněn v revoluční ideologii, která se snaží zcela přepracovat společnost od základů podle zásad obsažených v ideologii. Revoluční strany (komunismus a nacismus), které se nakonec staly totalitní, jsou podle Arona podobné rozsahem prvků, jako jsou rozsah ambicí, radikální postoje a použití extrémních prostředků.

3.3.5 Politické náboženství¹⁹⁴

Totalitarismus Aron považuje za radikální odmítnutí západní tradice vládnutí a za moderní fenomén. Ve fenoménu totalitarismus dochází ke kombinaci ryzího nadšení, fanatismu, demagogie, brutálního politického realismu a efektivity moderní byrokracie. Stejně jako v případě H. Arendtové je pro Arona základem pro totalitarismus moderní masová společnost. Moderní masová společnost je typická tím, že jedinci jsou osamělými anonymními atomizovanými prvky ve světě byrokracie. Tento „nový svět“ nemá jistoty světa starého a lidé jsou v něm vystaveni působení různých sil, které nemohou ovlivnit. Člověk nemá jistoty a hledá proto východisko. Toto východisko mu nabízí sekulární náboženství, které vychází z existenciální potřeby moderního člověka někam patřit a mít pocit jistoty. Sekulární náboženství může být vysvětleno na případu nacistického Německa. Nacionální socialismus v širokých masách německého lidu zasaženého krizí a ztrátou národní hrdosti vyvolával novou naději. Dodával novou víru, hrdost a pocit sounáležitosti, která byla uskutečňovaná skrze zbožštělého Vůdce a jeho autoritu.¹⁹⁵ Základem úspěchu nacionálního socialismu bylo vytvoření mytických a náboženských aspektů.¹⁹⁶

¹⁹² Tamtéž, s. 159

¹⁹³ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 159.

¹⁹⁴ Nebo řečeno jinak také sekulární náboženství.

¹⁹⁵ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 89-92.

¹⁹⁶ Jako příklad můžou posloužit nacistické rituály v podobě okázalých sjezdů strany v Norimberku. Dále pak svěcení nových zástav, které prováděl sám Hitler, držíce v jedné ruce „krvavý prapor“ z mnichovského puče a v ruce druhé novou zástavu, přičemž skrze Hitlera se přesouvala údajná magická moc „krvavého praporu“. Samotná organizace SS byla magickým kultem, kde se míchaly starogermánské, vikingské a další pohanské rituály.

Aron charakterizoval sekulární náboženství jako náboženství, které stojí na fideistických myšlenkách¹⁹⁷, pro které se stává typické zbožňování, oddanost a fanatismus ve jménu věci nebo osobnosti. Tato věc nebo cíl vytyčený vůdčí osobou se pak stává jediným důvodem pro samotnou existenci. Lidé se rodí, konají a obětují se pro onen cíl nebo ideál. Žádná oběť není zbytečná nebo marná, protože je ospravedlněná absolutní hodnotou. To stejné se týká i činů, jakkoliv brutální čin je možné ospravedlnit, protože byl vykonán v zájmu dosažení cíle. Sekulární náboženství je tedy doktrínou a dogmatem, které určuje samotnou podstatu lidské existence. Sekulární náboženství má prvky z klasického náboženství. Oba typy mají společnou strukturu. Je definován výklad o principech světa, jeho historie a také, co je dobro a co zlo, které svět sužuje. Zlo je chápáno jako zkouška pro lidstvo, které si se zlem musí poradit. V klasickém náboženství byl nepřítelem například kacíř, v sekulárním náboženství to může být Žid, průmyslník, v podstatě kdokoliv, kdo se nehodí do představy o novém světovém pořádku.¹⁹⁸

Pevným základem sekulárního náboženství je silná ideologie a propracovaná propaganda, která ideologii podporuje a šíří. Aron definuje ideologii jako všeobsahující výklad světových dějin a vývoje, který nejenže popisuje z vlastního pohledu dějiny, ale také předpovídá budoucnost – budoucnost zakládající se na nových hodnotách, způsobu jednání a dalších faktorech, které určuje ideologie. Obsah ideologie je nezávislý na okolním světě, protože ideologie je ve své podstatě mýtus, který má s reálným světem velmi málo společného. Vytváří se tak svět obsažený v tomto mýtu, který je předkládán jako ideální stav, kterého je třeba dosáhnout. Tento mytický svět stojí nad skutečným světem.¹⁹⁹ Totalitarismus se pomocí své ideologie snaží o absolutní přeměnu reality a každého jedince, tak aby to bylo v souladu s mytickým světem obsaženým v ideologii.²⁰⁰

Ideologie je ve své podstatě velmi dynamická a může být upravována podle aktuální situace a potřeby po určitém výkladu a vysvětlení nějaké situace nebo záměru

¹⁹⁷ Názor, že víra stojí nad rozumovým poznáním.

¹⁹⁸ GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, s. 92- 95.

¹⁹⁹ Novák, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2007, s. 59-67.

²⁰⁰ ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, s. 140-141

totalitní vlády, který má sloužit jako zdůvodnění aktuálních mocenských cílů. Původní ideologie tedy může být základním kamenem pro nové a upravené verze totalitního myšlení. Dynamičnost se z ideologie přenáší také na totalitní vládu, která je ve svém rozhodování a jednání nestálá a nevyzpytatelná. Tato dynamika má za následek to, že nic není jisté a stálé. Dnešní oficiální pravda nebo výklad dějin mohou být zítra lží a může být trestán, protože ideologie se změnila, a už má jiný výklad pravdy a dějin. Zajímavostí je schopnost ideologie udržet všechny své výkyvy a změny v konzistenci, protože ideologie ve své logice nevyklučuje protichůdnost a rozpory v časové posloupnosti. Ve výsledku i tyto rozpory mohou být ideologií vykládány jako součást předem daného záměru na cestě za vytyčeným cílem. Ideologie dokáže zdůvodnit téměř cokoliv včetně vlastních nedostatků a rozporů.²⁰¹

Rozpory v samotné ideologii a její proměnlivost má za úkol vysvětlit a obhájit precizně vedená propaganda. Hlavním cílem propagandy není podle Arona ani tak samotné přesvědčování, ale spíš snaha organizovat realitu podle vyšších ideologických zákonů, které mají působit skutečnějším dojmem, než samotná realita. Velkou rolí hraje tzv. ideologická síla, která vychází z mimosmyslového světa. Tento mimosmyslový svět je zdrojem zdůvodnění a přesvědčení, které pak slouží propagandě k přizpůsobování a deformování reálného světa a empirické reality. Vzniká tak umělá víra, díky které pak lidé věří pouze v to, co ideologie určí. Vliv propagandy na společnost a každého jedince je ohromný, protože si dokáže člověka podmanit.²⁰² Nejedná se o podmanění ve smyslu fyzického ovládnutí pod příslibem trestu apod. Jedná se o daleko nebezpečnější ovládnutí mysli a duše člověka. Díky tomu je pak možné vyžadovat poslušnost a účast na jakémkoliv činu, protože je vše v souladu s onou umělou vírou a je to v souladu se zákonem. Aron zastává názor, že prvním propracovaným sekulárním náboženstvím se silnou ideologií je komunismus. Komunistickou ideologii chápe jako první sekulární náboženství, které mělo velký úspěch u intelektuálů.²⁰³ Síla komunistické ideologie spočívá v tom, že plní některé náboženské funkce a tím nahrazuje ve společnosti klasické náboženství (obsahuje globální výklad o světě a stanovuje hodnoty a jejich posloupnost).²⁰⁴

²⁰¹ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001, s. 90-105.

²⁰² Tamtéž, s. 89-90, 120-125.

²⁰³ Tamtéž, s. 291.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 278.

4. Karl R. Popper

Jak už bylo zmíněno, K. R. Popper patří do skupiny zastánců primordiality totalitarismu a odmítá považovat fenomén totalitarismu za něco zcela nového vyskytujícího se pouze ve 20. století. Naopak se snaží dokázat, že totalitarismus má své kořeny v hluboké historii, až v samotné antice, kde byl prvním nositelem totalitních myšlenek Platón s jeho teorií o dokonalém státu.

V jeho pojetí totalitarismu je nutné se věnovat dalším dvěma aspektům, které s totalitarismem podle Poppera přímo souvisí a tvoří jakési jeho prekvizity. Jedná se o uzavřenou společnost a filozofii historicismu.

4.1 Uzavřená společnost a její rozpad

Popper rozlišuje dva typy lidské společnosti. Zjednodušeně lze říci, že otevřená společnost reprezentuje liberálně-demokratické hodnoty a v uzavřené společnosti jsou podmínky neliberální. S tím se nelze spokojit, proto je nutné zejména uzavřenou společnost podrobit rozboru a nalézt v ní ony kořeny totalitarismu, které se zrodily po jejím rozpadu.

Popper označuje za uzavřenou takovou společnost, která se pomocí násilí uzavírá okolnímu světu a vlivu otevřené společnosti a drží se nadále svých magických forem vycházejících z přírody. Popper ji přirovnává k živému organismu a lze na ni aplikovat tzv. biologickou teorii státu, protože „*připomíná stádo či kmen tím, že je poloorganickou jednotkou, jejíž příslušníky drží pohromadě polobiologické svazky – příbuzenství, společný život, sdílení společných snah...*“²⁰⁵ Vládcí v uzavřené společnosti si nárokují své postavení na základě své údajné schopnosti poznat historické zákonitosti a z toho vyvodit budoucí cíle, ke kterým jen oni mohou celou společnost dovést. Tyto vládce nelze sesadit a nahradit nenásilnou formou, protože si svou pozici nárokují v případě potřeby skrze násilí.²⁰⁶ V uzavřené společnosti platí striktně daná

²⁰⁵ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 158.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 158.

hierarchie, jejíž narušení je tabu, proto můžeme označit uzavřenou společnost za „*společenský systém postavený na ideologii platnosti vyšší pravdy*“.²⁰⁷

Specifickým druhem uzavřené společnosti je tzv. kmenová společnost, kterou lze označit za nejstarší uzavřenou společnost. Kmenová společnost je charakteristická silným tradicionalismem a strachem před vlivem vnějších činitelů. V kmenové společnosti jsou lidé podřízeni magickým silám, neměnným tabu a zákonům či pravidlům, které jsou považovány za přírodní, tudíž jsou nezpochybnitelné a je nutné je respektovat – jsou dány shůry. To je podle Poppera jedním z klíčových rysů uzavřené společnosti – nedochází v ní k rozlišování mezi přírodními a normativními zákony. Magický přístup převažuje i k normativním zákonům, které nejsou přírodní a normativní zákony se tak stávají tabu a uměle jsou dány na stejnou příčku jako zákony přírodní. Ke změnám těchto tabu většinou nikdy nedojde, pokud ano, tak se jedná o pouhé nahrazení jednoho dogmatu dalším. Stav společnosti, kde nejsou rozlišovány přírodní a normativní zákony, označuje Popper za naivní monismus. Naivní monismus dále rozděluje na naturalismus a konvencionalismus. V naivním naturalismu jsou přírodní a společenské jevy považovány za zcela neměnné a jedná se spíše o abstraktní stav, který nenastane, zatímco v naivním konvencionalismu jsou normativní i přírodní zákony „*prožívány jako něco, co je výrazem rozhodnutí člověku podobných bohů či démonů*“²⁰⁸ a za výjimečných okolností může dojít ke změně těchto zákonů.²⁰⁹

Zánik uzavřené společnosti začal sociální a politickou revolucí, která způsobila rozpad kmenové společnosti v antickém Řecku. Podle Poppera byli Řekové první, kteří „*učinili krok od kmenového systému k humanismu*“.²¹⁰ Tato společenská revoluce nebyla výsledkem cílených snah, ale důsledkem přirozeného vývoje řecké společnosti. Počátek této revoluce lze vystopovat v době 5. století př. n. l., kdy „*začal být pocítován populační růst vládnoucí třídou pozemkových vlastníků. To byl konec organického kmenového systému, protože tak vzniklo sociální napětí uvnitř uzavřené společnosti vládnoucí třídy*“.²¹¹ Jednou z hlavních příčin rozpadu kmenové společnosti byl však

²⁰⁷ PARUSNÍKOVÁ, Zuzana. Otevřená společnost – otevřené myšlení. Jednota metody ve filozofickém díle K. R. Poppera. In ZNOJ, Milan (ed.). *Šance otevřené společnosti*, K počtě Karla Raimunda Poppera. Praha: AUC, Karolinum, 2002, s. 68.

²⁰⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 62.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 60-62, 155-159.

²¹⁰ Tamtéž, s. 156

²¹¹ Tamtéž, s. 160.

rozvoj mořeplavby a obchodu. Při obchodních plavbách docházelo k setkání s cizími kulturami a tím se hroutilo tabu o nutnosti udržovat uzavřenou kmenovou společnost a chránit ji před vnějšími vlivy. Samotný obchod navíc podporoval individuální rozvoj člověka, kdy se člověk začal cítit svobodný a nezávislý.²¹²

Největším nebezpečím pro uzavřenou společnost byla tedy nově vzniklá třída zapojená do obchodu a mořeplavectví. Postupným růstem této nové třídy došlo k řadě vnitřních rozkolů uvnitř uzavřené společnosti a *de facto* se rozpadlo. Po jejím rozpadu a transformaci na otevřenou společnost, kterou lze charakterizovat jako „*sdržení svobodných jedinců, kteří vzájemně respektují svá práva, jež zajišťuje stát a v jejichž rámci občané racionálně rozhodují o projektech a návrzích na zlepšení svého společného blaha, respektive při odstraňování neštěstí a utrpení lidí*“²¹³, začalo být pociťováno silné pnutí. Toto pnutí bylo výsledkem rozpadu uzavřené společnosti a nově vzniklé potřeby, aby každý jedinec vyvíjel vlastní iniciativu a úsilí. Toto úsilí od člověka začal vyžadovat nový typ života v otevřené společnosti, kde se člověk stal individuem se svou vlastní odpovědností. K napětí docházelo také mezi společenskými třídami. Zhroucení uzavřené společnosti způsobilo pochybnosti o přirozeném zákonu určujícím, kdo má být otrokem, kdo střední vrstvou a kdo třídou vládnoucí. Vyšší třídy se začaly obávat o svoje postavení a nižší třídy se zase začaly obávat využívat nově nabyté možnosti a raději vyčkávaly.²¹⁴

Kmenové společenství nebo obec byla „*pro příslušníka kmene místem, kde se cítí bezpečně*“.²¹⁵ S rozpadem uzavřené společnosti o tuto jistotu a bezpečí lidé přišli, začali pociťovat nebezpečí a strach z budoucnosti a další obavy, které v uzavřené společnosti nepoznali. Z tohoto důvodu se začaly objevovat snahy po zastavení této přeměny a návratu do původního stavu, tedy do obnovy uzavřené společnosti a všech jejích jistot. Tuto snahu můžeme dnes označit za základ všech antidemokratických myšlenek, které ve svém důsledku vedly až ke vzniku totalitních systémů.

²¹² POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 161.

²¹³ ZNOJ, Milan. Kritický racionalismus z morálního hlediska. In ZNOJ, Milan (ed.). *Šance otevřené společnosti*, K počtě Karla Raimunda Poppera. Praha: AUC, Karolinum, 2002, s. 43.

²¹⁴ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 161.

²¹⁵ Tamtéž, s. 161.

Návrat k magické a přírodní uzavřené společnosti není podle Poppera už možný. Pokus o návrat k uzavřené společnosti vede k potlačení rozumu a pravdy. V závěru této snahy můžeme skončit u „*nejbrutálnějšího a nejnásilnějšího potlačování všeho lidského*“.²¹⁶ Společnost má jedinou možnost pokračovat ve své cestě k otevřené společnosti. Tato cesta je plná nebezpečí, nejistot a neznáma, ale je to podle Poppera cesta lidství, zatímco návrat k uzavřené společnosti nás jako lidi vrátí zpět na úroveň zvířat.

4.2 Historicismus

V Popperově teorii totalitarismu zastává stěžejní roli historicismus, kterému totalitarismus vděčí za svůj rozvoj. Proto je nutné se nejprve věnovat vysvětlení historicismu.

Popper charakterizuje historicismus jako sociální filozofii, která stojí na předpokladu, že sama historie se řídí svými vlastními vnitřními zákony či pravidly a pomocí nich určuje a koriguje vývoj společnosti. Zastánci historicismu tvrdí, že „*obecným úkolem vědy je předvídat ... a úkolem sociálních věd je především poskytovat nám dlouhodobé historické předpovědi*“.²¹⁷ Historicismus si nárokuje vědecké uznání svých tvrzení, které mají charakter dalekosáhlých historických proroctví. Tyto předpovědi jsou založeny na pochopení vyšších zákonů, které nejsou společností ovlivnitelné. Jedinými, kdo tyto vyšší zákony může pochopit a interpretovat, jsou tzv. intelektuální vůdci, kteří se sami pasují do role proroků, kteří mají tu moc pochopit vnitřní logiku historického vývoje. Do role proroků se tito intelektuální vůdci pasují z několika důvodů. Prvním z nich je výsada, že patří k úzké skupině lidí, kteří jsou zasvěceni do předvídání dějin. Dalším důvodem je tradice, která k těmto vůdcům patří a zánik této tradice by znamenal ztrátu jejich postavení. Nejdůležitější je ovšem to, že dějinné proroctví může dokonale posloužit jako odůvodnění jakéhokoliv činu. Historické předpovědi jsou prezentovány jako nevyhnutelné a neměnné a vůdce – prorok je pouze jejich ohlašovatelem. Tudíž nenese odpovědnost za jakékoliv činy, ať byly sebe víc nemorální. Dochází pouze k procesu nevyhnutelného plnění dějin a vůdce je pouze nástrojem, který posloužil k onomu naplnění – vůdce není aktivním

²¹⁶ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 180.

²¹⁷ Tamtéž, s. 14-15.

článkem, ale pouze vykonavatelem něčeho, co nelze změnit a je určeno vyššími zákony.²¹⁸

Podle zastánců historicismu jsou jedinými platnými společenskými zákony tzv. historické zákony, které je nutné interpretovat a pochopit. Porozumění historickým zákonům přinese do sociálních věd možnost předpovídat budoucnost v globálním měřítku. Nelze předvídat budoucnost jednotlivců, ale pouze celých společenských skupin – budoucnost jednotlivce se stává nedůležitou. Základní tezí historicismu je to, že *„dějiny jsou ovládány specifickými historickými či vývojovými zákony, jejichž objev by nám umožnil věštit úděl lidstva.“*²¹⁹ Tím se odsouvá účel sociálních věd, které mají sloužit historicismu k analýze historických zákonů a přestat se věnovat společnosti jako takové. To podle Poppera vede k odmítnutí racionality, kterou spojuje s otevřenou společností. Naopak historicismus a jeho prosazování spojuje výhradně s uzavřenou společností, kde dochází k odmítnutí skutečné vědy a racionality a upřednostnění slepé víry v proroctví, která vytváří možnost vzniku společností postavené na hierarchii nadřazenosti doplněné o všemocný vládnoucí aparát.²²⁰

Nejlépe vystihuje podstatu historicismu tvrzení, že *„podle nekompromisního a plně rozvinutého historicismu člověk nemůže, ... , pozměnit zákony historického osudu, dokonce ani v případě, že je objeví. Takový historicismus se dovolává toho, že člověk nemůže jednat proti těmto zákonům, neboť všechny jeho plány a činy jsou prostředky, jimiž neúprosné zákony vývoje naplňují historický osud člověka.“*²²¹

Mezi dva moderní směry historicismu patří filozofie dějin rasismu (nacismus) a filozofie dějin marxismu (komunismus). Obě tyto filozofie mají své základy v kmenové společnosti a v teorii historicismu o vyvoleném národě. Ve filozofii rasismu je vyvolený národ nahrazen vyvolenou rasou na základě nadřazenosti krve a interpretací dějin jako neustálého zápasu o přežití a nadvládě této vyvolené krve. Ve filozofii

²¹⁸ POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994, s. 13-14. Dále pak POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 14-16.

²¹⁹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 18.

²²⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 237.

²²¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 30.

marxismu se do popředí dostává přírodní a ekonomický zákon, podle kterého je nutné vyložit celé dějiny „jako zápas tříd o ekonomickou nadvládu“.²²²

Popper filozofii historicismu naprosto odmítá, protože „*budoucnost závisí na nás samých, a my nezávisíme na žádné historické nutnosti.*“²²³ Takovéto tvrzení je dle mého názoru velmi sporné, málokterý člověk má pocit, že má vše pevně ve svých rukou a není ovlivňován zvnějšku. Naopak společnost je determinována z různých směrů, přírodou, ekonomikou, sociální tradicí apod.

Historicistická filozofie se podle Poppera objevuje i v Platónově díle. V jeho díle je přítomna obava z „*hrozného utrpení z politické nestability a nejistoty té doby*“²²⁴ a historický vývoj směřuje k degeneraci, což je podle Poppera základním historicistickým zákonem, který u Platóna lze najít. Dalším historicistickým zákonem, který Popper nalézá v Platónově díle, je zákon politických revolucí. Podstatou této teorie je předpoklad, že každá revoluce spoléhá na vnitřní konflikt ve vládnoucí elitě nebo třídě. Dalším podobným zákonem je sociální zákon, podle kterého je hlavní hnací silou každé politické revoluce protichůdnost zájmů jednotlivých společenských tříd nebo kast.²²⁵ Na druhou stranu Popper přiznává, že Platóna nelze řadit mezi nekompromisní historicisty, protože „*Platón byl přesvědčen, že můžeme prolomit železný zákon osudu a vyhnout se rozkladu zastavením veškerých změn*“.²²⁶

Historicismus podrobil kritice a vyvrátil ho několika silnými argumenty, které můžeme shrnout do následujících pěti bodů:²²⁷

1. „*Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání.*“
2. „*Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předvídat budoucí růst našeho vědeckého poznání.*“
3. „*Nemůžeme tudíž předvídat budoucí průběh lidských dějin.*“

²²² POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 20.

²²³ Tamtéž, s. 14.

²²⁴ Tamtéž, s. 27.

²²⁵ Tamtéž, s. 27-29.

²²⁶ Tamtéž, s. 30.

²²⁷ POPPER, Karl R. *Bída historicismu.* 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994, s. 11.

4. „*To znamená, že musíme odmítnout možnosti teoretické historie... Nemůže existovat žádná vědecká teorie historického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.*“
5. „*Základní cíl historicistických metod je tedy pochybený, a historicismus se tak hroutí.*“

4.3 Platón jako nositel totalitních myšlenek

4.3.1 Totalitní atributy obce

Ústřední myšlenka Platónovy politické úvahy vychází z jeho historicismu, sociálního inženýrství a jeho učení o idejích. Platón svou filozofii idejí aplikoval i na představu o ideálním státě, který je kopií dokonalé předlohy ve světě idejí. Podle Poppera můžeme konstatovat, že hlavním heslem v Platónově politické filozofii bylo „*Zastavte veškerou politickou změnu! Změna je zlá, klid božský.*“²²⁸ Z toho lze odvodit, že hlavním bodem Platónova politického programu je ukončení přeměny společnosti a zastavení všech s tím spojených změn. Nástrojem, jak ukončit transformaci v otevřenou společnost, je jeho ideál dokonalého státu, který by se zakládal na přísně stanovených pravidlech, a změna by v něm byla de facto nemožná.

Podle Poppera lze vyvodit základní atributy, podle kterých by měl být Platónův dokonalý stát vybudován. Jedná se o následující principy:²²⁹

1. Oddělení vládnoucí třídy (pastýřů a psů) od ekonomicky aktivní třídy (dobytka).
2. Osud státu musí být roven osudu vládnoucí třídy, která bude podporována a stabilizována pomocí „šlechtění“, výchovy a kolektivizace.
3. Vládnoucí třídě je zakázáno provádět ekonomickou činnost, na druhou stranu má právo být ozbrojena a má vojenský monopol.
4. Musí existovat cenzura a propaganda, která bude vládnoucí třídy determinovat a zakonzervuje vzdělávací, zákonodárný a náboženský proces.
5. Dokonalý stát musí být soběstačný, protože jinak by se vládnoucí třída stala závislá na obchodnících – byla by ohrožena stabilita obce.

²²⁸ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 84.

²²⁹ Tamtéž, s. 84-85.

Popper je toho názoru, že tyto principy lze označit za totalitní. Přestože se Platón věnoval v ideji dokonalého státu i dobru a kráse, moudrosti a spravedlnosti, je Popper přesvědčen, že „*Platónův politický program vůbec nestojí mravně výš než totalitarismus a že je s ním v podstatě totožný*“.²³⁰ Popper se snaží pomocí analýzy pojmu spravedlnosti a principu vůdcovství hájit svůj názor, že Platónovi „*politické požadavky jsou čistě totalitní a antihumanistické*“.²³¹

4.3.2 Spravedlnost v dokonalém státě

Podle Poppera je ústředním tématem teorie dokonalého státu pojem spravedlnosti, který se dotýká všech pěti výše zmíněných principů. Sám Platón definuje pojem spravedlnosti jako stav obce, ve kterém se každý její obyvatel věnuje jen jedné činnosti, pro kterou je z principu své přirozenosti nejvíce způsobilý. Spravedlnost vymezuje jako „*jednodělnost stavu výdělečného, vojenského a strážcovského, když totiž v obci každý z těchto koná své, tak činí obec spravedlivou*“.²³² Jednodělnost tedy znamená spravedlivý stav, zatímco nestálost a střídání činností je pro obec zlem a konáním nejhorší nespravedlnosti.²³³

Proti tomu Popper vznáší otázku nebo spíše námitku, jak je možné, že Platón popisuje spravedlnost jako nerovnost mezi lidmi, kdy se není možné svobodně rozhodnout. Jak je možné, že Platón tvrdil, že „*spravedlnost znamená nerovnost, když obecně znamenala rovnost?*“²³⁴ Navíc nikde Platón nemluví o spravedlnosti v souvislosti s rovností všech obyvatel obce před zákonem. To lze podle Poppera vysvětlit dvěma způsoby, buď teorii o rovnosti jen vynechal, nebo se jí úmyslně nevěnoval, protože spravedlnost jako rovnost před zákonem nepovažoval. Popper si myslí, že rovnostářství bylo pro Platóna hlavním nepřítelem, které chtěl svým dokonalým státem zničit, protože rovnostářství chápal jako nebezpečí pro celou obec.²³⁵

Z toho všeho Popper vyvozuje, že teorie spravedlnosti v Platónově výkladu o dokonalém státu obsahuje vnitřní podmínku a tou je požadavek na vytvoření přísně rozdělené třídní společnosti nebo spíše kastovní společnosti. Tuto podmínku chápe

²³⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 85.

²³¹ Tamtéž, s. 86.

²³² Platón: *Ústava* 434c.

²³³ Tamtéž, 433a – 434a.

²³⁴ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 89.

²³⁵ Tamtéž, s. 89-90.

Popper jako reakci na vývoj otevřené společnosti a s tím spojený rozvoj rovnostářství a humanistických idejí, které chápaly pojem spravedlnosti odlišně než Platón. U Platóna znamená spravedlnost znát své místo a pozici ve společnosti a nikdy se nesnažit to změnit – z toho Popper vyvozuje přítomnost totalitní morálky, která určuje, jak je vhodné konkrétní subjekty v určité pozici začlenit do společnosti jako celku, tak aby ten celek byl harmonický a tím plnil zájem státu.²³⁶

Podle Poppera teorie rasismu zastává v Platónově teorii ideálního státu svou pozici. Filozof má zastávat funkci vládce státu a jedině on „*může skoncovat se zly života ve společnosti, se zlem zuřícím ve státech, stejně jako se zlem řádícím mezi členy rasy lidí, tj. rasovou degenerací.*“²³⁷ Podle Poppera Platón vymezuje vládce, který se musí zaměřit také na svou speciální funkci chovatele panské rasy a označuje filozofa za chovatele šlechtícího vládnoucí třídu. Hlavním smyslem tohoto šlechtění je bojovat proti nebezpečné nákaze, jakou je degenerace a tento boj může svést jen filozof, který jako jediný dokáže proniknout do tajemství „*matematické eugenetiky Platónského čísla.*“²³⁸ Nejvíce je podle Poppera rasismus přítomný v Platónově mýtu krve a půdy nebo také doslova řečeno jako mýtus „*kovů v člověku a zrozců země*“. Hlavní myšlenkou tohoto mýtu je posílení vlasteneckého cítění a schopnosti obrany státu díky obětavosti třídy strážců a bojovníků, ale je v něm rozvíjen už i čistě rasistický motiv. Lidé jsou v tomto mýtu rozděleni do tří oddělených skupin, podle druhu kovu, ze kterého se metaforicky skládají. Nejvýše postavená vládnoucí třída je charakterizována jako zlato, třída strážců a bojovníků je zastoupena stříbrem a nejnižší třída ekonomicky aktivního obyvatelstva, tedy rolníci a řemeslníci, jsou charakterizováni jako měď. Toto rozdělení společnosti podle kovů je dědičným znakem a nikdy nesmí dojít ke smíšení, protože by to znamenalo oslabení nebo i zkázu celé obce.²³⁹ To Popper označuje za všeovládající totalitní princip, který je v Platónově filozofii přítomný. Tento princip má podle Poppera za následek, že stát „*ovládá život občana od obcování jeho rodičů až do hrobu.*“²⁴⁰

²³⁶ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 90-91.

²³⁷ Tamtéž, s. 139.

²³⁸ Tamtéž, s. 139.

²³⁹ Platón: *Ústava* 415-416.

²⁴⁰ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 128.

Z mýtu o rozdělení lidí podle kovů vyvozuje Popper tzv. princip přirozených výsad, které podle něj u Platóna jsou přítomny. Tento princip souvisí s principem spravedlnosti v obci, který, jak bylo řečeno, spočívá na přísném rozdělení společnosti na třídy, na třídu vládnoucí a třídu ekonomicky aktivní. Platón se podle Poppera uchyluje k další propagandistické lži, když tvrdí, že je nutné onu příměs určitého kovu prezentovat jako nedílnou součást lidské duše. Je nutné zmínit, že sám Platón tuto svou lež přiznává jako nutnost k udržení přísné hierarchie v obci.²⁴¹ Popper tento Platónův přístup vedoucí k rozdělení společnosti ostře odmítá a vyčítá mu zpochybňování existence rovnosti, založeném na existenci vrozených a přirozených vlastností, které lidé mají již při narození, a které nejdou změnit. Popper považuje argument o rozdílných vrozených propozicích za základní a přesto banální argument odmítající rovnostářství, navíc podle Poppera „*politické výsady nebyly nikdy založeny na přirozených rozdílech v povaze*“.²⁴²

Tato interpretace Platónových dialogů se stejně jako další Popperovy interpretace setkaly s kritikou. V kontextu „mýtu příměsi kovů“ zmíním odlišné interpretace, které pocházejí od H. Hallowella a od L. Strausse.

Podle Hallowella obsahuje mýtus tři myšlenky, které jsou důležité pro vytvoření dokonalé společnosti. První myšlenkou je to, že všichni lidé mají společnou a sdílenou lidskost vycházející z ctnosti jejich původu z matky Země – sdílení lidskosti dělá z lidí bratry. Další myšlenkou je rozdílnost lidí na základě jejich přirozených rozdílností – podle Hallowella se lidi rodí s rozdílnými schopnostmi a předpoklady. S tímto bodem mi nezbyvá než souhlasit, protože lidé se opravdu nerodí jako unifikované jednotky, které všechny mají stejné schopnosti a předpoklady pro všechno, naopak každý vyniká v něčem jiném a jsou i lidé, kteří bohužel nevynikají v ničem, proto souhlasím s tím, že může existovat rovnost příležitostní, ale ne každý je této příležitosti schopný využít a prosadit se. Třetí Hallowellova myšlenka je v podstatě obdobná mému názoru, protože podle Hallowella by mělo být místo ve společnosti určováno na základě zásluh a výkonů, ale musí být dodržena rovnost příležitostí.²⁴³ Navíc podle Poppera patří do vládnoucí třídy v Platónově dokonalém státu také kasta strážců, s čímž Hallowell

²⁴¹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 138.

²⁴² Tamtéž, s. 92.

²⁴³ Hallowell, John H. Plato and his Critics. *The Journal of Politics* 27 (2), p. 277.

nesouhlasí. Podle něj nevytváří strážci svou vlastní třídu, protože vykonávat funkci strážce v obci je umožněno každému na základě jeho schopností a nebere se ohled na jeho původ. Proto je nutné odmítnout Popperovu tezi o striktní třídě, protože strážci netvoří privilegovanou a nadřazenou skupinu obyvatelstva. K tomu je nutné ještě zmínit fakt, že Platón požaduje, aby strážci nemohli vlastnit žádný majetek a neměli ani rodinu – v případě existence soukromého vlastnictví by hrozilo nebezpečí, že strážci přestanou svou práci vykonávat spravedlivě a začnou brát ohledy na své vlastní zájmy a zisky.²⁴⁴

Podobný názor jako Hallowell na strážce v dokonalé obci zastává také Strauss. Strauss nazývá poměry ve skupině strážců jako absolutní komunismus, který je aplikován jak na majetek, tak na ženy a děti. Toto kolektivní vlastnictví je podle Strausse nutnou podmínkou pro odstranění nebezpečí nespravedlivého jednání.²⁴⁵ Strážci nebudou mít kromě majetku také své osobní soukromí, protože soukromí poskytuje příležitost pro zosnování nespravedlnosti, která potřebuje pro svůj vznik utajení.²⁴⁶

4.3.3 Princip vůdcovství

Základní otázka, kterou si podle Poppera klade Platón v teorii dokonalého státu, je problém ohledně toho, kdo by v něm měl vládnout. Popper namítá, že otázka by neměla znít „kdo bude vládnout?“ ale spíše „*jak můžeme uspořádat politické instituce, aby špatní či neschopní vladaři nemohli způsobit příliš mnoho škody*“.²⁴⁷ Tuto otázku si Popper klade z důvodu empirických zkušeností, které dokazují, že panovníci a vládci nejsou dobří ani moudří a většinou jsou dokonce podprůměrných kvalit, co se týká mravních a intelektuálních otázek. Takže není důležité, kdo bude vládnout, ale jak vládce dokázat korigovat pomocí státních institucí. Popper je toho názoru, že státní instituce musejí být uspořádány takovým způsobem, aby mohl být každý vládce sesazen bez použití násilí. Platónova otázka po tom, kdo bude vládnout, podle Poppera znamená, že Platón zastává hypotézu o neomezeném monopolu na moc a vládu, kterou bude mít v rukou vládce či panovník.²⁴⁸

²⁴⁴ Hallowell, John H. Plato and his Critics. *The Journal of Politics* 27 (2), s. 278.

²⁴⁵ Z dnešního hlediska se jedná o odstranění korupčních vlivů.

²⁴⁶ STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2007, s. 77.

²⁴⁷ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřítel I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 114.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 113-115.

Hypotézu o neomezené moci v rukou vládce nazývá Popper jako „*teorii nekontrolované suverenity*“.²⁴⁹ Tato teorie je podle Poppera už ze svého principu chybná, protože nám opět empirické zkušenosti ukazují, že neexistoval žádný monopol na moc tak neomezený, aby nemusel dělat ústupky a kompromisy. Neomezený monopol na moc neexistoval a „*dokud lidé zůstanou lidmi, žádná absolutní a ničím neomezená politická moc existovat nemůže*“.²⁵⁰

Platón ovšem teorii nekontrolovatelné suverenity zastával, proto je nutné se vrátit k otázce, kdo by podle Platóna měl být tím neomezeným vládcem. Pozici vládce podle Platóna má zastávat filozof, ztělesňující moudrost a spravedlnost. Popper považuje za nutné před samotnou charakteristikou filozofa jako vládce, věnovat se otázce vzdělávacího systému v dokonalém státě. Hlavním úkolem vzdělávacího systému v dokonalém státě je výchova budoucích vládců – filozofů a „*Platónův předpoklad, že úkolem výchovy by měl být výběr budoucích vůdců a jejich výcvik k vůdcovství, je dosud do značné míry považován za samozřejmý*“.²⁵¹ Popper vzdělání a výchovné instituce v dokonalém státě považuje pouze za typ indoktrinace, který s opravdovým vzděláním a rozvojem osobnosti nemá nic společného. Je to z toho důvodu, že vzdělání je v dokonalém státě pouze třídní výsadou, kterou se dostává pouze vládnoucí třídě a nikoli ekonomicky aktivnímu obyvatelstvu. Podle Poppera tak mizí personalistický aspekt vzdělávacího a politického programu a nastupuje indoktrinace, kterou označuje za institucionální. Institucionální a indoktrinační charakter Platónovy teorie vzdělání Popper vysvětluje na konkrétním bodě. Podle Platóna by do nejvyššího stupně vzdělání, tedy nauce o didaktice, byli přijati pouze občané starší 50 let a to z obavy po samostatném myšlení, které by bylo nežádoucí. Z tohoto důvodu „*členové vyšší třídy budou ve svém mládí bojovat. Až budou příliš staří na to, aby mohli nezávisle myslet, stanou se dogmatickými studenty, naplněnými moudrostí a autoritou, stanou se mudrci, kteří budoucím generacím předají svou moudrost, nauku kolektivismu a autoritářství*“.²⁵² Výsledkem takového přístupu ke vzdělání je zamezení individuální originality a myšlení a tím pádem odvrácení nebezpečí možných změn. Tímto procesem bude vytvářena autoritářská výchova, která bude založena vždy na autoritě úzké skupiny

²⁴⁹ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994., s. 114.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 114.

²⁵¹ Tamtéž, s. 119.

²⁵² Tamtéž, s. 124.

„moudrých“. A právě tímto procesem výchovy měl být vybrán vhodný vládce, který by prošel indoktrinací.

Jediným vhodným vládcem v dokonalém státě je filozof. Tuto jedinou možnost, kterou Platón připouští, interpretuje Popper na základě dvou předpokladů. Tím prvním je zakládající funkce, kterou má pouze filozof. Pouze on má schopnost založit a vést dokonalou obec, která se musí co nejvíce podobat své ideji, která se nachází v uzavřeném světě idejí – do toho světa může nahlížet pouze filozof.²⁵³ To dle mého názoru můžeme chápat jako onu vyvolenost, kterou používají totalitní vůdci k hájení své pozice – pouze tito vůdci mají schopnost nahlížet dějinné cíle a vést společnost za jejich naplněním. Podobnou funkci podle mě zastává filozof v Platónově dokonalém státu. Druhým předpokladem je uchovávací funkce. Jak už bylo zmíněno, vnitřní stabilita státu se odvíjí od vnitřní stability ve vládnoucí třídě. Filozof jako jediný má schopnost vládnoucí třídu vychovávat a korigovat a pouze on může vládnoucí třídu dále šlechtit.²⁵⁴

Popper kritizuje na Platónově pojetí vládce několik věcí. Především upozorňuje na to, že vládce může podle Platóna šířit lži a dezinformace a manipulovat s lidmi, pokud to je v zájmu celé obce. To Popper označuje za formu propagandy, která je podobná té vyskytující se v totalitních režimech. Podle Poppera nemůže mít žádný vládce právo na šíření lží a manipulování se společností v jejím údajném zájmu nebo můžeme říct pro kolektivní dobro. Osobně spatřuji riziko v tom, že to kolektivní dobro dokáže údajně interpretovat pouze onen vůdce/vládce a společnost tak následuje něco, o čem se sama nemohla přesvědčit a koná tak jen kvůli své důvěřivosti nebo manipulovatelnosti. Popper dále upozorňuje na pojetí filozofa jako hledače pravdy. Platónovo pojetí filozofa jako hledače pravdy je údajně lživé, protože Platón mu rovnou vkládá monopol na pravdu a vytváří z něj vlastníka jediné pravdy, který „*již není jejím skromným hledačem, je jejím hrdým vlastníkem.*“²⁵⁵ Popper přirovnává vládce/filozofa k všemocnému vládcovi s monopolem na pravdu, který vytváří nový svět, kde panuje jako totalitářský bůh.²⁵⁶

²⁵³ POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I.* 1. vyd. Praha: Oikoymenth, 1994, s. 133.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 137.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 123, 133-134.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 123.

Závěr

Předkládaná diplomová práce se věnovala fenoménu totalitarismu a také jeho rozdílnému pojetí u jednotlivých autorů. Stěžejní část práce se věnovala třem myslitelům, H. Arendtové, R. Aronovi a K. R. Popperovi, a jejich snaze pochopit a interpretovat teorii totalitarismu ve 20. století.

Stanovení základních charakteristik a historicity totalitarismu je u mnoha autorů rozdílné a každý má na totalitarismus jiný pohled. Z tohoto důvodu byli v práci kromě tří výše zmíněných autorů představeni také další autoři, kteří s konceptem totalitarismu pracovali a interpretovali ho. Přes různé přístupy k tomuto fenoménu můžeme rozlišit dvě základní názorové skupiny, které se postupně vyprofilovaly. První skupinu tvoří primordialisté, kteří zastávají názor, že sklon k totalitarismu je v podstatě jednou z vrozených dispozic v každém člověku a jedná se o čistě imanentní jev. Hlavním rysem této názorové skupiny je pak snaha poukázat v historii na případy vlády, které se podobají totalitarismu a dokázat tak, že pojem totalitarismu je pouze novým označením pro něco, co můžeme najít už v historii. Hlavními zástupci této skupiny jsou například E. H. Carr, K. R. Popper, J. L. Talmon a V. Čermák. Druhá skupina, modernisté, je tvořena těmi, kteří jsou toho názoru, že totalitarismus je fenoménem moderní společnosti. Rysem moderní společnosti je její masový charakter, vnitřní rozpad společenských struktur a přítomnost moderních technologií. Díky této kombinaci dle jejich názoru vznikl prostor pro totalitní vládu, které byla umožněna kontrola jednání nebo jeho přímé vynucování u každého člena společnosti. Mezi zástupce této skupiny patří G. Sartori, J. J. Linz, H. Arendtová, R. Aron, C. J. Friedrich a Z. Brzezinski.

Argumenty podporující modernitu totalitarismu jsou v mnoha ohledech silnější a více vycházející z empirických zkušeností, než je tomu u zastánců historicity totalitarismu. Osobně se přikláním k názoru, že totalitarismus je nutné chápat jako moderní fenomén, jehož vznik je zasazen do počátku 20. století. Stejně jako modernisté uznávám, že totalitní myšlenky nebo chceme-li ideologie, byly přítomny jistě už v historii. Ale je scestné ztotožňovat totalitní myšlenky se samotným totalitarismem. Totalitní myšlenky jsou jistě jednou z klíčových vlastností totalitarismu, ale nelze přítomnost totalitních myšlenek nebo snah považovat za samotnou přítomnost totalitarismu. Pro historické nedemokratické systémy vlády jsou zažité pojmy jako

tyranida, diktatura, absolutismus apod. Jak jsem ukázal v mé práci, tyto systémy se od totalitarismu podstatně odlišují. Odlišují se nejenom principem vládnutí, ale také mírou snahy o ovládnutí společnosti. Případy krutosti k vlastním občanům či poddaným najdeme v průběhu celých lidských dějin, ale podstatný rozdíl je v tom, že v moderní době bylo možné pod totalitní nadvládu zahrnout veškerou populaci a společnost jako celek a to díky moderním technologiím, které v historii chyběly. Historické obdoby totalitarismu byly v tomto smyslu nedokonalé, a proto je nemůžeme ztotožňovat se zkušeností nacismu nebo komunismu. Pokud bych měl brát v potaz argument zastánců primordality, a to sice ten, že přítomnost moderních technologií není důvodem rozlišovat totalitarismus z 20. století proti jeho obdobě v historii, tak považuji za nutné vznést důležitou námitku. Lidstvo prochází vývojem, který je doprovázen právě oním technologickým rozvojem a pokrokem, každé historické období má svůj vlastní kontext. Už z tohoto důvodu není podle mě možné nazývat například despotickou vládu vyskytující se ve starověkých asijských říších za totalitarismu, stejně tak není možné nacismus považovat pouze za moderní obdobu diktatury nebo tyranidy vyskytující se v antickém Řecku.

Cílem mé práce bylo provést rozbor děl tří vybraných autorů, kteří věnovali patřičnou pozornost fenoménu totalitarismu, tedy od H. Arendtové, R. Arona a K. R. Poppera. Už z toho důvodu, že Arendtová a Aron zastávají modernistický pohled na totalitarismus, se jejich pojetí totalitarismu podstatně odlišuje od konceptu Poppera. Arendtová s Aronem se ve svých studiích věnují analýze totalitarismu 20. století na konkrétních existujících totalitních vládách, tedy na nacismu a komunismu. Zatímco Popper jako zastávce historicity totalitarismu se věnuje pátrání po stopách totalitarismu v historii, konkrétně v Platónově pojetí ideálního státu.

Arendtová se ve svém konceptu totalitarismu věnuje kromě samotného totalitarismu také dvěma zásadním společenským problémům a fenoménům 19. a 20. století – antisemitismu a imperialismu. Tyto dva společenské fenomény analyzuje a nachází v nich atributy, které se pak plně projevují v totalitarismu. Považuje antisemitismus a imperialismus za původce pozdějšího totalitarismu. Samotný totalitarismus musí mít však živnou půdu. Tento základ pro jeho pozdější růst mu poskytly společenské problémy, které se objevily především v důsledku první světové války. Jedná se o rozpad starých mocnářských říší, ztrátu tradičních zdrojů autority

a především masová společnost. Koncept masové společnosti v té podobě, v jaké ji zpracovala Arendtová, považují za jeden z největších přínosů k pochopení vzniku totalitarismu. Masovou společnost charakterizuje jako společnost tvořenou anonymními a navzájem, ale i sobě samým, odloučenými lidmi, kteří nemají žádný kolektivní zájem, a lze je proto snadno zmanipulovat. Pokud existuje dostatečně početná masa takto lhostejných lidí, může totalitní hnutí růst na síle. Totalitní hnutí pomocí propagandy a propracované ideologii působí na masy a získává si jejich přízeň. Kromě mas tvoří příznivce totalitního hnutí také intelektuálové a lůza. Poté, co získá totalitní hnutí dostatečně silnou pozici, uchopí moc a nastolí vlastní totalitní vládu. Totalitní vláda stojí dále na pevně dané ideologii a dále se rozvíjející propagandě. Případní odpůrci, později i domnělí nepřátelé a v konečném stadiu totalitní vlády i veškeré obyvatelstvo je podrobena neustálému teroru a všudypřítomnému strachu, jehož vykonavatelem je tajná policie. Totalitní vláda ruší staré instituce a zavádí nové, které jsou již indoktrinovány podle oficiální ideologie. Cílem totalitní vlády je také dále šířit svou moc i za hranice a to pomocí expanze a dobovačných akcí. Z výše jmenovaného vývoje totalitarismu lze vyvodit základní znaky, které jsou podle Arendtové typické pro totalitní systémy. Jedná se o totalitní vládu s monopolem na moc, oficiální ideologii a státem šířenou propagandu, zánik starých a vznik nových institucí, šíření teroru za pomoci tajné policie a v neposlední řadě expanzivní snahy. Nutno podotknout, že Arendtová chápe totalitarismus jako novodobý fenomén, který by bez moderních technologií a moderní masové společnosti nikdy nemohl vzniknout.

Aron se nevěnuje pouze totalitarismu, ale k samotnému totalitarismu se dostává skrze studium vývoje industriálních společností a svou analýzou autoritářských režimů, které jsou ihned po demokracii nejrozšířenějším systémem vlády a v první polovině 20. století se autoritářské státy vyskytovaly stejně běžně jako demokratická zřízení. Autoritářské režimy nazývá jako vládu monopolní strany a charakterizuje je jako režimy založené na revoluci a převzetí moci nespokojenou menšinou společnosti. Extrémnější formou autoritářského režimu je totalitarismus. Aron v této souvislosti pokládá zásadní otázku, jestli je autoritářství pouze předstupněm totalitarismu a je zákonitostí, že se každý autoritářský režim vyvine v totalitarismus. Aron svou analýzou dokázal, že tomu tak není a autoritářský režim se v některých případech nemusí vyvinout v totalitarismus. Zda se vyvine nebo ne, záleží podle Arona především na samotné revoluční straně, protože totalitní režimy vznikly z revolučních stran, které totalitní principy obsahovaly

už na počátku své existence. Stejně jako Arendtová zastává názor, že totalitarismus je moderní záležitostí, která by nemohla vzniknout bez moderních technologií a bez moderní industriální společnosti. Aron vytvořil svou vlastní charakteristiku totalitarismu, která obsahuje základní body, které musí podle něj režim splňovat, aby mohl být označen za totalitní. Tyto základní body jsou monopol jediné strany na moc, oficiální ideologie, monopol na média (propaganda), monopol na prostředky násilí (teror), ekonomické a společenské záležitosti jsou podřízeny státu a ten jakýkoliv prohřešek v ekonomickém nebo společenském sektoru trestá, jakoby se jednalo o útok na samotnou stranu – tzv. ideologický teror. Stejně jako Arendtová považoval za jediné dva skutečné totalitní systémy²⁵⁷ nacismus v Německu a komunismus v Rusku. Stejně jako Arendtová tyto dva případy totalitarismu podrobil srovnání. Došel k překvapujícímu závěru, že je nespravedlivé tyto dva režimy srovnávat, protože ačkoliv byly stejně brutální, měly by se hodnotit podle svých ideálů. V případě nacismu to podle Arona byl ideál vyhlazování méněcenných a rozšiřování říše nadřazené rasy, zatímco v případě komunismu to byl humanistický ideál směřující k nastolení společenské rovnosti a odstranění třídních rozdílů – z tohoto důvodu považoval komunismus za „lepší“ než nacismus. Za tento postoj sklidil ostrou kritiku a i já jsem toho názoru, že nelze tyto totalitní systémy hodnotit a rozhodnout, který byl lidštější. Jediné hodnocení, které podle mého názoru připadá v úvahu, je možnost porovnávat počty obětí, ale oba dva systémy nelze hodnotit než zcela negativně, protože mají na svědomí miliony lidí. Naprosto odmítám hodnocení na základě rčení „účel světí prostředky“, které použil Aron.

Popper vycházel ve své analýze totalitarismu ze zcela odlišného teoretického zázemí než Arendtová s Aronem. Popper zakládá svou interpretaci totalitarismu na zániku uzavřené společnosti a kritice historicismu. Společenský přechod od uzavřené k otevřené společnosti tvoří podle Poppera prapůvod totalitarismu. Uzavřenou společnost charakterizoval jako uskupení postavené na přírodních, magických a dogmatických pravidlech, které nelze zpochybňovat a každý člen společnosti se jim musí podřídít. Uzavřená společnost skýtala přesně dané a neměnné prostředí pro každého člověka. Zánik uzavřené společnosti nachází Popper v antickém Řecku, kde se podle jeho názoru poprvé rozvíjely demokratické a humanistické ideály. Otevřená

²⁵⁷ Tyto dva režimy se vlastně staly předobrazy a vzory pro všechny ostatní: Korea, Kambodža atd.

společnost umožňuje rozvoj individuality a osobních zájmů každého člověka. Ovšem je to za cenu nejistot a nebezpečí, které otevřená společnost skýtá. První totalitní snahy vidí Popper ve snaze některých lidí po návratu do jistot a předem daných mantinelů uzavřené společnosti. Dalším klíčovým bodem v Popperově koncepci totalitarismu je historicistická filozofie, kterou Popper kritizuje. Historicismu vytýká jeho pohled na vývoj lidské společnosti a její dějiny. Podstatou historicismu je teze, že dějiny a vývoj je předem dán na základě vyšších zákonů a principů, které jsou neměnné a neovlivnitelné lidmi. Lidé jen mohou zkoumáním odhalit tyto vyšší zákony a předpovídat tak další vývoj dějin. Toho využívají tzv. intelektuální vůdci, kteří si nárokují monopol na nahlížení do dějinného vývoje a svým proroctvím následně ovlivňují celou společnost a mohou ji směřovat k vlastním cílům. Popper je toho názoru, že právě historicistická filozofie je typická pro uzavřené společnosti. Za jednoho z prvních historicistů a odpůrců otevřené společnosti označil Platóna. Popper kritizuje Platónovu sociální filozofii a především jeho pojetí ideálního státu, který podle Poppera obsahuje prvky totalitní vlády. Popper vytvořil souhrn totalitních kritérií, která nalézá v Platónově filozofii. Jedná se o oddělení vládnoucí třídy od výdělečné třídy, osud vládnoucí třídy je osudem celého státu, vládnoucí třída nesmí být ekonomicky aktivní, vládnoucí třída má monopol na ozbrojenou moc, cenzura a propaganda je aplikována na vzdělání a další společenské sféry, stát musí být zcela soběstačný. Popperova interpretace je z mého hlediska nejvíce kontroverzním konceptem totalitarismu. Popper interpretuje ideální stav, kterému Platón připisuje existenci jen ve světě idejí, tudíž se nejedná o reálný koncept, ale pouze o imaginární stát, který v reálném prostředí realizovat nelze. Popper tento koncept však vytrhl ze světa idejí a připisuje mu reálné vlastnosti. Další problém v Popperově interpretaci spatřuji v tom, že zcela pominul historický kontext Platónova díla a přenáší moderní pojmy a používá je v kontextu, který je více jak dva tisíce let zpět v historii. Celá Popperova analýza Platónova díla dle mého názoru dokazuje pravdivost argumentu zastánců modernity totalitarismu – nelze provádět moderní rekonstrukce historických okolností a hledat v nich prvky přítomné v současnosti.

Základním východiskem, ve kterém se všichni tři autoři shodují, jsou podmínky vhodné pro vznik totalitarismu. Onou základní podmínkou, která je přítomná v jejich koncepci totalitarismu, je sociální krize, transformace společnosti nebo historicky radikální zlom. Všechny tyto případy vrhnou společnost do krize, která vyvolává obavy

z budoucnosti a hledání jistot. Situaci, kdy celá společnost prožívá důsledky krize, a vznikají nové sociální problémy, je snadné využít. Právě v době krize přicházejí totalitní hnutí se svou propagandou a sliby. Společnost oslabená krizí se tak stává snadnou kořistí demagogů, kteří sami sebe prezentují jako jedinou naději pro zažehnání a vyřešení všech vzniklých problémů. Na počátku 20. století bylo přítomno hned několik krizí a zlomů, vše začalo výsledkem první světové války a pokračovalo ekonomickou krizí a dalšími událostmi. Právě v oné době vznikly nacismus a komunismus, dva totalitní systémy²⁵⁸, jejichž následky pociťuje lidstvo v jistém smyslu dodnes.

²⁵⁸ Z dnešního pohledu hodnotíme oba režimy jako zruďné a stále vznikají otázky a debaty snažící se vysvětlit, jak vůbec získaly podporu a bylo jim umožněno uchopit moc. Velkou roli hrál historický kontext, který dnes možná nechápeme. V případě nacistického Německa to byla prohraná 1. světová válka a povinnost platit válečné reparace. V důsledku porážky se Německo zhroutilo a zavládl chaos. Východiště nabídl Hitler a jeho strana. K tomu je nutné připojit vědecké výzkumy například o nadřazenosti árijské rasy. V případě komunismu v Rusku je příčinou nastolení tohoto režimu nespokojenost s carským režimem a nesouhlas s účastí v 1. světové válce. Kromě toho byla komunistická revoluce nesena také emancipačním étosem, který jeho šířitelé v návaznosti na Marxe, považovali do určité míry jako autentičtější výraz ideálů Velké francouzské revoluce.

Seznam literatury

ARENDDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 428 s. ISBN 80-204-0549-6.

ARENDDT, Hannah. *Krize kultury: (čtyři cvičení v politickém myšlení)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994, 157 s. ISBN 80-204-0424-4.

ARENDDT, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností: osm cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, 262 s. ISBN 80-85959-92-5.

ARENDDT, Hannah. *O násilí*. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2004, 78 s. ISBN 80-7298-128-5.

ARENDDT, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, 679 s. ISBN 80-86005-13-5.

ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. 2.vyd. Brno: Atlantis, 1993, 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001, 355 s. ISBN 80-204-0842-8.

BALÍK, Stanislav a Michal KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2004, 167 s. ISBN 80-86569-89-6.

BALLESTREM, Karl a Henning OTTMANN. *Politická filosofie 20. století*. 1. vyd. Praha: Oikúmené, 1993, 301 s. ISBN 80-85241-52-8.

CANOVAN, Margaret, Arendt's theory of totalitarianism: a reassessment. In: VILLA, Dana (ed.), *The Cambridge Companion to Hannah Arendt*. Cambridge University Press, Cambridge 2000, p. 44 - 62.

CANOVAN, Margaret, The Contradictions of Hannah Arendt's Political Thought. *Political Theory*, Vol. 6, No. 1, 1978, p. 5–26.

CANOVAN, Margaret. The Leader and the Masses: Hannah Arendt on Totalitarianism and Dictatorship. In: Baehr, Peter – Richter, Melvin eds., *Dictatorship in History and Theory: Bonapartism, Caesarism and Totalitarianism*. New York: Cambridge University Press 2004, p. 241–260.

ČERMÁK, Vladimír. *Otázka demokracie*. Praha: Academia, 1992, 221 s. ISBN 80-200-0379-7.

DOSTÁL, Radim. "Původ totalitarismu" Hannah Arendtové. In *Politologický časopis*, 1997, roč. 4, č. 4. Brno: Nadace Mezinárodního politologického ústavu Právnické fakulty Masarykovy univerzity, s. 386-396. ISSN 1211-3247.

FRIEDRICH, Carl J a Zbigniew K BRZEZINSKI. *Totalitarian dictatorship and autocracy: Second edition, revised by Carl J. Friedrich*. New York: Frederick A. Praeger, 1965, xvi, 439 s.

GENTILE, Emilio. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008, 223 s. ISBN 978-80-7325-153-6.

GEYER, Michael a Sheila FITZPATRICK. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 686 s. ISBN 978-80-200-2035-2.

HALLOWELL, John H. Plato and his Critics. *The Journal of Politics* 27 (2), 1965. p. 273–289.

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 3. Vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.

KERSHAW, Ian a Moshe LEWIN. *Stalinism and nazism: Dictatorships in comparison*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, xii, 369 s. ISBN 0-521-56521-9.

LEFORT, Claude (2002). Thinking with and against Hannah Arendt. *Social Research* 69 (2), s. 447–459.

LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000, vii, 343 s. ISBN 1-55587-890-3.

MILLER, David. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. 2. vydání. Brno: Barrister Prncipal, 2000, 581 s. ISBN 80-85947-56-0.

NOVÁK, Miroslav. *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2007, 213 s. ISBN 978-80-210-4437-1.

NOVÁK, Miroslav. Mezi primátem politiky a ekonomickým rozvojem: Aronova sociologická koncepce industriálních společností. *In Sociologický časopis*. Roč. 41, č. 5. Praha: Sociologický ústav AV ČR s. 801-821. ISSN 0038-0288.

PETRUSEK, Miloslav. Fenomenolog a analytik svobody i zla: Raymond Aron (1905-2005). *In Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 5. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 777-800. ISSN 0038-0288.

PLATÓN. *Ústava*. Přeložil František Novotný. 4. vyd. Praha: Oikoymenh, 2005. 427 s. ISBN 80-72981-42-0.

PLATÓN. *Zákony*. Přeložil František Novotný. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 1197. 383 s. ISBN 80-86005-31-3.

POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994, 130 s. ISBN 80-85241-75-7.

POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, 354 s. ISBN 80-85241-53-6.

- POPPER, Karl R. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1994, 388 s. ISBN 80-85241-54-4.
- REIMAN, Michal. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2000, 121 s. ISBN 80-246-0028-5.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 303 s. ISBN 80-7178-461-3.
- SARTORI, Giovanni. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, 1993, 512 s. ISBN 80-7115-049-5.
- SCRUTON, Roger. *A dictionary of political thought*. 2nd ed. London: Macmillan, 1996, 592 s. ISBN 0-333-64786-6.
- SKOVAJSA, Marek. Sociolog fascinovaný jedinečným. Epistemologie Raymonda Arona. In *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 5. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 841-861. ISSN 0038-0288.
- STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2007, 255 s. ISBN 978-80-7298-116-8.
- ŠARADÍN, Pavel. *Historické proměny pojmu ideologie*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, 131 s. ISBN 80-85959-94-1.
- TALMON, J. *O původu totalitní demokracie: politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, 332 s. ISBN 80-85850-19-2.
- TSAO, Roy T. (2002). The three phases of Arendt's theory of totalitarianism. *Social Research: An International Quarterly* 69 (2):579-619.
- VOEGELIN, Eric. *Kouzlo extrému: Výbor z textů*. Praha: Mladá fronta, 2000, 253 s. ISBN 80-204-0787-1.
- VOEGELIN, Eric. *Nová věda o politice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 170 s. ISBN 80-85959-67-4.
- WEBER, Max. *Metodologie, sociologie a politika*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1998, 354 s. ISBN 80-86005-48-8.
- ZNOJ, Milan, ed. *Šance otevřené společnosti: k počtě Karla Raimunda Poppera*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2002. 116 s. ISBN 80-246-0541-4.